

The background image is a blue-tinted photograph of a concrete bunker. A narrow, straight concrete walkway leads from the foreground into the distance, flanked by high concrete walls. The walls have a rough, weathered texture. In the distance, a body of water and a horizon line are visible under a cloudy sky. The overall mood is somber and institutional.

Waardecreatie in het publieke domein

De legitimering van cultuurbeleid in vergelijking met natuurbeleid

Wilhelmina Johanna (Pim) Coenen

4072413

Kunstbeleid & Mecenaat

MA Kunst- en Cultuurwetenschappen

colofon

Waardecreatie in het publieke domein
De legitimering van cultuurbeleid in vergelijking met natuurbeleid

Wilhelmina Johanna (Pim) Coenen
4072413
pim.coenen@gmail.com

Kunstbeleid & Mecenaat
MA Kunst- en Cultuurwetenschappen
Radboud Universiteit Nijmegen

Begeleider: drs. Geert Drion
Tweede lezer: dr. Edwin van Meerkerk

Nijmegen, 5 augustus 2015

Foto: Erick de Lyon (2010) *Bunker 599*. Culemborg: Dienst Landelijk Gebied (bewerkt).

De zeer oude zingt:

*er is niet meer bij weinig
noch is er minder
nog is onzeker wat er was
wat wordt wordt willoos
eerst als het is is het ernst
het herinnert zich heilloos
en blijft ijlings*

*alles van waarde is weerloos
wordt van aanraakbaarheid
rijk
en aan alles gelijk*

*als het hart van de tijd
als het hart van de tijd*

Lucebert,
1974

Voorwoord

Voor u ligt mijn afstudeerscriptie voor de masterstudie Kunst- en Cultuurwetenschappen (afstudeerrichting Kunstbeleid & Mecenaat). Met plezier heb ik deze scriptie afgerond. Hoewel het onderzoeksproces niet altijd even gemakkelijk was, ben ik trots op het resultaat. Het schrijven van de scriptie is van toegevoegde waarde geweest voor mijn ontwikkeling als masterstudente.

De hulp van mijn scriptiebegeleider Geert Drion heb ik in het onderzoeksproces als zeer waardevol ervaren. Geert Drion wist mij op cruciale momenten te wijzen op de essentiële aspecten van onderzoek doen. Zijn intellectuele houding in onze gesprekken heeft mij geïnspireerd telkens een denkstap verder te maken. Aan hem ben ik dan ook grote dank verschuldigd. Ook aan mijn tweede lezer, Edwin van Meerkerk, wil ik mijn dankwoord uitspreken. Hij heeft mij verzekerd van de relevantie van mijn onderwerp en mij geholpen met de meer praktische vragen waar ik tegenaan liep.

Daarnaast wil ik de meelezers van mijn scriptie bedanken. Grote dank gaat uit naar mijn vriend Jeroen, vader Michel, moeder Wil en bibliotheekmaatje Roos. Allen hebben zij de moeite genomen mijn scriptie zorgvuldig te lezen en van commentaar te voorzien. Ook kon bij hen terecht voor inhoudelijke kwesties en voor moeilijkheden bij het schrijven van de scriptie. Zij hebben mij geholpen bij het zetten van de laatste stap richting het afronden van mijn masterstudie Kunstbeleid & Mecenaat.

Pim Coenen,
Augustus 2015

Abstract

In this thesis an effort is made to determine the public value of culture. In this abstract the term “culture” includes the more general expressions of culture as well as the so-called higher arts. To place the determination of the public value of culture into perspective, it is compared to the public value of nature. To enable us to do so, a range of perspectives on public value in general and specifically on the public value of culture and nature, are collected in this thesis. The values found in literature, are collected in a values-based scorecard, which functions as a tool. The values in this scorecard are compared with the criteria by which the current Dutch government legitimizes its culture and nature policies. This tool enables us to analyze objectively to what extent these governmental policies are based upon public values and public value categories.

As a result of this research, it has become evident that the value of culture and the value of nature are in many ways comparable. Furthermore, it has become clear that culture and nature both add value to the public sphere. The public values of both culture and nature can be distinguished into two kinds of values, namely the intrinsic values and the extrinsic values. Intrinsic values are values that are created in aesthetic experiences, which an individual can have with a cultural or natural product or activity, for example through enjoyment, imagination or alienation. On the other side there are extrinsic values, which have effect on both individuals as well as collectives. These values relate to the more general values that have a purpose outside of the cultural or natural event itself. Extrinsic values can be divided into social values and economic values, for example: enrichment of human beings, improved communication skills or making money out of culture or nature.

Therefore we see how values are always related to individuals, which makes the individuals the key figures in the process of the creation of public value. The availa-

bility of cultural and natural products and activities is crucial in this process. In this thesis the availability of cultural objects is called the pluriformity; the availability of natural objects is called biodiversity. However, the function of the government in relation to availability is less obvious. In this thesis the presumption is made that when a government attaches importance to pluriformity or biodiversity, this government will act as a guardian of culture and nature. From that point of view the function of the government is mainly considered to be a protection against a lack of public value in the fields of culture and nature.

Both the cultural sector and the nature sector have to be appreciated in view of economic values as well as non-economic values. From both perspectives, both culture and nature create public value for society. The comparative study to the public values of culture and nature has yielded that there are a lot of similarities between culture and nature, as well as the expected differences. If the public value of nature had not been included in this research, it probably wouldn't have been so obvious that the public value of culture is mainly based on extrinsic values. The other way around, researching the value of culture has yielded that the analyzed nature policy document mainly is based on economic values. It became clear that a public values-based scorecard is applicable on the analyses of policies about both culture and nature. Application of this scorecard to policy making could lead to improvements in both sectors.

Inhoudsopgave

Voorwoord	5
Abstract	6
Begrippenlijst	10
Inleiding	13
Onderwerp	14
Relevantie en doelen	16
Onderzoeksvragen	17
Methode en opbouw	19
DEEL 1. THEORETISCH KADER	21
Hoofdstuk 1. Publieke waarden	23
1.1. Onomstreden waarden	24
1.2. Publieke en private waardecreatie	30
<i>Figuur 1</i>	36
1.3. De bescherming van publieke waarden	37
1.4. Tussenconclusie	43
Hoofdstuk 2. De publieke waarden van cultuur	45
2.1. De betekenis van kunst en cultuur	47
2.2. Intrinsieke, instrumentele en pluriforme waarden	53
2.3. Verzamelde perspectieven op culturele waarde	59
<i>Figuur 2</i>	65
2.4. Tussenconclusie	66
Hoofdstuk 3. De publieke waarden van natuur	69
3.1. De huidige ontwikkelingen van het natuurbeleid	69
3.2. De betekenis van natuur	73
3.3. Intrinsieke, instrumentele en pluriforme waarden	79
<i>Figuur 3</i>	86
3.4. Tussenconclusie	87

DEEL 2.	BELEIDSANALYSE	89
	Hoofdstuk 4. Waardenkaart	91
4.1.	Waardecategorieën	91
	<i>Figuur 4</i>	93
	<i>Figuur 5</i>	94
4.2.	Analysemethode	97
4.3.	Tussenconclusie	100
	Hoofdstuk 5. Cultuurbeleid	103
5.1.	Europese richtlijnen	103
5.2.	Het landelijke cultuurbeleid	107
5.3.	Waarden op een rij	114
	<i>Figuur 6</i>	115
5.4.	Tussenconclusie	116
	Hoofdstuk 6. Natuurbeleid	117
6.1.	Europese richtlijnen	117
6.2.	Het landelijke natuurbeleid	120
6.3.	Waarden op een rij	126
	<i>Figuur 7</i>	127
6.4.	Tussenconclusie	128
	Hoofdstuk 7. Het waardecreërend proces	131
7.1.	Dynamisch proces	132
	<i>Figuur 8</i>	136
	<i>Figuur 9</i>	137
7.2.	Rol van de overheid	138
7.3.	Huidige positionering van de overheid	140
7.4.	Tussenconclusie	143
	Conclusie	145
	Samenvatting per deelvraag	145
	Vergelijking beleidsdocumenten	149
	Hoofdconclusie	152
	Discussie	154
	Reflectie	157
	Literatuurlijst	161
	Bijlagen	167
	Waardenschema	167
	Plagiaatformulier	171

Begrippenlijst

Actor	Een persoon of orgaan die een rol speelt op een bepaald beleidsterrein.
Beleidsanalyse	Onderzoeksmethode waarbij beleidsdocumenten worden geanalyseerd op basis van bepaalde vooraf gestelde criteria.
Beleidsterrein	De afbakening van een bepaalde sector waarvoor beleid is opgesteld.
Beleid	Geheel van visies op de manier waarop er door (overheids-) organisaties omgegaan wordt met bepaalde onderwerpen, voorafgaand aan de praktische uitvoering van die visies.
Biodiversiteit	De mate waarin verschillende natuurwaarden voorkomen.
Esthetische ervaring	De ervaring die tot stand komt in de confrontatie tussen een subject (een mens) en een object (een product).
Institutionele waarde	Hetgeen wat te maken heeft met de waarde van organisaties in een bepaalde sector.
Instrumentele waarde	Hetgeen wat een doel buiten zichzelf heeft en zinvol is voor een extern nut; ook wel extrinsieke waarden genoemd.
Intrinsieke waarde	Hetgeen wat besloten ligt in de ervaring tussen een mens (subject) en een product (object).
Kunst- en cultuurbeleid	Terrein waarop het beleid van kunst en cultuur wordt bestudeerd en gevormd.
Kwaliteit	De mate waarin goederen en diensten voldoen aan de eisen, behoeften en specificaties van de afnemer en gebruiker.
Legitimering	De onderbouwing van de juistheid van beleid.

Natuurbeleid	Terrein waarop het beleid ten aanzien van natuur wordt bestudeerd en gevormd.
Non-profit	Sectoren waarin waarden niet zozeer worden uitgedrukt in economische winst, maar meer in maatschappelijke winst.
Normatieve waarde	Waarde die voor de samenleving van algemeen belang worden geacht.
Plausibiliteit	De mate waarin iets als aannemelijk of geloofwaardig wordt opgevat.
Pluriformiteit	De mate van diversiteit waarin (culturele) producten voorkomen en toegankelijk zijn voor burgers.
Primaire literatuur	De bronnen waarin de basis voor wetenschappelijke inzichten wordt gelegd of die onderzoeksobject zijn.
Publiek belang	Hetgeen wat voor de samenleving als zinvol, voordelig of nuttig wordt ervaren.
Publieke domein	Aanduiding van het veld in de samenleving waarin publieke waarden tot stand worden gebracht; versmalde betekenis van 'de samenleving'.
Publieke waarde	Vrije vertaling van het begrip 'public value': hetgeen wat tot stand wordt gebracht door bepaalde producten en diensten die de samenleving verrijken.
Samenleving	Een maatschappij van mensen die met elkaar samen leven.
Secundaire literatuur	Bronnen die ingaan op de primaire literatuur.
Stroomschema	Een systematische schematische volgorde van weergave van een specifiek proces.
Uitvoering	De praktische regelingen en realisaties die het gevolg zijn van beleid.
Waardecreatie	Het proces waarin (publieke) waarden tot stand komen.
Waardenkaart	De systematische weergave van de publieke waarden die verbonden worden aan de aanwezigheid van bepaalde producten.

Inleiding

Deze masterscriptie is de verslaglegging van een vier maanden durend intensief onderzoek naar het Nederlandse cultuurbeleid van vandaag de dag. De invulling van het cultuurbeleid is een actueel vraagstuk. Door de snelle veranderingen in het hedendaagse Nederlandse cultuurbeleid worden verschillende instellingen, adviesraden, overheden en wetenschappers gedwongen na te denken over de toekomstige vorm van het cultuurbeleid. De adviezen, onderzoeken en besluitvormingen die uit deze studies voortkomen, brengen en discussie teweeg die gekenmerkt wordt door praktische vragen en kritiekpunten. De discussie gaat voornamelijk over beleidsprocedures en de verdeling van subsidies (Hoefnagel 2011: 6). De cultuurinhoudelijke zaken, of wat de waarde van kunst en cultuur is, worden minder onderzocht. Hier ligt dan ook een kans voor cultuurwetenschappers.

‘Alles van waarde is weerloos’. Een bekend citaat van de in 1994 overleden dichter en schilder Lucebert. Het citaat is illustrerend voor de inhoud van deze scriptie, omdat het de moeilijkheden rondom waarden op een prachtig filosofische manier onder woorden brengt. De waarde van cultuur, als een ongrijpbaar en broos begrip. Of, zoals Peter Hofman, de schrijver van de biografie *Lichtschikkend en zingend. De jonge Lucebert* (2004), schrijft in ‘De filosofie van een weerloos citaat’ (Trouw, 31 januari 2006): ‘Alles wat werkelijk waardevol is – als het er in het leven écht op aankomt – is kwetsbaar. Je kunt het niet “vastpakken”, niet vasthouden; je kunt het wel aanraken of er door aangeraakt worden. Die aanraakbaarheid maakt het leven rijk en daarmee gelijk aan al het werkelijk levende’ (Hofman 2006). Toch wordt er in deze scriptie een poging gedaan de waarde van cultuur onder woorden te brengen, hoe ondoordringend dat begrip in eerste instantie ook lijkt te zijn.

Het doorgronden van de waarde van kunst en cultuur voor het publieke domein is daarmee het doel van deze scriptie. De waarde van cultuur wordt vanuit de cul-

tuurwetenschappen, sociologie, filosofie, managementwetenschappen en bestuurskunde bestudeerd. Er wordt zodoende een breed onderzoek gedaan naar een wetenschappelijk begrip van *public value*; ook wel publieke waarde. Het beginpunt van de scriptie is het onderzoeken van de publieke waarden die van toepassing zijn op dit beleidsterrein. Ook het natuurbeleid valt onder die beleidsterreinen, die vanwege hun publieke belang door de overheid worden ondersteund. Daarnaast zijn cultuur en natuur beide terreinen waarvan de waarde moeilijk in harde feiten vast te stellen is; de waarde van natuur wordt, net als cultuur, gevat in belevenissen waar mensen van kunnen genieten en waarbij de waarde niet enkel ligt bij economische winst. Hoewel er in het verleden verbanden zijn gelegd tussen cultuurbeleid en sportbeleid, zijn de beleidsterreinen cultuur en natuur nooit eerder op het niveau van publieke waarden met elkaar vergeleken. Dit onderzoek is daar een eerste wetenschappelijke poging toe.

Aanleiding voor het onderwerp naar de waarde van cultuur was mijn stage bij het Kunstenlab in Deventer vorig jaar. Hier werkte ik mee aan het realiseren van de IJsselbiënnale; een internationaal evenement dat in 2017 de IJsselvallei met de daarin liggende Hanzesteden in de schijnwerpers zal zetten, in de vorm van een kunstroute met tijdelijke kunstwerken in het landschap. De foto (*Bunker 599* van Erick De Lyon uit 2010) op het titelblad van deze scriptie is een sprekend voorbeeld van de ambities van de IJsselbiënnale; een kunstwerk in de openbare ruimte, waar cultuur en natuur op een interessante manier met elkaar zijn gecombineerd. Tijdens mijn stage raakte ik gefascineerd door het gemak waarop cultuur en natuur met elkaar gecombineerd kunnen worden tot iets waar mensen van kunnen genieten. Zowel cultuur als natuur wordt op de eerste plaats gekenmerkt door het maatschappelijk belang dat aan deze terreinen gehecht wordt. Mijn persoonlijk fascinatief voor dit gegeven heeft geleid tot het onderzoeken van dit scriptieonderwerp.

Onderwerp

Het onderwerp van de masterscriptie is het onderzoeken van de legitimering van kunst- en cultuurbeleid en natuurbeleid op het niveau van publieke waarden. Daarmee richt dit onderzoek zich op de toegevoegde waarden van beide beleidsterreinen.

nen. Met name wordt er gefocust op de publieke waarden van beide beleidsterreinen, door te analyseren hoe beleidskeuzen worden geformuleerd en gelegitimeerd. De hantering van maatschappelijke waarden, geformuleerd vanuit het idee van publiek belang, speelt daarin een belangrijke rol. Het onderzoek is daarmee een zoektocht naar de 'waardelaag' van beleid in de cultuursector en de natuursector. Dit vraagt om een hele duidelijke en precieze afbakening van de terminologie (bijvoorbeeld termen als publieke waarden, *non-profit*, publiek belang; zie ook de begrippenlijst in het begin van deze scriptie). De begrippen 'waarde' en 'waarden' worden in deze scriptie door elkaar gebruikt, waarbij het van belang is om te stellen dat 'waarde' staat voor de meer algemene duiding van het publieke belang bij cultuur en natuur, en 'waarden' voor de specifieke belangen en effecten die aan cultuur en natuur worden verbonden. Opheldering en een precieze hantering van de terminologie zijn in deze scriptie nodig om te kunnen focussen op de legitimering binnen cultuurbeleid en natuurbeleid. Het onderzoek naar die terminologie en de verschillende perspectieven die daarbij horen is dan ook een expliciet onderdeel van het onderzoek.

Vanuit algemene literatuur over *public value* en specifiekere literatuur over de publieke waarde van cultuur en van natuur, wordt er een clustering van waarden opgesteld die aan geacht worden aan de basis te liggen van cultuurbeleid en natuurbeleid. Om deze clustering van publieke waarden werkbaar en concreet te maken wordt er een zogenaamde 'waardenkaart' aangeboden. Het aanbieden van een waardenkaart is in het onderzoek een belangrijke stap, die op zichzelf opgevat kan worden als resultaat met toegevoegde waarde voor discussies over cultuurbeleid. De volgende stap in de scriptie is het gebruiken van deze waardenkaart bij het analyseren van beleidsdocumenten over cultuur en natuur. De beleidsdocumenten fungeren als casussen om het onderzoek een actuele en concrete betekenis te geven. Daarbij moet gedacht worden aan recent verschenen documenten waarin cultuurbeleid en natuurbeleid wordt onderbouwd en gelegitimeerd. In dit onderdeel van de scriptie wordt er dus onderzoek gedaan naar de praktische legitimering van overheidsbeleid.

Het onderzoek wordt gekenmerkt door een opdeling in fasen met verschillende onderzoeksstappen. Deze fasering zorgt ervoor dat de verschillende onderzoeksdoelen behaald kunnen worden. In de eerste fase van het onderzoek (stap 1) wordt onderzocht welke verschillende perspectieven op publieke waarde er bestaan in het academische veld. Vanuit diverse wetenschappelijke opvattingen wordt het begrip *public value* of publieke waarden namelijk verschillend geïnterpreteerd. Daarbij wordt de functie van waarden in het beleidsproces gehanteerd als leidraad bij de praktische legitimering van beleid. Het is dan ook belangrijk dat deze verschillende perspectieven samengevoegd worden (stap 2), zodat een eenduidig hantering van het begrip 'publieke waarde' gebruikt kan worden bij het analyseren van de beleidsdocumenten. De waardenkaart, waarbij een keuze is gemaakt uit de verschillende perspectieven, geeft daar een concrete invulling aan. Volgende stap (stap 3) is het analyseren van de beleidsdocumenten. In deze fase worden de verschillen tussen cultuurbeleid en natuurbeleid belicht, die in deze scriptie beschreven worden (stap 4). Dit betekent voor het onderzoek dat er eerst expliciet aandacht besteed wordt aan de betekenis van publieke waarden en specifiek de publieke waarden van cultuur en natuur, voordat de waarden kunnen worden opgespoord in de praktische legitimering van cultuurbeleid en natuurbeleid.

Relevantie en doelen

Het onderzoek in deze scriptie is relevant omdat het de mogelijkheid biedt om op een wetenschappelijke wijze te bestuderen wat de publieke waarden van cultuurbeleid zijn. In plaats van te kijken naar praktische regelingen, richt het onderzoek zich op de abstracte basislaag die voorafgaat aan besluitvorming en beleidskeuzen en de mate waarin de overheid erin slaagt het cultuurbeleid en het natuurbeleid op basis van die waarden te legitimeren. Daarbij gaat het expliciet om de vraag hoe de waardering voor cultuur en natuur wordt geformuleerd in het overheidsbeleid, en niet om de beoordeling van deze legitimering. Bovendien is het uitvoerende overheidsbeleid vaak politiek gekleurd, waardoor een analyse van de uitvoering van beleid ook politiek afhankelijk is. Een onderzoek naar de basislaag van beleid geeft deze scriptie een bepaalde mate van tijdsloosheid en is daarmee wellicht in toekomst ook

nog relevant. Daar komt bij dat er nog niet eerder een vergelijkend onderzoek naar de beleidsterreinen kunst- en cultuurbeleid en natuurbeleid is gedaan.

Samengevat zorgt dit voor het volgende hoofddoel, die leidend is in deze scriptie:

Het aanbieden van een instrumentarium om cultuurbeleid met natuurbeleid op basis van publieke waarden zinvol te kunnen vergelijken.

Het woord 'zinvol' heeft geen eenduidige betekenis. Om die reden is de duiding van het woord een integraal onderdeel van het onderzoek en deze is in deze scriptie opgenomen als deelvraag (zie de derde paragraaf van deze inleiding). Voorafgaand aan de vergelijking tussen de publieke waarden die worden gehanteerd binnen beide beleidsterreinen, zijn een aantal fundamentele onderzoeksstappen genomen. De onderstaande subdoelen maken het mogelijk om het hoofddoel te bereiken:

- *Inzichtelijk maken welke perspectieven op publieke waarden met elkaar vergeleken kunnen worden;*
- *Onderzoeken welke publieke waarden er in de literatuur verbonden worden aan cultuur en welke publieke waarden verbonden worden aan natuur;*
- *Het aanbieden van een waardenkaart, die gebruikt kan worden bij het analyseren van beleidsdocumenten over cultuur en natuur;*
- *Analyseren vanuit welke publieke waarden het cultuurbeleid en het natuurbeleid in verschillende beleidsdocumenten gelegitimeerd wordt;*
- *In beeld krijgen in hoeverre er overeenkomsten en verschillen zijn in de manieren waarop cultuurbeleid en natuurbeleid gelegitimeerd worden.*

Onderzoeksvragen

Aan de hand van het hoofddoel is er een hypothese geformuleerd die aan de basis ligt van dit onderzoek:

Het is mogelijk een instrumentarium te ontwikkelen om de legitimering van cultuurbeleid op basis van publieke waarden zinvol te vergelijken met de legitimering van natuurbeleid.

Om tot een adequate vertaling van het hypothese naar een specifieke onderzoeksvraag te komen, is er gebruik gemaakt van het handboek *De probleemstelling voor een onderzoek* (2011) van Piet Verschuren. Verschuren adviseert om de hoofdvraag op een open manier te formuleren. Hiermee wordt vermeden dat de onderzoeksvraag een verkapt vertaling van de hypothese is en wordt gekenmerkt door vooronderstellingen (Verschuren 2011: 93). Dit leidt tot de volgende hoofdvraag voor het onderzoek:

Op welke manier is het mogelijk een instrumentarium te ontwikkelen om de legitimering van cultuurbeleid op basis van publieke waarden zinvol te kunnen vergelijken met de legitimering van natuurbeleid?

Om deze hoofdvraag te kunnen beantwoorden zijn er deelvragen geformuleerd. Het is daarbij van belang dat de deelvragen samen leiden tot een antwoord op de hoofdvraag (Verschuren 2011: 96). Dit zorgt voor het volgende zevental deelvragen:

1. *Wat betekent 'publieke waarde' precies en welke wetenschappelijke perspectieven worden bij deze definiëring gebruikt?* > hoofdstuk 1;
2. *Welke publieke waarden worden in de secundaire literatuur verbonden aan kunst en cultuur en welke publieke waarden worden in de secundaire literatuur verbonden aan natuur?* > hoofdstuk 2 en 3;
3. *Welke publieke waarden die verbonden worden aan cultuur en natuur kunnen worden opgenomen in een 'waardenkaart'?* > hoofdstuk 4;
4. *Vanuit welke publieke waarden wordt het cultuurbeleid gelegitimeerd en vanuit welke publieke waarden wordt het natuurbeleid gelegitimeerd?* > hoofdstuk 5 en 6;
5. *Op grond van welke uitkomsten kan de vergelijking tussen de legitimering van cultuurbeleid en de legitimering van natuurbeleid zinvol worden genoemd?* > hoofdstuk 7

6. *Wat zijn de overeenkomsten en de verschillen tussen de waarden van waaruit cultuurbeleid en natuurbeleid wordt gelegitimeerd? > conclusie;*
7. *Leidt het ontworpen instrumentarium tot een zinvolle vergelijking tussen de legitimering van cultuurbeleid en de legitimering van natuurbeleid? > conclusie.*

De hoofdstukken van deze scriptie geven samen antwoorden op deze deelvragen. Omdat de deelvragen onderling in omvang van elkaar verschillen, zijn sommige deelvragen over meerdere hoofdstukken verspreid. De conclusie geeft de conclusie antwoord op meerdere deelvragen.

Methode en opbouw

Het onderwerp van de scriptie leent zich bij uitstek voor kwalitatief onderzoek. De kern van het onderzoek bestaat namelijk uit het doen van onderzoek naar het theoretische kader van bestaande ideeën over publieke waarden (voornamelijk secundair bronmateriaal) en een analyse van beleid op dit terrein (primair bronmateriaal). Deze terreinen van onderzoek liggen aan de basis van de opbouw van deze scriptie. De scriptie onderscheidt dan ook twee delen:

- Deel 1. Theoretisch kader (hoofdstuk 1, 2 en 3);
- Deel 2. Beleidsanalyse (hoofdstuk 4, 5 en 6).

De eerste helft van de scriptie (hoofdstuk 1, 2 en 3) bestaat voornamelijk uit een theoretisch kader aan de hand van secundaire literatuur. Dit literatuuronderzoek wordt verdeeld in meerdere onderdelen, waardoor het mogelijk is om vanuit verschillende perspectieven wetenschappelijk onderzoek te doen. Allereerst worden er algemene theorieën over publieke waarde (oftewel *public value*) geanalyseerd (hoofdstuk 1). Deze theoretische bronnen vormen samen een kader voor het onderzoek naar publieke waarden en worden in een later stadium vertaald naar een waardenkaart.

Vervolgens wordt er in het onderzoek specifiek ingegaan op de publieke waarden van kunst en cultuur die in de secundaire literatuur worden benoemd (hoofdstuk 2).

Hierop volgt de analyse van de publieke waarden die specifiek aan natuur worden verbonden (hoofdstuk 3). Zowel de waarden die aan de publieke aanwezigheid van cultuur in de samenleving worden verbonden als de waarden die aan de publieke aanwezigheid van natuur worden verbonden, worden gebruikt bij het opstellen van de waardenkaart in hoofdstuk 4.

Hoofdstuk 4 bevat zowel een samenvatting van de voorgaande drie hoofdstukken alsook de waardenkaart. In deze waardenkaart wordt inzichtelijk gemaakt welke publieke waarden cultuur en natuur creëren. Daarbij wordt duidelijk hoe deze waardenkaart kan helpen bij het analyseren van beleidsdocumenten over cultuur en over natuur.

Dan volgt het onderzoeken vanuit welke publieke waarden het cultuurbeleid en het natuurbeleid in beleidsdocumenten gelegitimeerd worden. Hiervoor worden een beleidsdocument over cultuur (hoofdstuk 5) en een beleidsdocument over natuur (hoofdstuk 6) onderzocht. Deze beleidsdocumenten worden heel precies gelezen, aan de hand van de opgestelde waardenkaart. In deze hoofdstukken wordt onderzocht vanuit welke waarden het beleid en de speerpunten die daarmee samenhangen worden gelegitimeerd en op welke momenten de legitimering lijkt te schuren. Tevens is er een hoofdstuk toegevoegd, waarin het zogenaamde 'stroonschema' wordt aangeboden, die inzichtelijk maakt hoe het waardecreatie in het publieke domein tot stand komt (hoofdstuk 7).

Het is een interessante zoektocht die leidt naar een vergelijking van cultuurbeleid met natuurbeleid op basis van publieke waarden en die daarmee voorzet aanreikt in een discussie over de rollen van de verschillende actoren (personen en organen die een rol spelen op een bepaald beleidsterrein) in het ondersteunen van de publieke waarden van cultuur en natuur. Deze vergelijking wordt afsluitend beschreven in de conclusie van de scriptie.

DEEL 1.

THEORETISCH KADER

Hoofdstuk 1. Publieke waarden

In dit eerste hoofdstuk wordt antwoord gegeven op de eerste deelvraag van deze scriptie: *Wat betekent 'publieke waarde' precies en welke wetenschappelijke perspectieven worden bij deze definiëring gebruikt?* Het doel van dit hoofdstuk is het definiëren van het begrip 'publieke waarde', naast het vergelijken van verschillende perspectieven op het begrip. Het begrip 'publieke waarde', een vrije vertaling van *public value*, heeft zich, dankzij de denkbeelden van de managementwetenschapper Mark Moore, in de jaren negentig sterk ontwikkeld. Het begrip wordt in verschillende literaire bronnen vanuit uiteenlopende perspectieven bediscussieerd. Voor dit onderzoek is te rade gegaan bij wetenschappers afkomstig uit de onderzoeksterreinen cultuurwetenschappen, bestuurskunde, managementwetenschappen, filosofie en sociologie.

In de literatuur die is geraadpleegd komt een algemene en eenduidige definiëring van het begrip terug. Het begrip 'publieke waarde' wordt echter op verschillende wijzen in verband gebracht met beleid; in zoverre dat er uiteenlopende visies zijn over hoe de relatie tussen het begrip publieke waarde en beleid er precies uit moet zien. Want wanneer publieke waarden worden gerelateerd aan de legitimering van overheidsbeleid, krijgt het begrip 'publieke waarde' in de verscheidene literatuurbronnen verschillende betekenissen. De betekenis van het begrip waarde voor beleid is om die reden een complex vraagstuk. Toch focust dit onderzoek zich op de verschillende perspectieven van het begrip 'publieke waarde' in relatie tot beleidslegitimering. Dit is omdat op die manier interessante concepten worden blootgelegd, die bruikbaar zijn voor de volgende hoofdstukken over de waarde van cultuur en de waarde van natuur. Cultuurbeleid en natuurbeleid komen namelijk nader tot elkaar in het publieke domein, doordat beide terreinen worden gezien als sectoren waarin je als mens iets kunt beleven. Zowel cultuur als natuur heeft in die zin een bepaalde culturele waarde. De perspectieven op publieke waarde vormen een brug tussen de twee ogenschijnlijk uiteenlopende beleidsterreinen.

De eerste paragraaf van dit hoofdstuk gaat in op de brede hantering van het begrip ‘publieke waarden’ en de moeilijkheden rondom dit begrip, op basis van de ideeën van Jenny Stewart en Deborah Stone. Stewart en Stone stellen namelijk dat er publieke waarden bestaan die van algemeen belang zijn voor de maatschappij en opgenomen dienen te worden in beleid, maar dat in de uitvoering van beleid die waarden paradoxaal worden. De tweede paragraaf plaatst publieke waarden in het perspectief van waardecreatie en is gebaseerd op de ideeën van Mark Moore, John Benington en Martha Nussbaum. Deze wetenschappers stellen dat publieke waarde wordt gecreëerd door verschillende partijen in het publieke domein. Bovendien maakt deze literatuur inzichtelijk dat waardecreatie gezien moet worden als iets wat plaatsvindt op de langere termijn, waarbij maatschappelijke waarden (naast economische waarden) van essentieel belang zijn.

De ideeën van Stewart, Stone, Moore en Benington zijn afkomstig uit de Angelsaksische landen en zijn in die zin niet geheel toepasbaar op de Nederlandse beleidscontext. In vergelijking met een meer gematigd land zoals Nederland, waar in het beleid over het algemeen meer uitgegaan wordt van het creëren van draagvlak en het afwegen van belangen, kenmerken de ideeën van de wetenschappers zich door een extremere benadering van beleidsprocessen. Toch bieden de ideeën samen een belangrijk perspectief aan, die onmisbaar is voor dit onderzoek. De ideeën moeten echter vanuit een genuanceerd oogpunt worden beschouwd. In de derde paragraaf van dit hoofdstuk wordt dit dan ook gedaan, aan de hand van de ideeën van de Nederlandse onderzoeker Frans Hoefnagel en de beleidsadviseur Thijs Adams over de verantwoordelijkheid van de overheid voor cultuur. Daarmee wordt er een brede fundering gegeven voor de rest van de scriptie. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een korte tussenconclusie.

1.1. Onomstreden waarden

Wanneer we het hebben over ‘publieke waarden’, spreken we van bepaalde zaken die van grote betekenis zijn voor de samenleving. *Public value*, een term die een sterke ontwikkeling heeft doorgemaakt toen managementwetenschapper Mark

Moore daar in de jaren negentig uitgebreid aandacht aan besteedde in zijn boek *Creating Public Value* (1995), beschrijft de waarden die door (zowel publieke als private) organisaties worden toegevoegd aan de samenleving; waarden die het welzijn van de samenleving verhogen (Meynhardt, T. 2009: 192-219). Om publieke waarden te kunnen begrijpen als zaken die het welzijn van de samenleving verhogen, wordt eerst in bredere zin uiteengezet welke perspectieven er op publieke waarden bestaan en in welke mate de overheid daar verantwoordelijkheid voor draagt.

De wetenschappelijke en analytische ideeën van Jenny Stewart, professor publiek beleid aan de universiteit van New South Wales, zijn bruikbaar bij deze zoektocht. Het boek *Public Policy Values* (2009) vormt dan ook een beginpunt voor dit onderzoek. Stewart begint haar boek met een hoofdstuk genaamd 'What Are Policy Values?', waarin zij stelt dat overheidsbeleid moet worden opgedeeld in twee verschillende fasen: de legitimering en de uitvoering van beleid. Met haar boek wil de wetenschapster de nadruk leggen op de onderliggende waarden in beleid, die vooraf gaan aan uitvoering en die onderdeel zijn van de legitimering.

Deze waarden noemt Stewart in haar boek de zogenaamde 'policy values': waarden van waaruit beleid wordt gelegitimeerd. Volgens Stewart worden publieke waarden als volgt geformuleerd: 'our values [...] are what we think is good and bad, important and trivial, right and wrong, noble and contemptible.' (Stewart 2009: 14). Beleidswaarden, zo voegt Stewart daar aan toe, 'are the valued ends embodied in, and implemented through, the collective choices we make through policy processes. [...] A policy value [...] can be defined as the informing principle of collective action: it is both motivator and object.' (Stewart 2009: 14). Interessant is dat Stewart waardevorming van het beleid hier verbindt aan de rol van de overheid. Zij stelt dat publieke waarden niet alleen functioneren als doelen op zichzelf, maar ook drijfveren zijn voor overheidsbeleid. Zoals in paragraaf 1.3. van dit hoofdstuk (aan de hand van de ideeën van onderzoeker Frans Hoefnagel) zal blijken, kan dit worden opgevat als een relevante visie op de manier waarop de overheid functioneert. Publieke waarden kunnen in die zin worden gehanteerd als referentiekader om het beleid vorm te geven, of zelfs als toetssteen voor het beleid.

Jenny Stewart beargumenteert dat burgers ervan overtuigd zijn dat besturen bestaat uit 'values-based activities'; dat de overheid probeert te doen wat "goed" is voor de maatschappij (Stewart 2009: 2). Stewart stelt daartegenover dat wat politici juist vinden, niet altijd in overeenstemming is met wat zij daadwerkelijk door- en uitvoeren in hun beleid (Stewart 2009: 2). Beleid bestaat volgens Stewart daarom enerzijds uit waardebepaling en anderzijds uit uitvoering. In dit onderzoek naar de publieke waarde van cultuurbeleid en natuurbeleid is die tweedeling leidend in de manier waarop de legitimering van het beleid wordt bestudeerd. Hierbij wordt, zoals tevens aangegeven is in de inleiding van deze scriptie, er gefocust op het eerste perspectief: waardebepaling aan de hand van onderzoek naar de achterliggende waarden van beleid en hoe die terug te vinden zijn in de legitimering van beleid. De uitvoering van beleid, oftewel de manier waarop de legitimering wordt vertaald naar overheidshandelen, is in die zin een studie op zich en wordt daarom niet behandeld in deze scriptie.

Het onderzoeken van de legitimering van beleid gebeurt volgens Jenny Stewart aan de hand van analyse van een waardeperspectief. Dit is een perspectief, dat voor dit onderzoek naar de publieke waarden van cultuur en natuur erg interessant is; welke waarden hanteert de overheid bij de legitimering van haar beleid? In het boek *Public Policy Values* maakt Jenny Stewart de beleidswaarden expliciet. Ze noemt een tiental waarden (in willekeurige volgorde) waar we ons niet altijd bewust van zijn, maar die volgens Stewart de legitimering van het naoorlogse overheidsbeleid in westerse landen domineren (Stewart 2009: 27-28):

- **Eerlijkheid:** 'Fairness (minimum wage legislation; non risk-rated health insurance; compensation for forced structural change)';
- **Rechtvaardigheid:** 'Equity (equality of opportunity in education; redistributive tax and pension systems)';
- **Efficiëntie:** 'Efficiency (micro-economic reform; structural adjustment; performance enhancement; market regulation)';
- **Groei:** 'Growth (interest-rate management; business support)';
- **Diversiteit:** 'Diversity (multiculturalism)';
- **Milieu:** 'Green-ness (anti-pollution; environmental protection; sustainability)';

- **Zelfbeschikking:** 'Self-determination (political autonomy for aboriginal peoples)';
- **Zekerheid:** 'Security (war against terror; counterterrorism legislation)';
- **Verantwoordelijkheid:** 'Responsibility (increasing obligations in return for state benefits)';
- **Keuzevrijheid:** 'Choice (opening previously regulated areas to competition)'.

Hoewel deze algemene beleidswaarden volgens Jenny Stewart aan de basis staan van elk beleid, betekent het nog niet dat deze waarden op dezelfde manier worden vertaald naar de uitvoering van beleid (via procedures, regelingen, subsidies etc.). Daarnaast stelt Stewart dat waarden onderling met elkaar in conflict kunnen zijn. Een *values-based* systeem, waarbij voor de overheid de rol is weggelegd om het "goede" te doen voor de maatschappij, wordt volgens Stewart gekenmerkt door middenwegen die politiek gekleurd zijn (Stewart 2009: 30). In de volgende hoofdstukken van *Public Policy Values* illustreert Stewart deze notie door overheidsbeleid en beleidsuitvoering met elkaar te vergelijken. Daarmee laat ze zien dat algemene beleidswaarden, zoals in de lijst vermeld, wellicht eenduidig worden aangenomen, maar in de uitvoering vaak paradoxaal worden.

Waarden zoals eerlijkheid, rechtvaardigheid en efficiëntie hebben vaak een ambigue (oftewel dubbelzinnige) betekenis binnen overheidsbeleid, zo stelt ook Deborah Stone, beleidswetenschapper en verbonden aan verschillende universiteiten over de wereld. Stone schreef het boek *Policy Paradox* (2012) en noemt daarin punten die een waardevolle toevoeging zijn op de ideeën van Stewart. Volgens Stone is er een vijftal waarden die binnen een samenleving langdurig aanleiding geven voor het opstellen van beleid: gelijkheid, efficiëntie, welzijn, vrijheid en zekerheid (Stone 2012: 10). Stone noemt deze waarden ook wel 'motherhood issues'; (bijna) ieder mens zou het erover eens zijn dat die waarden beschermd dienen te worden, zolang ze op een abstracte manier worden geformuleerd (Stone 2012: 14). Deze vijf waarden vormen een interessant schema waaronder verschillende publieke zaken geschaard worden. Volgens Stone wordt de discussie over publieke waarden echter ingewikkeld wanneer we diezelfde mensen gaan vragen wat zij praktisch gezien met die waarden bedoelen (Stone 2012: 15). Daarmee laat Stone zien dat beleidswaarden vaak in strijd zijn met de uitvoering van het beleid. Stone maakt daarbij onder-

scheid tussen beleidswaarden en beleidsdoelen. Doelen zijn volgens haar een eindpunt van beleid, en waarden meer 'een complexe reeks van overwegingen' (Stone 2012: 15). Het is volgens haar dan ook onmogelijk om een eenduidige oplossing te geven voor de uitvoering van de genoemde publieke waarden; iedereen interpreteert de waarden immers op een eigen manier.

Deze tegenstrijdigheden brengen Deborah Stone naar de kern van haar boek. Zij stelt hier dat de vorming en uitvoering van overheidsbeleid zich voornamelijk afspelen in een veld dat wordt gekenmerkt door subjectieve belangen. Deze politieke belangen worden onderling door verschillende partijen met elkaar uitgewisseld, als zogenaamde *trade-offs*. Hierbij gaat het enkel en alleen om de classificatie en categorisering van het beleid: 'Every idea about policy draws boundaries. It tells what or who is included or excluded in a category. These boundaries are more than intellectual – they define people in and out of a conflict or place them on different sides' (Stone 2012: 36). De strijd rondom beleid speelt zich dan ook voornamelijk af in de categorisering van beleid, waardoor de uitwisseling van publieke waarden van invloed zijn op de vorming en uitvoering van het overheidsbeleid. Omdat waarden in beleid vaak worden ingezet als doel, is het volgens Deborah Stone van belang boven tafel te krijgen waarom de waarden in strijd zijn met de uitvoering van beleid. Stone geeft hierin een eerste voorzet (in willekeurige volgorde):

- **Gelijkheid** (ofwel rechtvaardigheid of billijkheid): iedereen evenveel van iets. Wanneer deze waarde wordt omgezet in beleidsuitvoering, komen we tot de volgende tegenstrijdigheid: gelijkheid betekent tegelijkertijd ongelijkheid, omdat het ook gaat om een eerlijke verdeling naar inleg of inbreng (Stone 2012: 39);
- **Efficiëntie**: de maximale opbrengst uit een minimale inbreng. Tegenstrijdigheid: het vraagt om het beoordelen van bepaalde verdiensten die op verschillende manieren functioneren. Maar hoe meten we de beleidsopbrengsten? (Stone 2012: 63-64);
- **Welzijn**: mensen zijn afhankelijk van andere mensen in hun omgeving; de omgeving is van invloed op het welzijn van individuen; wanneer individuele mensen in hoge nood zitten zou de maatschappij een opvangnet moeten zijn. Tegenstrijdigheid: wanneer spreken we over nood, of dat we iets dringend nodig hebben? 'Because need is a moral claim, the question of what people need for their welfare strongly

influences larger debates about what government should strive to provide for its citizens' (Stone 2012: 85):

- **Vrijheid:** doen wat je wil doen, zolang je anderen niet lastig valt. Tegenstrijdigheid: het inperken van individuele vrijheid is nodig voor het creëren van een gemeenschap waarin individuen hun vrije keuze uitoefenen (Stone 2012: 107-108);
- **Zekerheid:** bevrediging van de menselijke behoeften, zoals voedsel, veiligheid en onderdak. Tegenstrijdigheid: aanspraak maken op de behoeften voelt als een noodzaak, maar wanneer zijn die behoeften echt essentieel? Voor welke behoeften is de overheid verantwoordelijk? (Stone 2012: 129).

De tegenstrijdigheden die Stone noemt vinden in deze scriptie aansluiting bij de ideeën die Jenny Stewart in de inleiding van haar boek omschrijft: 'Interests can never be separated from values – both motivate our political activity. But the space we allocate to values should be a larger one than is customary in political science' (Stewart 2009: 13). De ruimte die in beleid aan publieke waarden gegeven wordt moet volgens Stewart dus worden vergroot. Om deze reden is het zinvol om naar 'de binnenkant' van beleid te kijken; dus naar de achterliggende publieke waarden die in de basis vorm geven aan overheidsbeleid (Stewart 2009: 13).

In deze scriptie wordt eveneens geprobeerd meer ruimte te maken voor de publieke waarden die achter overheidsbeleid dienen te liggen, maar die in de uitvoering vaak problematisch blijken. Deze vorm van onderzoek kan helpen te analyseren hoeveel belang er in verschillende beleidsdocumenten wordt gehecht aan publieke waarden en welke waarden dit dan precies zijn. Zoals later zal blijken, biedt deze scriptie over de publieke waarden van cultuur en natuur de mogelijkheid om cultuurbeleid en natuurbeleid naast elkaar te leggen, omdat de waarden van beide terreinen vanuit een publieke instelling (de overheid) worden geformuleerd.

Elk van de waarden die Stone omschrijft is ambigu en geeft problemen bij de interpretatie van de uitvoering van beleid. Toch is bij het onderzoeken van publieke waarden volgens Deborah Stone zinvol om betekenis te geven aan bepaalde waarden, omdat ze functioneren als standaarden die gebruikt worden om bestaande situaties te overzien en daar beleid voor op te stellen of op aan te passen (Stone 2012:

12). In hoofdstuk 4 van deze scriptie zal duidelijk worden dat dit schema met een vijftal publieke waarden bruikbaar is bij de analyse van het beleid ten aanzien van cultuur en natuur. De lijst met publieke waarden die Stone heeft opgesteld zijn leidend in dit onderzoek naar de vergelijking tussen kunst- en cultuurbeleid en natuurbeleid, in combinatie met de lijst van Stewart. Want hoewel Stewart anderzijds stelt dat publieke waarden gezien worden als schijnvormen voor de legitimering van publiek beleid, maken publieke waarden het volgens haar tegelijkertijd mogelijk om op een basisniveau naar beleidsdocumenten te kijken: 'The key insight [...] is that all public policies hold important values in tension, either directly, through compromises and trade-offs, or indirectly, by excluding or marginalising other approaches' (Stewart 2009: 186).

1.2. Publieke en private waardecreatie

Jenny Stewart en Deborah Stone gaan (beiden op een eigen manier) uit van de notie dat er publieke waarden zijn die aanleiding geven voor het opstellen van overheidsbeleid. Ook benoemen zij welke moeilijkheden en tegenstrijdigheden daarmee samengaan. Dit is echter een eenzijdig perspectief, omdat het in de visie van Stone en Stewart enkel gaat om het ondersteunen van publieke waarden die algemeen aanvaard worden. Hoe publieke waarden gecreëerd, onderhouden en vergroot worden, komt in de boeken van Stewart en Stone niet expliciet terug. De ideeën van Mark Moore zijn dan ook een toevoeging op de theorieën van Stewart en Stone. In 1995 schreef deze managementwetenschapper het boek *Creating Public Value*. Het doel van dit boek is om technieken te ontwikkelen voor publieke organisaties om co-creatie te stimuleren. In dit boek beschrijft Moore dat managers van publieke organisaties degenen zijn die publieke waarden moeten creëren (Moore 1995: 52). In acht nemend dat dit boek verschenen is in 1995, en sindsdien het denken over de verantwoordelijkheid van de overheid grote ontwikkelingen heeft gekend, moet deze visie echter genuanceerd worden.

Dit doet Mark Moore dan ook in het in 2013 gepubliceerde boek *Recognizing Public Value*. De managementwetenschapper stelt in dit boek dat maatschappelijke producten uit de private (dus niet-publieke) sector ook waarde toevoegen in het publieke

domein. Daarbij is het van belang om te stellen dat verschillende partijen (overheden, *stakeholders* en professionals) moeten samenwerken bij het creëren van zowel private alsook publieke meerwaarde, als een vorm van co-creatie (Drion 2013: 3). Ook Louise Hazel en Louise Horner, beiden verbonden aan de universiteit van Leicester, stellen dat er verschillende rollen te onderscheiden zijn in het proces van waardecreatie:

‘Simply put, public value is a correlate of private value, which is measured by shareholder return. Think of citizens as shareholders in how their tax is spent. The value may be created through economic prosperity, social cohesion or cultural development. Ultimately, the value – such as better services, enhances trust or social capital, or social problems diminished or avoided – is decided by the citizen. [...] Citizens’ involvement as co-producers or services, taking responsibility for improving what the outcomes look like [...] is critical to the creation of public value. Public managers and politicians, as the custodians of public money, are thus accountable for how well money is spent, allocated and invested’ (Hazel & Horner 2005: 5).

Horner en Hazel gaan hier expliciet in op de rol van de burger en de verantwoordelijkheid van de overheid. Ze stellen dat de betrokkenheid van de burger een essentieel onderdeel is van het waardecreërend proces. Daarnaast pleiten zij voor een overheid die zichzelf de plicht stelt in te spelen op deze betrokkenheid door de producten en diensten die de burger waardeert financieel te ondersteunen.

Martha Nussbaum, een Amerikaanse filosofe, verbindt in haar boek *Not For Profit* (2010) waardetoevoeging expliciet aan de non-profitsector. Nussbaum schrijft hier over de eenzijdige focus op winstgevende vaardigheden die worden aangeleerd in het primair onderwijs en dat wanneer we iets enkel op basis van winst (*‘profit’*) waarderen, dit een verschrompene uitwerking heeft op de publieke waarden:

‘Radical changes are occurring in what democratic societies teach the young and these changes have not been well thought through. Thirsty for national profit, nations, and their systems of education, are heedlessly discarding skills that are needed to keep democracies alive. [...] If this trend continues, nations all over the world will soon be producing generations of useful machines, rather than complete citizens who can think for themselves, criticize tradition,

and understand the significance of another person's sufferings and achievements' (Nussbaum 2010: 2).

De verschraling waar Nussbaum het hier over heeft zorgt er dus vervolgens voor dat het onmogelijk wordt om als mens kritisch in het leven te staan. Nussbaum besteedt in haar boek niet alleen aandacht aan het primaire en voortgezet onderwijs, maar eveneens aan de ontwikkelingen in het wetenschappelijke onderwijs:

'[W]hat we might call the humanistic aspects of science and social science - the imaginative, creative aspect, and the aspect of rigorous critical thought - are also losing ground as nations prefer to pursue short-term profit by the cultivation of the useful and highly applied skills suited to profit-making' (Nussbaum 2010: 2).

Onderwijs is volgens Nussbaum een belangrijke sector waarin de focus niet dient te liggen op economische waarde, maar op een andere meerwaarde die ervoor zorgt dat mensen bepaalde maatschappelijke basisvaardigheden aangeleerd krijgen.

Martha Nussbaum heeft het in haar boek expliciet over de waardetoevoeging door de non-profitsector en niet over de profitsector. De term 'non-profitsector' kan letterlijk worden vertaald als een sector die niet uit is op winstbejag. De 'profitsector' wordt daarentegen gekenmerkt door ondernemingen die winst maken als doel hebben. Voor deze scriptie blijkt dit onderscheid te star; hoewel de profitsectoren inderdaad kunnen worden beschouwd als sectoren die in de eerste plaats uit zijn op (financiële) winst, is het niet automatisch zo dat de non-profitsector niet uit is op winst. Hoewel die winst lang niet altijd financieel hoeft te zijn, kunnen non-profitsectoren, zoals cultuur en natuur dat zijn, wel degelijk uit zijn op winst. Vaker hebben we het dan over maatschappelijke, culturele, sociale, politieke of ecologische winst. Daarnaast moet worden opgemerkt dat de profitsector naast financiële winst, ook uit kan zijn op maatschappelijke winst. Het verschil tussen profit en non-profit is in die zin dan ook niet zwart-wit.

De non-profit- en de profitsectoren worden beide beschouwd als sectoren die waarde toevoegen aan het publieke domein, waarbij waardetoevoeging zowel in euro's als in maatschappelijk welzijn is uit te drukken. Hoe beide sectoren zich verhouden

tot de doelgroep (oftewel het publiek) en tot de overheid, is echter verschillend. Want waar de profitsector wordt gekenmerkt door commerciële doeleinden en het willen bereiken van een kwantitatief zo groot en koopkrachtig mogelijke doelgroep, wordt de non-profitsector niet gekenmerkt door economisch winstbejag; cultuur en natuur bestaan namelijk veelal uit maatschappelijke organisaties, die een kwalitatieve relatie aangaan met hun publiek.

Bovendien is het zo dat van de profitsector middels bepaalde regelingen in bepaalde mate afhankelijk is van de overheid. En van de non-profitsector wordt in steeds grotere mate verwacht dat ze zichzelf financieel draaiend houdt en minder afhankelijk is van de overheid; zonder subsidies, omdat de sectoren veelal bestaan uit maatschappelijke organisaties zonder winstoogmerk (stichtingen). Daarom staan in deze scriptie niet zozeer cultuur en natuur als non-profitsectoren voorop, maar wordt er uitgegaan van een focus op de toevoeging van maatschappelijke waarde door deze sectoren. In die zin moet er eerder gesproken worden over 'semi-publieke sectoren', die bestaan uit organisaties die deels afhankelijk zijn van overheden en gedeeltelijk mogelijk worden gemaakt door private financiering. Volgens Martha Nussbaum is het daarbij van belang om vast te stellen dat deze semi-publieke sectoren, zoals onderwijs of cultuur, niet enkel gewaardeerd moeten worden op de economische winst, omdat de sectoren dan zouden verschrallen.

Ook in het boek *Public Value. Theory and Practice* (2011), samengesteld door John Benington en Mark Moore, wordt gesteld dat (publieke en private) organisaties waarde toevoegen in het publieke domein. John Benington schrijft in een inleidend hoofdstuk van dit boek dat publieke waarden op twee verschillende manieren worden gedefinieerd (Benington 2011: 42):

1. **Hetgeen wat 'algemeen wordt gewaardeerd'**: een historische verschuiving van waarden die door "producenten" (de overheid) worden aangehaald als belangrijk, naar waarden die ook worden gedragen door de gebruikers van overheidsbeleid (de burgers);

2. **Hetgeen wat waarde toevoegt aan de publieke sfeer:** deze dimensie richt zich niet alleen op de (huidige) individuele belangen, maar ook op het publieke belang op de langere termijn.

Daarmee lijkt Benington uitdrukking te geven aan de notie dat publieke waarden niet enkel zaak van de overheid zijn, maar ook onderdeel zijn van sectoren die niet grotendeels worden gestuurd door winstbejag (zoals kunst en cultuur, natuur en milieu, onderwijs, zorg etc.). In Nederland is die verdeling van verantwoordelijk een aanwijsbaar gevolg van de verzuiling, die gezorgd heeft voor rust en tevredenheid na een periode van onrust en armoede rondom de twee wereldoorlogen. Hierdoor is het maatschappelijke middenveld in omvang gegroeid. Private organisaties op bepaalde terreinen van welzijn dominant zijn, zijn sindsdien in het geven van uitvoering aan overheidsdoelstellingen. Daarbij kan gedacht worden aan private organisaties uit de semi-publieke sectoren zoals onderwijsinstellingen, de gezondheidszorg, culturele instellingen, welzijnsorganisaties, woningbouwverenigingen, etc. De verdeling van privaat versus publiek speelt dan nog maar een kleine rol; de uitvoering van de overheidsdoelstellingen gaat uitsluitend nog om het creëren van meerwaarde voor zowel het individu als de maatschappij.

De rol van de overheid zou in die zin niet enkel gericht zijn op het aansturen of op het bewaken van publieke waarden, omdat de (semi-publieke) sectoren die waarden ook in zich dragen. Waarden zijn daarmee niet alleen een middel voor markteconomische overwegingen, maar zorgen tevens voor nog meer publieke waarden op de langere termijn (Benington 2011: 45). Volgens Benington is zo'n sneeuwbaaleffect te zien bij de volgende waarden:

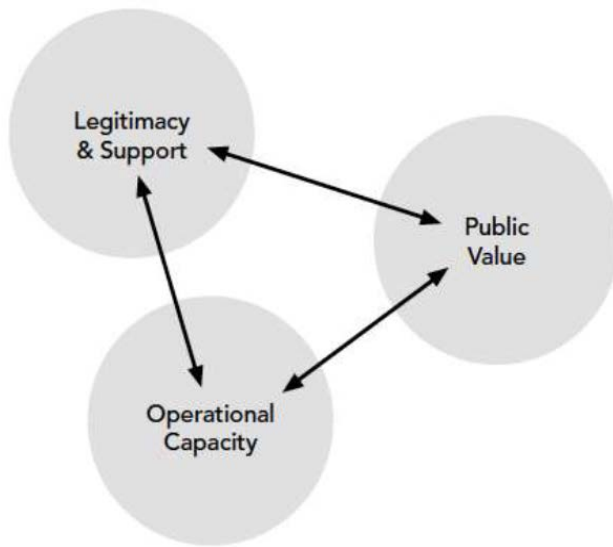
- **Economische waarde:** voegt waarde toe aan de samenleving door het genereren van economische activiteiten en werkgelegenheid;
- **Sociale en culturele waarde:** voegt waarde toe aan de samenleving door bij te dragen aan sociaal kapitaal, sociale cohesie, sociale relaties, sociale betekenis, culturele identiteit en individueel en maatschappelijk welzijn;

- **Politieke waarde:** voegt waarde toe aan de samenleving door het ondersteunen en stimuleren van de democratische dialoog, actieve publieke participatie, betrokkenheid van burgers, rust en medeverantwoordelijkheid onder burgers;
- **Ecologische waarde:** voegt waarde toe aan het publieke domein door het actief bevorderen en promoten van duurzame ontwikkeling en het verminderen van negatieve gevolgen (zoals vervuiling, afval en opwarming van de aarde).

De verschillende sectoren die er bestaan (zowel non-profit als profit), en de publieke waarden die daarmee samengaan, hebben een sneeuwbaaleffect en kunnen vaak niet eenduidig onderverdeeld worden in de bovenstaande categorieën. Cultuur heeft bijvoorbeeld sociaal-culturele, politieke en economische waarden en natuur ecologische, economische en politieke waarden. Tegelijkertijd heeft ook de profitsector zowel economische, als sociale waarden. Het is belangrijk verschillende sectoren te beschouwen als grijze gebieden, die niet óf economisch, óf maatschappelijk van aard zijn. Waardecreatie krijgt daarmee een bredere betekenis, die op verschillende sectoren van toepassing is. In deze scriptie wordt er echter expliciet gefocust op de meer maatschappelijke waardetoevoeging door de sectoren cultuur en natuur.

Deze waarneming vindt in deze scriptie aansluiting bij het boek *Recognizing Public Value* (2013), waarin Mark Moore probeert antwoord te geven op de vraag hoe we kunnen herkennen wanneer publieke waarde wordt gecreëerd. Aan de hand van een *scorecard* biedt Moore hier een mogelijkheid toe. Deze scorecard laat op basis drie componenten zien in hoeverre maatschappelijke producten verschil maken in het publieke domein (Moore 2013: 31):

- **Operationeel vermogen:** Hoe goed werken de programma's, het beleid en de procedures in het creëren van waarde en hoe kunnen die programma's, dat beleid en die procedures in de toekomst meer efficiënt en effectief worden gemaakt?
- **Legitimeringsvermogen:** Op welke bronnen van legitimiteit doen we beroep en hoe kunnen we de legitimiteit in de toekomst verhogen?
- **Toegevoegde waarde:** Welke mate van publieke waarde produceren we en hoe kunnen we in de toekomst meer waarde produceren?

Figuur 1: de 'public value scorecard' van Mark Moore (2013).

Deze drie perspectieven geven allen antwoord op de vraag in hoeverre een organisatie publieke waarde creëert. De perspectieven staan onderling in relatie tot elkaar en versterken elkaar dus ook (Moore 2013: 110). Voornamelijk de vraag over het legitimeringsvermogen ondersteunt in hoofdstuk 5 en 6 van deze scriptie bij het onderzoek naar de mate waarin de non-profitsectoren cultuur en natuur waarde toevoegen in de samenleving. Het gaat daarbij niet, zoals dat bij Stewart en Stone het geval was, om de waarden die in beleid worden opgenomen (om het beleid te legitimeren), maar meer om de terreinen waarin die waarden worden behouden of zelfs vergroot. In deze gevallen is het aan te raden dat de overheid niet alleen probeert te streven naar bescherming van de publieke waarden, maar tevens zorgt dat de publieke waarden de kans krijgen om te gedijen, zodat er ook op langere termijn behoud van publieke waarden plaatsvindt.

Deze bescherming van publieke waarden op de lange termijn wordt in deze scriptie ook overgenomen voor de beleidssectoren cultuur en natuur. Het boek *Public Value. Theory and Practice* van Benington en Moore is om deze reden dan ook een belangrijke toevoeging op het theoretische kader van dit onderzoek; de manier waarop waarden worden nagestreefd in beleidsdocumenten kan beschouwd worden als iets wat van belang voor het behoud van die waarden op langere termijn. Dit systeem van waardebehoud noemt John Benington 'the public value stream' (Benington 2011: 48). De creatie van publieke waarde kan worden omschreven als een open systeem waarin input aan de hand van bepaalde activiteiten en processen wordt omgezet in output. De actieve hulp van "co-producenten" en partnerorganisaties uit de publieke en private sector is daarbij volgens Benington noodzakelijk. In de lijn

van deze gedachtegang ontstaat er een relevante vraag voor deze scriptie: hoe kunnen de (Angelsaksische) ideeën van Mark Moore en John Benington vanuit de context van het Nederlandse beleid worden bekeken?

1.3. De bescherming van publieke waarden

Het huidige Nederlandse cultuurbeleid wordt gekenmerkt door de doorvoering van bezuinigingen, zowel op landelijk als op lokaal (provinciaal en gemeentelijk) niveau. Halbe Zijlstra, de staatssecretaris voor cultuur in kabinet-Rutte I bezuinigde in 2011 tweehonderd miljoen euro op de rijksbegroting; dat was een vermindering van ruim twintig procent (Broer & Niemantsverdriet 2011; Twaalfhoven 2012: 2). Het is een ontwikkeling waar binnen en buiten de culturele sector veel kritiek op is geweest. Over de vraag of, en zo ja, hoe er geïnvesteerd moet worden in kunst en cultuur zijn de meningen verdeeld. In deze discussie komen echter voornamelijk vragen over beleidsprocedures aan de orde, in plaats van cultuurinhoudelijk zaken (Hoefnagel 2011: 6). Dat stelt Frans Hoefnagel in zijn onderzoeksrapport *Een nieuwe toekomst voor het cultuurbeleid* (2011), die hij schreef in opdracht van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR).

Volgens de onderzoeker moet de discussie over cultuurbeleid gaan over wat het meest plausibel is voor de overheid om te moeten ondersteunen (Hoefnagel 2011: 12). Hoefnagel vindt dat de overheid op dit moment teveel geneigd is afstand te nemen van de inhoud van haar beleid en het *Thorbecke-adagium* ('kunst is geen regeeringszaak') een verkeerde betekenis heeft gekregen: 'Ze heeft de betekenis gekregen dat de overheid zich niet mag uitspreken over de inhoudelijke aspecten van kunst' (Hoefnagel 2011: 6). Hoefnagel interpreteert het adagium van Thorbecke op een eigen manier en stelt dat de overheid over de sector zelf geen oordeel mag vellen, maar wel moet durven optreden als een beschermer van publieke waarden, om maatschappelijke tekorten te voorkomen of tegen te gaan (Hoefnagel 2011: 10). In die zin moet de overheid zich volgens Hoefnagel niet onttrekken aan haar verantwoordelijkheid voor de totstandkoming van culturele processen en de publieke waarden die daaruit voortkomen. Hoefnagel vindt het dan ook opvallend dat bij het

cultuurbeleid nauwelijks meerdere beleidsstrategieën worden ontwikkeld ‘voor het beslissen in situaties van grote onzekerheid’:

‘Een goed beleid betekent immers dat de al of niet zekere, dwingende aard van de argumenten die een rol spelen, ook zo goed mogelijk worden getypeerd. Het milieubeleid kan deze stelling illustreren. In bepaalde gevallen kan de wetenschap onomstotelijk aantonen dat het gebruik van bepaalde stoffen zonder meer tot ernstige fysieke schade leidt. Er is dan een goede basis voor *evidence based*, stevig preventief beleid, waarbij de stof bijvoorbeeld verboden wordt.’ (Hoefnagel 2011: 8).

Hoefnagel gaat hierbij uit van het belang van normativiteit, want ‘normatieve waarden’ zijn ‘een indicatie voor de goede omgang met onzekerheid en de bepaling van een maatschappelijk tekort’ (Hoefnagel 2011: 10). Normering zorgt in die zin voor het signaleren van gebreken en kan worden gezien als de leidraad voor het handelen van de overheid (Hoefnagel 2011: 11).

Hoefnagel stelt voor om cultuurbeleid vorm te geven rondom vier normatieve waarden: vrijheid (in positieve en negatieve zin; hier wordt verderop in deze paragraaf op teruggekomen), gelijkheid, pluriformiteit en kwaliteit. Het zijn publieke waarden die niet sterk afwijken van de waarden die Deborah Stone opsomt in *Policy Paradox*: gelijkheid, efficiëntie, welzijn, vrijheid en zekerheid (Stone 2012: 10). Volgens Hoefnagel zijn de publieke waarden die hij noemt in *Een nieuwe toekomst voor het cultuurbeleid* niet enkel van belang voor de kunst- en cultuursector, maar ook voor de samenleving in algemenere zin. Het begrip ‘normatief’ betekent volgens Hoefnagel in dit verband hetgeen wat ‘wereldwijd, Europees of nationaal juridisch verankerd’ is en ‘waarvoor de overheid derhalve uitdrukkelijk een eindverantwoordelijkheid heeft’ (Hoefnagel 2011: 10). Wanneer de overheid haar beleid vormt op basis van de bescherming van publieke waarden kan zij geen terughoudendheid tonen, zo stelt Hoefnagel (Hoefnagel 2010: 11). De politieke kleur (liberaal, sociaaldemocratisch, conservatief, christendemocratisch, progressief) kan binnen deze scriptie beschouwd worden als de inhoudelijk invulling van die beschermfunctie. Hoefnagel definieert normatieve waarden als volgt:

‘Waarden zijn fundamentele normatieve noties die op zeer verschillende manieren in instituties en normen kunnen worden gerealiseerd. Waarden zijn abstract en meerduidig en geleiden meer een oplossing dan dat zij deze bepalen. In een maatschappij als deze, die zo sterk op doeltreffendheid en doelmatigheid is ingericht, blijven zij vaak impliciet. De onderkenning van het belang van waarden op macroniveau, waarbij waarden bepalend zijn voor het type samenleving, is juist voor het kunst- en cultuurbeleid van groot belang’ (Hoefnagel 2011: 11).

Volgens Hoefnagel hebben we het hier over waarden, die aan het cultuurbeleid ten grondslag dienen te liggen. Het gaat Hoefnagel niet enkel om het creëren van waarden, maar om ‘de relevantie van waarden binnen een specifieke technologische, economische en sociale context’ (Hoefnagel 2011: 11). De publieke waarden die Hoefnagel noemt, legitimeren in die zin het overheidshandelen ten aanzien van de kunst- en cultuursector en vormen daarmee een belangrijke stap in deze scriptie: de bescherming van publieke waarden moet bewerkstelligd worden via overheidsbeleid voor cultuur (en natuur, zo blijkt in hoofdstuk 3).

Terug naar de normatieve waarden die door Frans Hoefnagel worden vastgesteld in *Een nieuwe toekomst voor het cultuurbeleid*. De eerste waarde die Hoefnagel noemt is **vrijheid**. Deze vrijheid deelt hij op in negatieve culturele vrijheid en positieve culturele vrijheid, waarbij positief en negatief niet worden bedoeld als oordeel, maar in de zin van het al dan niet aanwezig zijn van die vrijheid. Isaiah Berlin, de Britse filosoof die aan deze gedachtegang ten grondslag ligt, stelt dat negatieve vrijheid een vrijheid is die wordt gekenmerkt door de afwezigheid van externe dwang (Berlin 1969: 121). Het is een liberale opvatting van vrijheid die volgens Hoefnagel samengaat met het verschijnsel dat ‘culturele vrijheid gelijkgesteld wordt aan economische vrijheid, waardoor kunst en cultuur worden teruggebracht tot producten die primair goed verkoopbaar zijn’ (Hoefnagel 2011: 12). Isaiah Berlin zet daar de positieve vrijheid tegenover, die wordt gekenmerkt door ‘autonomie’, waarbij mensen ‘meester’ over hun eigen leven zijn (Berlin 1969: 131). Dit wordt door Hoefnagel vertaald als ‘keuzevrijheid’, iets wat volgens hem zorgt voor ‘cultuurwijsheid: het leren en profiteren van overeenkomsten en verschillen in kunst en cultuur’ (Hoefnagel 2011: 14).

De tweede normatieve waarde die volgens Hoefnagel door cultuurbeleid dient te worden beschermd is **gelijkheid**. 'Er is een duidelijke relatie tussen de waarde vrijheid en de waarde gelijkheid. Een overheid die de vrije keuzes van burgers respecteert, moet deze keuzes ook gelijk behandelen en niet discrimineren' (Hoefnagel 2011: 15-16). Het gaat daarbij om gelijkheid in de zin van 'toegankelijkheid' en 'voor iedereen zo gelijk mogelijke aanvangscondities voor culturele participatie' (Hoefnagel 2011: 17).

De derde waarde is **pluriformiteit**: 'Bij culturele pluriformiteit [...] gaat het om verschillen in levensbeschouwing, smaak, wijzen van en stijlen in kunstzinnige expressie en om verschillen in denken en gedrag die sterk bepaald worden door etnische en regionale afkomst, door sekse en leeftijd' (Hoefnagel 2011: 17). Culturele pluriformiteit kan volgens Hoefnagel worden gezien als een voedingsbodem voor inspiratie en niet van conflict, en zorgt daarom voor maatschappelijke ontwikkelingen wat betreft openheid, integratie, stabiliteit etc. (Hoefnagel 2011: 17).

De vierde en laatste waarde die Hoefnagel signaleert is **kwaliteit**. Volgens Hoefnagel zijn het vooral maatschappelijke ontwikkelingen die met kwaliteit samengaan, zoals het 'verruimen van het zicht op de werkelijkheid', het 'helpen de complexiteit en de verschillende lagen van deze werkelijkheid te onderkennen', het 'oproepen tot reflectie', het 'aan de orde stellen van existentiële vragen' etc. (Hoefnagel 2011: 21). 'Ondersteuning van kwalitatief hoogwaardige cultuur door de overheid', zo stelt Hoefnagel, 'is niet bedoeld voor een bepaalde groep, maar richt zich vooral op de handhaving van een bepaald kwalitatief niveau van de cultuur als geheel. Indirect en vooral op de langere termijn komt deze steun dan ook anderen ten goede' (Hoefnagel 2011: 22).

Het wordt duidelijk dat Hoefnagels waarden niet enkel normatieve waarden zijn die door middel van overheidsbeleid bescherming verdienen ter voorkoming van maatschappelijke tekorten, maar dat deze waarden op hun beurt ook maatschappelijke waarde toevoegen in het publieke domein (zoals economische vrijheid en keuzevrijheid bij de waarde vrijheid, toegankelijkheid bij gelijkheid, openheid bij pluriformiteit en sociaal-culturele ontwikkeling van de burger bij de waarde kwaliteit). Hoef-

nagel ziet voor het bevorderen van deze waardetoevoeging een rol weggelegd voor de overheid en stelt dat de overheid haar cultuurbeleid kan legitimeren op basis van het voorkomen van maatschappelijk gebrek. 'De kracht van een dergelijk cultuurbeleid', zo stelt Hoefnagel, 'ligt in de inhoudelijke doordachtheid en evenwichtigheid van de afweging, meer dan in de omvang van de uitgegeven publieke gelden' (Hoefnagel 2011: 23-25). Daarmee positioneren de ideeën van Hoefnagel zich naast het gedachtegoed van Stewart (die moeilijkheden ziet bij het beschermen van waarden aan de hand van de uitvoering van beleid) en Stone (die de bescherming van onomstreden waarden tegenstrijdig noemt) en zijn daar voor deze scriptie dan ook een interessante toevoeging op.

Frans Hoefnagel heeft tevens samengewerkt met Thijs Adams, zelfstandig adviseur op het gebied van kunst, cultuur en beleid en voormalig ambtenaar op het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Die samenwerking, en de gedeelde overtuiging dat cultuur waarde toevoegt aan het publieke domein, komt duidelijk naar voren in het boekje *Kunst als publiek goed*, die Thijs Adams in 2013 schreef. Adams stelt in dit boekje dat het publieke karakter van kunst en cultuur steeds meer naar de achtergrond wordt gedwongen, mede dankzij economische overwegingen (Adams 2013: 5). Vanuit het perspectief op de intrinsieke en instrumentele waarden van cultuur, is dit niet direct een probleem. Individueel gebruik krijgt volgens Adams (wellicht indirect) betekenis in een groter geheel, waarmee hij ingaat tegen de ontwikkeling om collectieve goederen te kwalificeren als iets wat directe invloed heeft op ieder mens. Het gevaar schuilt volgens Adams echter in het feit dat het publieke belang van kunst en cultuur dan steeds minder zichtbaar wordt:

'Dit essay gaat [...] over het 'publiekgoedkarakter' van kunst. Over de mate waarin kunst kenmerken van een publiek goed heeft, zou kunnen of moeten hebben. En over hoe je dat publiekgoedkarakter, als je dat tenminste wilt, zou kunnen versterken. Waarom dat van belang is? Omdat een duidelijk besef van dat publiekgoedkarakter een voorwaarde vormt om ten volle te begrijpen wat de betekenis is van kunst. Voor het individu, maar ook voor een samenleving als geheel. En nu niet in termen van exportcijfers, inkomend toerisme of prijsstijging van het onroerend goed, maar in termen van – het is niet anders – 'de kwaliteit van de samenleving'. Lokaal, regionaal en uiteraard ook nationaal' (Adams 2013: 8-9).

Het is interessant dat Adams zo vurig spreekt over het belang van kunst voor de samenleving en het gevaar van enkel particuliere waardering van kunst. Zijn betoog geldt voor deze scriptie als een ondersteuning van het onderzoek, omdat het publieke belang hier inzichtelijk wordt gemaakt en ook wordt gezien als één van de vele goederen en diensten die waarde toevoegen aan het publieke domein.

‘[H]et voortbestaan van de grote, misschien zelfs hogere betekenis die sommige kunst op sommige momenten voor sommige mensen – gelukkig- nog steeds heeft, [is] afhankelijk [...] van het in leven houden van het publiekgoedkarakter van kunst. Dat kunst als iets dat meer is dan alleen aan particulier genoeg, alleen kan overleven als de grotere betekenis ook af en toe wordt gevierd, als publiek goed. [...] [D]e grotere betekenis van kunst kan niet alleen door afzonderlijke individuen worden gedragen. Die zal verschrompelen als zij niet regelmatig publiekelijk, maatschappelijk wordt gevierd. Kunst zal – niet opeens, dat is het verraderlijke – langzaam verbleken wanneer zij alleen nog als een privégenoegen wordt gezien. Dan maakt het op den duur niet meer uit wat je kiest. Neem maar gewoon wat jij lekker vindt. Een ander, groter perspectief is dan niet meer aan de orde. Dat een mens en een samenleving kunst nodig hebben en van kunst kunnen groeien bijvoorbeeld’ (Adams 2013: 21-23).

Thijs Adams is ervan overtuigd dat kunst ‘niet alleen individuen maar ook een samenleving als geheel ten goed kan komen. Dat kunst het sociale leven in zo’n samenleving, het samen leven van mensen, mooier en rijker kan maken’ (Adams 2013: 14). Adams stelt daarom dat cultuur niet iets vrijblijvend is, waar individuen zelf voor kunnen kiezen; cultuur heeft volgens Adams ook ‘een belangrijke maatschappelijke betekenis, en daar vloeit voor de leden van die samenleving [...] de maatschappelijke plicht uit voort, die betekenis ook tot haar recht te laten komen’ (Adams 2013: 14). Aan die maatschappelijke plicht verbindt Adams de overheidsverantwoordelijkheid voor de bescherming van de publieke waarden die samengaan met het aanbieden van publieke goederen en diensten: ‘Overheidsfinanciering van het artistieke en culturele leven moet er [...] steeds op zijn gericht ruimte te maken en ruimte te behouden voor de culturele dimensies van een vrije samenleving. [...] Een culturele dimensie die – soms, deels – samen kan gaan met politiek, religie of economie, maar die daar per definitie nooit mee samenvalt’ (Adams 2013: 16-17). Adams stelt

daarmee de voorwaarde vast, die grenzen stelt aan het beschermende overheids-handelen. Het boekje van Adams is een toevoeging op het onderzoeksrapport van Frans Hoefnagel. Hoefnagel plaatst in zijn rapport de verantwoordelijkheid van de overheid in het perspectief van het voorkomen van een maatschappelijk gebrek. Overheidsbeleid moet volgens Hoefnagel dan ook gelegitimeerd worden op basis van publieke waarden.

De stap die daar in deze scriptie op volgt is de analyse van de waarden die volgens secundaire literatuur door de cultuursector en de natuursector worden toegevoegd aan het publieke domein. Dit gebeurt op basis van studie naar secundaire literatuur over de waarde van cultuur en natuur; de waarden die volgens wetenschappers vanuit verschillende onderzoeksvelden ten grondslag dienen te liggen aan cultuurbeleid en natuurbeleid. Zodoende kan daaropvolgend de gemeenschappelijke deler tussen cultuurbeleid en natuurbeleid onderzocht worden.

1.4. Tussenconclusie

In dit hoofdstuk werd antwoord gegeven op de eerste deelvraag van dit onderzoek: *Wat betekent 'publieke waarde' precies en welke wetenschappelijke perspectieven worden bij deze definiëring gebruikt?* Er kan geconcludeerd worden dat aan de hand van ideeën en theorieën over publieke waarde, de sectoren cultuur en natuur bij elkaar gebracht kunnen worden. Beide sectoren worden namelijk gekenmerkt door waardetoevoeging door de aanwezigheid van maatschappelijke organisaties (Nussbaum 2010; Benington 2011).

Het gaat hierbij over waardetoevoeging van publieke waarden die voor ieder mens van belang zijn (zoals gelijkheid, zekerheid, welzijn en vrijheid). Dit zijn enerzijds waarden die beschermd dienen te worden door de overheid (Stewart 2009; Hoefnagel 2011; Adams 2013; Stone 2012) en anderzijds waarden die aan de hand van co-creatie (Moore 1995; Moore 2013) tussen private en publieke organisaties zich op langere termijn blijven ontwikkelen (Hoefnagel 2011; Benington 2011; Adams 2013). In het volgende hoofdstuk zal duidelijk worden gemaakt welke publieke waarden de cultuursector toevoegt aan de samenleving.

Hoofdstuk 2. De publieke waarden van cultuur

In dit hoofdstuk wordt antwoord gegeven op de eerste helft van de tweede deelvraag: Welke publieke waarden worden in de secundaire literatuur verbonden aan kunst en cultuur en welke publieke waarden worden in de secundaire literatuur verbonden aan natuur? We hebben het daarbij expliciet over de publieke waarden van cultuur, die verder gaan dan enkel economische waarden. Zoals cultureel economen Michael Hutter en David Throsby schrijven in *Beyond Price* (2008): ‘there is [...] value beyond price, and [the] exploration of the dimensions of that value is a key to progress in our understanding of value a valuation processes in the arts and culture’ (Hutter & Throsby 2008: 17). Maar wat is die niet-economische waarde van kunst en cultuur dan precies?

Volgens het boek *The Economics of Cultural Policy* (2010), geschreven door Throsby, moet de waarde van cultuur enerzijds opgevat worden in de hoogte van de prijs die de toeschouwer of gebruiker voor een cultureel product betaalt (*‘market goods’*) en anderzijds wordt de waarde geclassificeerd als *‘non-market goods’*, ‘because there is no market on which the rights to them can be exchanged; their benefits arise outside of conventional market processes’ (Throsby 2010: 19). Throsby suggereert vervolgens drie vormen van waardering die het onconventionele marktproces van cultuur samenvatten. **Existence value:** ‘people value the arts simply because they exist’; **Option value:** ‘people wish to retain the option that they may wish to consume the arts at some time in the future’; **Bequest value:** ‘people think it is important to pass the arts to future generations’ (Throsby 2010: 19). Daarmee is de waarde van cultuur veel gecompliceerder dan op het eerste gezicht zou lijken. Daarbij opgeteld bestaan er veel verschillende perspectieven op de waarde van cultuur:

‘The arts matter because they are universal; because they are non-material; because they deal with daily experience in a transforming way; because they question the way we look at the world; because they offer different explanations of that world; because they link us to our past and

open the door to the future; because they work beyond and outside routine categories; because they take us out of ourselves; because they make order out of disorder and stir up the stagnant; because they offer a shared experience rather than an isolated one; because they encourage the imagination, and attempt the pointless; because they offer beauty and confront us with the fact of ugliness; because they suggest explanations but no solutions; because they prevent a vision of integration rather than disintegration; because they force us to think about the difference between the good and the bad, the false and the true. The arts matter because they embrace, express and define the soul of a civilisation. A nation without arts would be a nation that had stopped talking to itself, stopped dreaming and had lost interest in the past and lacked curiosity about the future' (Tusa 2000: 26).

Dit schrijft John Tusa, voormalig directeur van The Barbican (een muziek-, theater- en filmcomplex in Londen) in zijn boek *Art Matters. Reflecting on Culture* (2000). In dit boek beargumenteert Tusa waarom kunst en cultuur zo belangrijk zijn voor de samenleving. Omdat Tusa vanuit zijn culturele achtergrond een persoonlijk belang heeft bij een grote waardering van kunst en cultuur, is de manier waarop Tusa spreekt over die waarde subjectief. Zoals Eleonora Belfiore en Oliver Bennett, beiden cultuurwetenschappers, die verbonden zijn aan de universiteit van Warwick, terecht stellen in het boek *The Social Impact of the Arts* (2008), is er in het verleden vaak op een subjectieve manier gesproken over waarde van kunst en cultuur (Belfiore & Bennett 2008: 191). De uitspraken van Tusa zijn hier een voorbeeld van en daarom niet leidend in deze wetenschappelijk zoektocht naar de waarde van cultuur. Tusa's woorden kunnen in die zin meer als inspirerend worden opgevat, even goed als de woorden laten zien hoe ingewikkeld het is om een eenduidig antwoord te geven op de vraag wat de waarde van cultuur nou precies is.

Het doel van dit hoofdstuk is om de betekenis van de publieke waarde van cultuur hanteerbaar te maken voor het onderzoek naar de legitimering van het hedendaagse cultuurbeleid. Door middel van secundair literatuuronderzoek wordt er een overzicht gegeven van de verschillende perspectieven op de waarde van cultuur voor de samenleving. Startpunt van deze analyse is dat cultuur in de vooronderstelling waarde toevoegt aan het publieke domein, zoals in het vorige hoofdstuk is vastgesteld. De aanwezigheid van kunst en cultuur heeft dan ook een maatschappelijke

meerwaarde voor zowel individuen als voor de gehele samenleving. Dit wordt in dit hoofdstuk duidelijk gemaakt aan de hand van theorieën en ideeën over de waarde van cultuur en de mate waarin de culturele sector deze waarde toevoegt aan het publieke domein. Maar eerst wordt er ingegaan op de vraag waar we het nu over hebben, wanneer we spreken over kunst en cultuur. Het hoofdstuk zal vervolgens afgesloten worden met een tussenconclusie.

2.1. De betekenis van kunst en cultuur

Het boek *The Social Impact of the Arts* (2008) van Eleonora Belfiore en Oliver Bennett vormt het startpunt van deze paragraaf. Dit boek geeft een historisch overzicht van de *claims* die in het verleden ten aanzien van kunst en cultuur zijn gemaakt. Onder deze aanspraken worden door Belfiore en Bennett de waarden, functies en impact van kunst in de Westerse wereld geschaard. De onderzoekers schrijven voornamelijk over de impact die kunst en cultuur hebben op individuen en de maatschappij (Belfiore & Bennett 2008: 35). Volgens Belfiore en Bennet bestaan er sinds het klassiek Griekse tijdperk zowel negatieve als positieve tradities (in de oordelende betekenis, in tegenstelling tot de definiëring van Isaiah Berlin, zoals omschreven in hoofdstuk 1) in het denken over de waarde van kunst en cultuur en is het bewustzijn van die historische perspectieven van essentieel belang bij elk onderzoek naar de betekenis van kunst en cultuur voor onze huidige samenleving.

Ook de hedendaagse visies op de waarde van cultuur worden volgens Belfiore en Bennett gevormd door subjectieve belangen (Belfiore & Bennett 2008: 191). Zoals gesteld kan het werk van John Tusa hier als een voorbeeld voor worden genomen. Maar de kritische houding van Belfiore en Bennett geldt ook voor de publicaties van wetenschappers John Holden en het artikel van Adrian Ellis (directeur van het adviesbureau AEA Consulting), beide geschreven voor de Britse denktank Demos. Deze denktank zegt zelf politiekoverschrijdende artikelen te publiceren, maar lijkt tegelijkertijd politiek gekleurd te zijn (Harris 2006). De publicaties van Holden en Ellis zijn om die reden niet met zekerheid wetenschappelijke bronnen voor onderzoek naar de waarde van cultuur.

Tusa, Holden en Ellis geven echter interessante visies op de waarde van cultuur voor onze samenleving en zorgen er daarom voor dat er een aantal belangrijke perspectieven worden geïntroduceerd die nodig zijn om een volledig antwoord te geven op het eerste gedeelte van de tweede deelvraag (*Welke publieke waarden worden in de secundaire literatuur verbonden aan kunst en cultuur?*). Om die reden worden de bronnen wel degelijk meegenomen in dit onderzoek naar de legitimering van cultuurbeleid en natuurbeleid, maar het is verstandig kritisch met deze bronnen om te gaan. Daarom is er daarnaast voor gekozen om literatuur die afkomstig is van meer onafhankelijke wetenschappers uit de kunst- en cultuurwetenschappen, de filosofie en de sociologie te bespreken. Hiermee wordt de waarde van cultuur enerzijds in de breedte geanalyseerd en anderzijds wordt er geprobeerd een rode lijn te vinden in die waardetoekenning. De wetenschappelijke bronnen die voor deze scriptie zijn gebruikt staan in die zin niet in een logische en continue opvolging van elkaar, maar worden middels een zogenaamde trechtersvorm met elkaar in verband gebracht; er wordt begonnen met het bestuderen van de waarde en betekenis van cultuur in de breedste zin, waarna er vervolgens specifiek wordt ingegaan op de publieke waarde van cultuur. Op die manier wordt een overzicht van de wetenschappelijk perspectieven op de publieke waarde van cultuur geboden.

Allereerst het sociologische perspectief op kunst en cultuur, die aan beleid ten grondslag lijkt te liggen. De kritiek van Belfiore en Bennett ligt namelijk in de lijn van het gedachtegoed van de Franse sociologen Pierre Bourdieu en Jean-Claude Passeron over 'symbolisch geweld' in het boek *Reproduction in Education, Society and Culture* (1970). Deze notie van symbolisch geweld is van betekenis voor dit onderzoek naar de waarde van kunst en cultuur, omdat bij het nadenken over deze waarde het belangrijk is een bewustzijn van bepaalde machtsstructuren te hebben. Tevens wordt de waarde van cultuur door Bourdieu en Passeron vanuit een sociologisch oogpunt belicht. Bourdieu en Passeron stellen dat het culturele veld een representatie is van een werkelijkheid waar een ander (machts)systeem achter schuil gaat (Bourdieu & Passeron 1970: 3-68).

In die zin is het culturele veld een soort van machtsarena, waarbinnen bepaalde belangen verdedigd moeten worden. Het culturele veld is in die redenering geen

wereld met één werkelijkheid, maar bestaat uit verschillende machtsspellen en belangenverstrengelingen. Cultuur wordt door Bourdieu en Passeron in dit veld beschouwd als iets wat gebruikt kan worden bij het bevestigen van macht of het behouden van status (iets wat Bourdieu en Passeron 'symbolisch geweld' noemen), dat zich uit via de dominantie van bepaalde culturele smaakpatronen (Bourdieu & Passeron 1970: 57). Deze structuur beïnvloedt volgens de sociologen de waardecreatie van kunst en cultuur en daarmee ook het beleid dat daarop volgt. Het zorgt er zo-doende voor dat de hedendaagse legitimering van cultuurbeleid in een kritisch dag-licht komt te staan, omdat het beleid wellicht wordt gevoed door achterliggende machtsstructuren.

Terug naar de ideeën van Eleonora Belfiore en Oliver Bennett. De onderzoekers noemen zoals gezegd verschillende stromingen in het denken over het belang van kunst en cultuur voor de samenleving en denken vanuit het begrip '*claims of the arts*', oftewel aanspraken die in het verleden op kunst en cultuur zijn gedaan. Allereerst noemen Belfiore en Bennett negatieve claims, die zijn gebaseerd op het gedachtegoed van Plato (Belfiore & Bennett 2008: 40):

- **Metafysisch argument:** 'kunst is een gebrekkige nabootsing van de werkelijkheid';
- **Epistemologisch argument:** 'kunst misleidt wanneer het wordt beschouwd als een adequate bron voor kennis en inzicht';
- **Psychologisch argument:** 'kunst is corrupt omdat zij de irrationele kant van de mens stimuleert, kunst zet aan tot immoraliteit, kunst leidt af van belangrijkere zaken, kunst kan mensen zich ongelukkig laten voelen'.

Vervolgens noemen Belfiore en Bennett een tweetal positieve aanspraken die in het verleden zijn gedaan op kunst en cultuur; in hoofdstuk 5 zal de legitimering van het cultuurbeleid geordend worden aan de hand van deze twee positieve argumenten. Deze aanspraken worden opgedeeld in verschillende positieve effecten:

- **Catharsis:** 'emotionele standvastigheid, gematigdheid, emotionele vrijheid, morele, intellectuele en dramatische catharsis' (Belfiore & Bennett 2008: 79);

- **Welzijn:** 'plezier en genot, vrijstelling van het lot, kunst als bron voor werk en vrije tijd, invulling van de tijd, kunst als ervaring, kunst als een spel, evolutionaire betekenis van kunst en kunstzinnige therapie' (Belfiore & Bennett 2008: 92).

Cultuur is volgens Belfiore en Bennett enerzijds didactisch en anderzijds emotioneel van waarde. Voor deze scriptie is het van belang dat er een onderscheid wordt gemaakt tussen de waarden (catharsis en welzijn) en de resulterende effecten (zoals sociale cohesie een effect is van de waarde sociale vaardigheden). Waarden moeten, zoals Frans Hoefnagel dat ook doet in *Een nieuwe toekomst voor het cultuurbeleid* (2011), worden opgevat in de normatieve zin van het woord en effecten zijn bijkomstigheden die in verschillende (gekleurde) perspectieven in meerder of mindere mate belangrijk worden geacht. Hier wordt in paragraaf 2.2, aan de hand van de ideeën van theaterwetenschapper Hans van Maanen, dieper op ingegaan. Er moet echter vastgesteld worden dat de waarde van kunst en cultuur verder gaat dan alleen impact (als zijnde de invloed van een effect). Hierover schrijft Eleonora Belfiore in haar onlangs verschenen kritische artikel '*Impact*', '*Value*' and '*Bad Economics*': *Making sense of the problem of value in the arts and humanities* (2014):

'Surely, rejecting impact is not a solution to the value problem, just as uncritically or defensively embracing the impact rhetoric is not a solution either. Rather, moving beyond the impact debate's limiting aspects and economic framing is the necessary first step for a more open, honest and indeed humble debate around value. This debate should also dare to consider not just how arts and humanities research might create public value, but also how and why it might fail to do so. [...] The focus of our collective effort should be a better quality debate, rather than political consensus, the search for which might lead to complacency and complicity with hegemonic interests and perspectives, as is the case in the official 'impact agenda' and the equivalence between cultural and economic value that is too often postulated in policy circles' (Belfiore 2014: 22-23).

Belfiore stelt hiermee dat de impactstudie een manier is om op een objectieve manier te kijken naar de waarde van kunst en cultuur. Dit hangt samen met het feit dat de waarde van kunst en cultuur samengaat met de esthetische communicatie tussen het kunstobject of de artistieke activiteit en de toeschouwer of gebruiker. Hier

wordt in paragraaf 2.2., aan de hand van een analyse van de betekenis van kunst en cultuur, op ingegaan.

Want om te kunnen schrijven over de waarde van kunst en cultuur, is het van belang om duidelijk voor ogen te krijgen wat de 'kunst- en cultuursector' nu precies is. Volgens theaterwetenschapper Hans van Maanen moet er onderscheid gemaakt worden tussen 'kunst' en 'cultuur'. Want als alles kunst heet, vervaagt ook de waarde van kunst voor de samenleving (Van Maanen 2005: 57). Van Maanen stelt dat we kunst en cultuur moeten beschouwen als twee aparte zaken, namelijk: cultuur als 'gangbaarheid' en kunst als 'uitdaging'. Binnen deze redenering vervalt volgens Van Maanen de cultuurwetenschappelijke discussie over hoge en lage cultuur:

'Als het om esthetische reflectie of artistieke ervaring gaat, kan er geen onderscheid meer gemaakt worden tussen traditionele [...] en nieuwe disciplines [...] - niet alleen omdat [nieuwe disciplines] zo langzamerhand ook een traditie hebben, maar vooral omdat in elk van deze disciplines de specifieke kunsttalen zo ver zijn ontwikkeld, dat zij alle mogelijke verschillende belevingen in het domein van de esthetische reflectie kunnen genereren' (Van Maanen 2005: 59).

De kritiek op het onderscheid tussen hoge en lage cultuur wordt tevens ter sprake gebracht in het boek *De Barbaren* van de filosofische (roman)schrijver Alessandro Baricco. In dit boek schrijft Baricco over een verbreding van het consumptiepatroon ten opzichte van cultuur. Baricco omschrijft deze ontwikkeling als 'de geleidelijke teloorgang van ons cultuurbesef', waarbij de waardering van specifieke kunst en cultuur verminderd (Baricco 2012:). Hoewel dit een erg cynische benadering is, is het belangrijk om het cultuurbeleid te contextualiseren in de notie van Baricco. Het brede consumptiepatroon komt volgens Baricco vooral voor bij mensen die een grotere culturele basis hebben. Dit zorgt ervoor dat mensen met een grote cultuurkennis een brede, en mensen met minder kennis juist een smallere opvatting van cultuur hebben. Met andere woorden: het elitaire karakter van cultuur verdwijnt door een grotere kennis over cultuur.

De canonieke benadering van cultuur (in de zin van hoge en lage cultuur) is dan ook verouderd. De ontwikkeling van verbreding van het begrip heeft in die zin eveneens

consequenties voor het cultuurbeleid. Een smal begrip van cultuur, dat wellicht leidt voor meer waardering van “hoge” cultuur, verdwijnt dan naar de achtergrond. Een breder cultuurbegrip, waarbij “lage” cultuur evenveel waardering krijgt, is steeds dominanter aanwezig in het hedendaagse cultuurbeleid. Dit zijn consequenties die zorgvuldig in de gaten gehouden moeten worden. Zoals later in dit hoofdstuk blijkt, wordt er in dit onderzoek dan ook een brede opvatting van cultuur gehanteerd. De visie van Baricco wordt om die reden meegenomen in de beleidsanalyses die in hoofdstuk 5 en 5 worden uitgevoerd.

In het onderzoeksrapport *De waarde van cultuur* (2014), geschreven door onder andere Pascal Gielen, Quirijn van den Hoogen en Thijs Lijster, verbonden aan het onderzoekscentrum Arts in Society van de Rijksuniversiteit Groningen, wordt eveneens geschreven over het onderscheid tussen kunst en cultuur. In dit rapport wordt het verschil minder expliciet gemaakt dan dat Van Maanen dat doet. Kunst is volgens de onderzoekers een onderdeel van het bredere begrip cultuur; cultuur is iets waar we ons nauwelijks bewust van zijn en is om die reden vooral een verzameling van activiteiten die in stand wordt gehouden door mensen die zin willen geven aan hun leven (Gielen e.a. 2014: 10). De onderzoekers baseren hun visie op het boek *Die Kunst der Gesellschaft* van de Duitse socioloog Niklas Luhmann. In dit boek vraagt Luhmann zich af wat de rol van kunst is in de moderne maatschappij en komt tot de conclusie dat cultuur 'mogelijkheidszin' creëert: ‘alles wat is, kan ook altijd anders zijn’ (Luhmann 1997: 215-300). Wanneer we het over kunst hebben, zouden we volgens de Groningse onderzoekers dan ook eerder spreken van een ‘verzameling van objecten’ (Gielen e.a. 2014: 11).

Pascal Gielen en Quirijn van den Hoogen stellen in het boek *Fight for the Arts / Strijd om de kunst* (2011) dat cultuur gezien moet worden als ‘een hoeksteen van een samenleving, terwijl kunst ‘echt van een andere orde’ is: ‘Terwijl cultuur de maat (het ritme, de regelmaat) der dingen en des levens aangeeft, geeft kunst veeleer een ‘onmaat’ aan. [...] Die ‘onmaat’ hoeft niet alleen van esthetische, vormelijke of formele aard te zijn, ze kan ook een politiek of [...] cognitief karakter hebben’ (Gielen & Van den Hoogen 2011: 101). Kunst is volgens de onderzoekers om die reden een onderdeel van cultuur; het deel dat de toeschouwer of gebruiker meer uitdaagt dan com-

fortabel houdt. In het rapport *De waarde van cultuur* wordt het regelmatige karakter van cultuur kenbaar gemaakt in de verschillende rollen die het volgens de onderzoekers begrip toebedeeld krijgt, namelijk:

- **Socialiseren:** '[cultuur] helpt individuen in een specifieke sociale, politieke, economische orde integreren. Ze leert mensen bestaande manieren van handelen en zijn in een bepaalde samenleving' (Gielen e.a. 2014: 13);
- **Kwalificeren:** 'net zoals in het onderwijs [...] worden binnen een samenleving voortdurende ordeningen gemaakt van wat men al dan niet belangrijk acht, van wat men zelf dan niet levensnoodzakelijk vindt. [...] Kwalificatie legt in relatief meetbare termen de vereiste vaardigheden, kennis en competenties vast om tot een cultuur te behoren' (Gielen e.a. 2014: 14);
- **Subjectiveren:** 'dit wijst niet op het inschrijven van individuen in een bestaande of heersende culturele orde, maar op het leren om hierin een zelfstandige, onafhankelijke of autonome - soms kritische - positie in te nemen' (Gielen e.a. 2014: 16).

Socialiseren, kwalificeren en subjectiveren behoren volgens de onderzoekers van *De waarde van cultuur* tot de 'core-business van de cultuursector': 'Het zijn essentiële kernactiviteiten waarmee de cultuursector in de breedste zin van het woord zich bezighoudt' (Gielen e.a. 2014: 18). Dit is ook de definiëring voor de waarde van cultuur die voor deze scriptie wordt gehanteerd. Wanneer in deze scriptie wordt gesproken over 'cultuur' of 'kunst en cultuur', wordt de brede betekenis bedoeld, waaronder niet alleen hoge kunst valt, maar ook de amateurkunsten, culturele instellingen, popmuziek, tijdschriften, nieuwe media, architectuur, dans, vormgeving, musea en alle andere culturele activiteiten en objecten die maar te bedenken zijn. Kunst is daarbinnen een specifiek domein dat wordt gekenmerkt door onmaat en creativiteit, want 'niet alle creativiteit is kunst, maar alle (hedendaagse) kunst is wel creatief'. (Gielen e.a. 2014: 21-22).

2.2. Intrinsieke, instrumentele en pluriforme waarden

Verschillende wetenschappers en theoretici hebben de afgelopen jaren een poging gedaan de waarde van cultuur zo precies mogelijk onder woorden te brengen. Dit

blijkt vaak een lastige opgave, zeker omdat het vrijwel onmogelijk is de waarde van cultuur meetbaar te maken, zo stellen beleidsadviseur Claartje Bunnik en bedrijfskundige Edwin van Huis in *Niet tellen maar wegen* (2011): 'Kunst en cultuur willen mensen raken in het hart of de ogen openen, motiveren, schokken of verbazen, of een gevoel van thuis of van eigenwaarde meegeven. Die kern van de zaak laat zich moeilijk meten' (Bunnik & Van Huis 2011: 103). Er moet volgens de auteurs van *Niet tellen maar wegen* dan ook gezocht worden naar een alternatief om de waarde van cultuur te formuleren. Dit hoofdstuk is daar een poging toe; in een breed spectrum worden ideeën van denkers over de waarde van cultuur naast elkaar gelegd. Op die manier wordt er geprobeerd om een zo volledig mogelijk beeld te schetsen van wat er grofweg de laatste twintig jaar is geschreven over de waarde van cultuur.

De ideeën van theaterwetenschapper Hans van Maanen worden in de zoektocht naar de waarde van cultuur beschouwd als het startpunt. Van Maanen stelt in zijn boek *How to Study Art Worlds* (2009) dat de waarde van kunst en cultuur verborgen ligt in de beleving van de mens die een artistieke activiteit uitvoert. Van Maanen probeert hiermee het belang van de kunstwereld voor de samenleving duidelijk te maken (Van Maanen 2009: 10-11). Volgens Van Maanen is de ervaring met kunst van op zichzelf staande betekenis die waarde toekent aan het culturele product. Daarmee stelt de theaterwetenschapper dat het aanbieden van cultuur en het ontvangen van cultuur onvermijdelijk met elkaar samenhangen. De waarde van kunst en cultuur zit volgens Van Maanen om deze reden niet alleen in de productie ervan, maar ook in de publieke belevenis die daaraan verbonden is (Van Maanen 2009: 142).

Daar voegt Van Maanen aan toe dat het ontvangen van kunst alles te maken heeft met de manier waarop het naar het publiek wordt gebracht. Hij maakt daarbij onderscheid tussen twee categorieën van de effecten van kunst en cultuur, namelijk waarden en functies. Volgens Van Maanen dient waarde een functie. Met andere woorden: functie is de reactie op de manier waarop de culturele waarde kan worden gebruikt (Van Maanen 2009: 151):

'Functions offers a community the possibility of imagining a reality and to reflect upon it, helps a community to test its 'vision' against reality

and to be open to the unknown and makes the exchange or re-adjustment of perceptions possible within a community' (Van Maanen 2009: 198).

De functie van kunst en cultuur wordt volgens Van Maanen mede bepaald door het functioneren van de wereld waarin zij tot stand wordt gebracht (Van Maanen 2009: 144).

De productie en distributie van het kunstobject of de artistieke activiteit speelt daarbij een grote rol (als een basisprincipe van kunst en cultuur), maar nog belangrijker vindt Hans van Maanen de dynamische dialoog met de gebruiker die daarop volgt. Van Maanen noemt dit '*the aesthetic event*' (Van Maanen 2009: 143). Pas wanneer het culturele product wordt overgedragen op de gebruiker, wordt het volgens Van Maanen waardevol. De theaterwetenschapper omschrijft de waarde van kunst dan ook als 'de typische ervaringen die kunst kan teweegbrengen bij de ontvanger' (Van Maanen 2009: 149). 'Art', aldus Van Maanen, 'duplicates reality in the realm of the imaginary, makes the 'possible other' imaginable through a play with forms and makes perceptions available for communication' (Van Maanen 2009: 198). De beschrijving van de waarde van cultuur, die Van Maanen in het boek *How to Study Art Worlds* geeft, maakt het verschil tussen de objectieve en subjectieve aspecten van de waarde van kunst duidelijk, omdat aan het object enerzijds iets moet bewerkstelligend en anderzijds de gebruiker het object ontvangt als subject.

Het gaat daarbij om de esthetische ervaring, die meestal wordt gewaardeerd als de centrale en intrinsieke waarde van kunst, zo stelt Hans van Maanen verderop in het boek (Van Maanen 2009: 149). De intrinsieke waarde van kunst en cultuur is volgens Van Maanen dat ook iets wat in een dynamische relatie plaatsvindt (de relatie tussen het kunstobject of de culturele activiteit en de gebruiker of toeschouwer). Deze relatie wordt volgens de theaterwetenschapper nogal eens verward met het idee dat de intrinsieke waarde van cultuur de waarde is die wordt toegekend aan het culturele object; als iets wat losstaat van de gebruiker of toeschouwer van dat kunstzinnige object of die culturele activiteit (Van Maanen 2009: 149). Om deze reden kan de term 'intrinsiek' dan ook beschouwd worden als een moeilijk te vatten begrip. In deze scriptie wordt de intrinsieke waarde eveneens beschouwd als een

niet objectief te beoordelen, vaststaand kenmerk van kunst en cultuur, die enkel gecreëerd wordt in een situatie waarin er interactie plaatsvindt tussen het object (het culturele product) en het subject (de individuele mens).

Tevens laat de betekenis van de waarde van cultuur, die Hans van Maanen geeft in zijn boek, zien dat intrinsieke waarde verder gaat dan de functie van kunst en cultuur. De intrinsieke waarde is namelijk iets ongrijpbaars, terwijl functie een meer aanwijsbaar effect van kunst en cultuur is. Het is van belang dat dit onderscheid ook gemaakt wordt in dit onderzoek, omdat het veel zegt over de manier waarop beleid functioneert: het creëren van een situatie waarin de communicatie tussen de culturele uiting en de gebruiker plaatsvindt, als een manier om de esthetische ervaring te arrangeren. Hier zal in hoofdstuk 7 verder op ingegaan worden. Voor nu is het van belang dat de intrinsieke waarde van cultuur wordt begrepen als iets dat tot stand wordt gebracht in de esthetische ervaring van het subject (de mens) met het object (het culturele product). Tegenover de intrinsieke waarden staan de extrinsieke, oftewel instrumentele waarden van een culturele activiteit en een kunstzinnig object. De instrumentele waarden kunnen, in tegenstelling tot de intrinsieke waarden, zowel directe als indirecte effecten geven en zitten, zo stelt Hans van Maanen, niet begrepen in de mentale ervaring van de gebruiker met het object (Van Maanen 2009: 150).

Daarmee komen we aan bij een interessante benadering van de waarde van kunst en cultuur. In veel literatuur wordt geschreven over het onderscheid tussen 'intrinsieke' en 'instrumentele' waarden. Zo ook in het zeer recentelijk verschenen onderzoeksrapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR), *Cultuur herwaarderen* (2015), geschreven onder redactie van Erik Schrijvers, Anne-Greet Keizer en Godfried Engbersen. In dit rapport pleiten de onderzoekers voor een herwaardering van het 'culturele' binnen het cultuurbeleid (Schrijvers e.a. 2015: 7). Hiermee bedoelen de onderzoekers dat 'de gesubsidieerde culturele sector niet ten dienste zou moeten staan van andere beleidsterreinen maar zelfstandig aandacht dient te krijgen' (Schrijvers e.a. 2015: 11-12). Het woord 'intrinsiek' wordt in het gehele rapport niet genoemd; de onderzoekers spreken liever over 'artistieke' waarden. Bij de artistieke waarden moet volgens de onderzoekers gedacht worden aan eigenschappen zoals

‘verbeelding’, ‘schoonheid’, ‘ontroering’, ‘inspiratie’ en ‘verzoening met het leven’ (Schrijvers e.a. 2015: 22). Het kernprincipe van de artistieke waarde van kunst is volgens de onderzoekers dan ook het ‘verbeelden’ (Schrijvers e.a. 2015: 22).

De artistieke waarde staat volgens het onderzoek van de WRR, net zoals Van Maanen dat stelt over de intrinsieke waarde, altijd in relatie tot de mens; de artistieke waarde is geen losstaand kenmerk van cultuur, maar krijgt betekenis wanneer het wordt ontvangen door de toeschouwer of de gebruiker. In het rapport *Cultuur herwaarderen* staan de instrumentele waarden van cultuur daartegenover, die onderscheiden kunnen worden in sociale en economische perspectieven. Het sociale perspectief (met als kernprincipe ‘verspreiden’) wordt volgens de WRR gekenmerkt door het feit dat cultuur ‘zelden of nooit enkel gesteund wordt om de cultuur zelf. Er spelen ook altijd sociale doelstellingen een rol. [...] Kort gezegd: mensen worden betere wezens wanneer zij met cultuur in aanraking komen’ (Schrijvers e.a. 2015: 23). Volgens het onderzoek van de WRR moet cultuur in het sociale perspectief verbonden worden aan ‘meer specifieke sociale doelstellingen zoals gezondheid, criminaliteitsbestrijding en onderwijsprestaties’ (Schrijvers e.a. 2015: 23). Het economische perspectief (met als kernprincipe ‘verdienen’) heeft volgens het rapport van de WRR de afgelopen decennia ‘sterk opgeld’ gedaan: ‘Daarbij ligt het accent behalve op ondernemerschap en het realiseren van eigen inkomsten vooral op de economische externe effecten die met cultuur te realiseren zijn’ (Schrijvers e.a. 2015: 24).

In de publicatie *Cultural Value and the Crisis of Legitimacy* stelt de Britse wetenschapper John Holden echter dat er geen twee, maar drie vormen van culturele waarden zijn. Naast **instrumentele** en **intrinsieke** waarden schrijft Holden over ‘**institutionele**’ waarden:

‘Institutional value relates to the processes and techniques that organisations adopt in how they work to create value for the public. Institutional value is created (or destroyed) by how these organisations engage with their public; it flows from their working practices and attitudes, and is rooted in the ethos of public service’ (Holden 2006: 17).

Hiermee lijkt John Holden een stapje verder te gaan in zijn ideeën over waardecreatie door de culturele sector. Dit doet hij door te stellen dat waarde niet alleen wordt

gecreëerd door culturele objecten of activiteiten, maar eveneens door de manier waarop culturele organisaties een relatie aangaan met de gebruikers van die objecten. Het is volgens Holden van belang dat kunst en cultuur op de juiste manier wordt gedistribueerd. Holden haalt hiermee tegelijkertijd zijn eigen betoog omlaag. Hij stelt institutionele waarden namelijk gelijk aan intrinsieke en instrumentele waarden; als in een gelijkzijdige driehoek. Volgens Holden zijn institutionele waarden iets wat waarde ‘in zichzelf’ heeft. Er moet om die reden kritisch met deze bron om worden gegaan, en gesteld kan worden dat we het bij institutionele waarden het eigenlijk hebben over waardecreërende instanties. Institutionele waarden hebben op zichzelf immers geen waarde, maar zijn onderdeel van een waardecreërende systeem die van belang is voor het publieke domein. Voor het opstellen van een waardenkaart, zoals gedaan zal worden in hoofdstuk 4, is het van belang bij dit onderscheid stil te staan. Institutionele waarde is een andere vorm van waarde, dan intrinsieke of extrinsieke waarde.

Toch is het perspectief dat Holden aanhaalt interessant voor deze scriptie, omdat de belangen van de culturele organisatie en de kunstenaar inzichtelijk worden gemaakt. Net als Hans van Maanen stelt John Holden dat waardecreatie plaatsvindt in de confrontatie van de mens met het culturele object. De institutionele waarde is in die zin essentieel voor het waardecreërend proces van cultuur. Daarmee is het (niet geheel wetenschappelijke, want politiek gekleurde) werk van Holden van toegevoegde waarde voor het gedachtegoed van Hans van Maanen over het belang van de juiste distributie van kunst en cultuur bij het creëren van ‘esthetische evenementen’. Hans van Maanen stelt in *How to Study Art Worlds* (2009) dat de distributie een belangrijke stap is in het proces van kunstobject of artistieke activiteit naar de gebruiker (voorafgegaan door ‘productie’-stap en gevolgd door de stappen ‘receptie’ en ‘contextualisering’), omdat dit het domein is waar beide partijen (subject en object) elkaar ontmoeten (Van Maanen 2009: 241-242). De esthetische ervaring komt volgens Van Maanen tot stand wanneer het kunstobject of de artistieke activiteit (zowel letterlijk als figuurlijk) de ruimte krijgt:

‘Distributing institutes do work as translation centres, for works of art as well as for potential spectators. They give the artworks a place in an aesthetic event in which they are tied in with a lot of certain other ac-

tors, such as space, other works maybe, spectators and so on' (Van Maanen 2009: 143).

Twee jaar voor de publicatie *Cultural Value and the Crisis of Legitimacy* (2006), schreef John Holden in de publicatie *Capturing Cultural Value* (2004) over de rol die organisaties hebben bij het articuleren van culturele waarde. Dit baseert hij op het boek *Creating Public Value* (1995), waarin de eerder besproken Mark Moore stelt dat non-profitmanagers een meer bewuste benadering van openbaar bestuur moeten opzoeken (Holden 2004: 42-43). In dit boek suggereert Moore dat openbare bestuurders moeten erkennen dat ze gebruik maken van hun expertise; ze moeten de waarden die zij teweegbrengen explicieter verwoorden (Holden 2004: 43). Het is een interessante samenkost van gedachten, waarmee geconcludeerd kan worden dat waardecreatie van cultuur (in de brede zin van het woord, zoals eerder gesteld in deze paragraaf) nooit enkel tot stand worden gebracht door overheden, maar altijd een product is van een bepaalde vorm van co-creatie tussen private managers, publieke managers en culturele instellingen.

2.3. Verzamelde perspectieven op culturele waarde

Zoals gesteld in hoofdstuk 1, wordt het publieke domein gekenmerkt door sectoren die waarde toevoegen in de samenleving. Wanneer publieke en private voorzieningen dankzij overheidshandelen de kans krijgen zich te ontwikkelen, worden maatschappelijke tekorten in het publieke domein tegengegaan (Hoefnagel 2011). Het werkt versterkend om publieke voorzieningen te hebben en te behouden, omdat publieke waarden zorgen voor de creatie van publieke waarden op de langere termijn, zo stellen de Britse cultuurwetenschappers David Lee, Kate Oakley en Richard Naylor in 2011 in de *International Journal of Cultural Policy* (Lee e.a. 2011: 3-5). De wetenschappers, verbonden aan de universiteit van Leeds, stellen dat cultuur binnen het publieke domein wordt gezien als een sector die waarde toevoegt en daarmee het leven waardevoller maakt. Adrian Ellis, tevens cultuurwetenschapper, legt in zijn publicatie *Valuing Culture* (2003) eveneens de relatie tussen culturele instellingen en de kwaliteit van leven:

‘It would now appear to be a good time to reawaken and rearticulate interest in the fundamental contribution that cultural institutions can make to our quality of life at the deepest level. The current language of performance and its quantification is unlikely to be jettisoned by this or any future administration. But it needs to accommodate the vocabulary of cultural value’ (Ellis 2003: 14).

Ellis stelt een aantal fundamentele drijfveren vast, die volgens hem achter cultuurbeleid zouden moeten liggen (Ellis 2003: 6):

1. Het behouden van kunstvormen die door pure marktwerking zouden falen;
2. Het voorkomen van ontmoediging bij het publiek door te hoge prijzen;
3. Het helpen om andere belemmeringen voor cultuurparticipatie tegen te gaan.

Door het maatschappelijke middenveld (oftewel “de gewone burger”) op te zoeken, wordt de waarde van kunst en cultuur volgens Ellis beschermd. Zoals eerder gesteld kan het werk van Adrian Ellis niet zonder slag of stoot worden overgenomen, omdat het wellicht politiek gekleurd is. Ware het niet dat ook Kees Vuyk, als filosoof verbonden aan de universiteit in Utrecht en oud-directeur van het Theater Instituut, in het eerste nummer van het vaktijdschrift *Cultural Policy Update* (2011) van Boekmanstudies eveneens constateert dat het maatschappelijk middenveld, dat bestaat uit culturele organisaties van belang is voor de waardering van cultuur:

‘What must happen now to give art a new place in our society, a place in the middle which enables art to intervene creatively in everything? To achieve this goal, in my opinion, all the means put forward in the current debate on the arts and politics are permissible. What is needed in particular is pluriformity. That is what is missing in the current arts policy organized by the sector’ (Vuyk 2011: 9).

Pluriformiteit, in de zin van verspreiding en toegankelijkheid van kunst en cultuur voor alle burgers, gaat volgens Vuyk samen met de focus op culturele instellingen die waarde creëren in het publieke domein. De institutionele waarde die John Holden noemt is daarmee te vergelijken. Om die reden worden institutionele waarden in deze scriptie gelijk gesteld aan pluriformiteit. Pluriformiteit aan kunst en cultuur wordt, zoals gesteld door John Holden en Kees Vuyk, van belang geacht voor de crea-

tie van waarden door kunst en cultuur. De tekst *Valuing Culture* is daarnaast van toegevoegde waarde, omdat Adrian Ellis stelt dat de culturele instellingen zelf hun eigen waarde onder woorden moeten brengen. Op die manier wordt de waarde van pluriformiteit inzichtelijk gemaakt. Ellis doet in *Valuing Culture* een voorzet daartoe, door vier vormen aan te dragen (Ellis 2003: 8-9):

- **Economisch:** 'investment in certain arts had a high 'multiplier effect', generating direct and indirect expenditure, through the first round of construction or other investment related activity and subsequently by attracting inward investment and tourism, and thereby creating jobs';
- **Sociaal:** 'investment in the arts can ease social divisions by creating a context in which otherwise socially disempowered groups can participate in society on a moral equal basis';
- **Psychologisch:** 'participation in the arts can accelerate intellectual and motor skills';
- **Maatschappelijk:** 'the civic argument, an amalgam of the above, is that city with a vibrant cultural infrastructure, in which a range of different forms of public and private sector investment in the arts are undertaken, can create a virtuous circle of high economic performance, high inward investment, high educational attainment and high levels of civic engagement'.

Daarmee legt Ellis een verband tussen de intrinsieke en instrumentele waarden van kunst en cultuur:

'Unless a common and public language can be found in which to discuss cultural purposes, and intrinsic – *alongside* instrumental – value, then funders will tend to focus on a partial view of cultural institutions and the funded will chaff and sulk, dependent though they are on the public purse. So policy makers and the cultural community have an opportunity to face a common set of challenges on common ground' (Ellis 2003: 14).

De intrinsieke waarde wordt volgens Ellis omkleed door instrumentele effecten die een levendig cultureel veld teweeg brengt. Samengevat kan voor deze scriptie gesteld worden dat in een waardecreërend proces door de kunst- en cultuursector er twee vormen van publieke waarden kunnen worden onderscheiden:

1. **Intrinsieke waarde:** oftewel de esthetische ervaring van het subject (de mens) met het object (het culturele product). De waarde zit hem in het feit dat deze ervaring überhaupt plaatsvindt. De intrinsieke waarde komt dan ook tot stand, doordat het object pas waarde krijgt wanneer er sprake is van een esthetische ervaring met het subject;
2. **Instrumentele waarde:** oftewel sociale en economische waarden, die door middel van de esthetische ervaring (de intrinsieke waarde) van het individu worden omgezet in collectieve (bijvoorbeeld sociale cohesie of groei van de toeristische sector in een stad) of individuele waarden (bijvoorbeeld een groei van of cognitieve vaardigheden).

Naast deze twee waardecategorieën is **pluriformiteit** essentieel voor de waardecreatie door en verspreiding van cultuur voor de samenleving. Net als **kwaliteit** een vereiste is voor het aanbieden van bepaalde vormen van kunst en cultuur, zoals de Groningse auteurs van *De waarde van cultuur* stellen (Gielen e.a. 2014). Pluriformiteit en kwaliteit zijn daarmee losstaande onderdelen die de (intrinsieke en instrumentele) waardecreatie door kunst en cultuur in de hand werken. In hoofdstuk 7 wordt er verder ingegaan op dit inzicht in verschillende vormen van waarden en waardecreërende elementen, door middel van een schema dat de waardecreatie door cultuur inzichtelijk maakt.

De bovenstaande opvatting over de intrinsieke waarde van kunst en cultuur komt overeen met de volgende omschrijving in het rapport *De waarde van cultuur*: 'De ene keer bevestigt kunstparticipatie een identiteit, de andere keer raakt ze grondig aan onze existentie' (Gielen e.a. 2014: 21). Net als in het recentelijk verschenen rapport van de WRR en het boek *How to Study Art Worlds* van Hans van Maanen wordt de intrinsieke waarde hier direct verbonden aan de ervaring van de gebruiker van het kunstobject of de culturele activiteit: verbeelding, schoonheid, ontroering, inspiratie (Schrijvers e.a. 2015; Van Maanen 2009). Ook cultuurwetenschapper Gloria Benedikt deed in haar proefschrift *European Arts Funding in Crisis - An Opportunity to rethink Public Value* (2012) onderzoek naar de waarde van kunst en cultuur en stelde dat culturele producten gewaardeerd moeten worden vanuit een combinatie van

artistiek instrumentele werkingen en publiek instrumentele werkingen (Benedikt 2012: 45). Hiermee bedoelt Benedikt onder andere dat artistieke waarden niet per se intrinsiek hoeven te zijn, maar ook een instrumentele werking hebben op zowel de maker als de ontvanger van de cultuuruiting.

Net als Hans van Maanen beweert Gloria Benedikt dat een esthetische ervaring van een individu een publieke, sociaal-maatschappelijke of economisch effect bewerkstelligt (Van Maanen 2009: 150). Daarnaast stelt Benedikt een interessante vraag: 'Aristotle asked over millennia ago, "Are things valuable because desired, or desired because valuable?". [...] Those linking the arts to economic and social benefits will answer the first, and this linking the arts to its intrinsic value, the second' (Benedikt 2012: 48). Het is een interessante gedachtegang die blootlegt dat er een tegenstrijdigheid op te merken is tussen instrumentele en intrinsieke waarden. Benedikt vervolgt dan ook: 'It is time to establish a third way' (Benedikt 2012: 48). Deze vraag wordt helaas niet beantwoord door Gloria Benedikt zelf. Pluriformiteit aan en kwaliteit van culturele instellingen in het maatschappelijk middenveld zouden hier, zoals eerder gesteld in deze paragraaf, echter een antwoord op kunnen zijn. Daarmee wordt bedoeld dat de aanwezigheid van culturele instellingen, door de relatie die zij aangaan met het (potentiële) publiek, van waarde is voor het publieke domein. Zoals eerder gesteld zijn de door John Holden voorgestelde institutionele waarden (als onderdeel van een waardecreërend proces), oftewel pluriforme waarden, echter van geheel andere orde dan intrinsieke of instrumentele waarden (als uitkomst van een waardecreërend proces). Dit maakt het onderzoek naar de publieke waarde van cultuur er niet gemakkelijker op.

Ook het bezwaar tegen instrumentele waarden, zoals opgevoerd door de onderzoekers van de WRR, helpt de culturele sector niet bij het onder woorden brengen van haar publieke waarde van cultuur. Maar: 'Economics can help', zo stellen Hasan Bakhshi, Alan Freeman en Graham Hitchen, auteurs van de publicatie *Measuring intrinsic value. How to stop worrying and love economics* (Bakhshi e.a. 2009: 5). De economische (instrumentele) waarde van cultuur wordt in deze publicatie meer gezien als een middel om intrinsieke waarden vast te stellen. Ook sociale waarden helpen de deur te openen voor de culturele wereld, zo stelt Alan Brown, verbonden

aan het Australische Ministerie voor Cultuur (Brown 2007). Brown noemt daarbij een aantal voorbeelden van sociale waarden, die van toegevoegde waarde zijn voor het individu of voor het collectief: creatieve competenties, sociale cohesie, intellectuele stimulans, groei sociaal netwerk, gemeenschappelijke betekenis, zelfontplooiing etc. (Brown 2007: 5). Quirijn van den Hoogen, verbonden aan Rijksuniversiteit Groningen, stelt daarnaast in zijn boek *Effectief cultuurbeleid. Leren van evalueren* (2012) dat het zinvol is om terug te kijken naar de bredere effecten van cultuurbeleid. Hij concludeert dat op die manier verschillende (instrumentele) waarden van cultuur kunnen worden aangetoond.

Het is voor deze scriptie van belang om stil te staan bij het feit dat de economische en sociale (oftewel instrumentele) waarden voornamelijk van invloed zijn op het publieke belang bij kunst en cultuur, terwijl intrinsieke waarden in eerste instantie meer beroep doen op het private, oftewel het individuele belang bij kunst en cultuur. Dit schrijven Kevin McCarthy, Elizabeth Ondaatje, Laura Zakaras en Arthur Brooks, verbonden aan de RAND Corporation (een onafhankelijk onderzoeksinstituut dat werkzaam is over de gehele wereld) in de publicatie *Gifts of the Muse* (2004). Maar omdat individuen onderdeel zijn van het publieke domein en zich daarin bewegen, zijn de intrinsieke of individuele effecten ook van waarde voor het publieke domein, aldus de onderzoekers (McCarthy e.a. 2004: 44).

De onderzoekers onderzochten voornamelijk de '*benefits*' (oftewel de opbrengsten) van kunst en cultuur. Opbrengsten zijn vergelijkbaar met de eerder beschreven effecten en onderscheiden zich van waarden, omdat waarden voorafgaan aan effecten. Effecten en opbrengsten zijn mogelijk resultaten of bijkomstigheden van waarden die als normatief worden opgevat. De publicatie *Gifts of the Muse* blijft gaar in die zin niet puur over de publieke waarde van cultuur. Toch blijkt het nadenken over de opbrengsten van cultuur vruchtbaar bij het in kaart brengen van de waarde van cultuur voor het publieke domein. Vooral het schema dat de auteurs van *The Gifts of the Muse* aanbieden, is interessant (McCarthy e.a. 2004: 44). Het schema brengt namelijk de verschillende voordelen van kunst en cultuur in beeld. Deze voordelen worden opgesplitst in uiteenlopende terreinen waar zij invloed op hebben, maar blijken elkaar op die terreinen vaak te overlappen:

Instrumental benefits		
Improved test scores	Improved self-efficiency Learning skills Health	Development of social capital Economic growth
Private benefits	Private benefits with public spillover	Public benefits
Captivation pleasure	Expanded capacity for empathy Cognitive growth	Creation of social bonds Expression of communal meaning
Intrinsic benefits		

Figuur 2: het schema met 'benefits of the arts' van McCarthy e.a. (2004).

In dit schema is te lezen dat individuele voordelen soms overlappen met publieke voordelen en dat intrinsieke waarden niet tegenover instrumentele waarden kunnen worden geplaatst. Instrumentele en intrinsieke waarden lijken elkaar in dit opzicht juist aan te vullen. Ook stellen de onderzoekers dat cultuurparticipatie, door middel van pluriformiteit, ervoor zorgt dat de voordelen van kunst en cultuur voor de samenleving worden nagestreefd (McCarthy e.a. 2004: 39). De auteurs van *Gifts of the Muse* schrijven daarnaast dat ieder mens in de westerse samenleving betrokken is bij kunst en cultuur, al dan niet in grote of kleinere mate (McCarthy e.a. 2004: xiii). Het gaat volgens de onderzoekers bij deze vorm van participatie eveneens over het genieten van lectuur, het dansen op een festival, het luisteren naar radio, het kijken van televisieprogramma's, etc. Hiermee wordt teruggekomen op het verschil tussen cultuur en kunst, zoals dat in paragraaf 2.1. is omschreven.

Een laatste stap die voor dit hoofdstuk genomen dient te worden, is het beantwoorden van de vraag waarom die waardetoevoeging door het culturele veld zo belangrijk is. Hier wordt er teruggekomen op de ideeën van John Tusa, voormalig directeur van de The Barbican. Mede dankzij het persoonlijke en dus subjectieve belang dat Tusa heeft bij een grote waardering van kunst en cultuur en het feit dat zijn boeken worden gekenmerkt door een essayistische schrijfstijl, kan Tusa niet worden gehanteerd als wetenschappelijke bron. Toch is het interessant wat Tusa in het boek *Engaged with the Arts* (2007) schrijft. Hij stelt namelijk dat we kunst en cultuur niet

op basis van een korte termijnvisie moeten waarderen, omdat de waarde van kunst nauwelijks direct aanwijsbaar is, maar gaandeweg moet groeien:

‘Art is about searching and sometimes finding; it defines pain and sorrow and sometimes softens them; it is about exploring confusion and defining disorder; it is lasting but not immediate; it is valuable but priceless; it is based in the past but reaches for the future; it is free for anybody but may not be used by everybody; it is universal though it may be attacked as exclusive; it is diverse and not homogenised; it resists categories and makes connection across them’ (Tusa 2007: 9).

Wanneer er uitgegaan wordt van deze gedachtegang, kan worden gesteld dat we kunst en cultuur hun gang moeten laten gaan, zonder te weten wat het effect daar precies van is. Want op korte termijn levert het werk van kunstenaars en culturele instellingen misschien niet altijd direct iets op, maar op langere termijn zorgt het volgens John Tusa voor bepaalde individuele én maatschappelijke ontwikkelingen, doordat er waarde wordt gecreëerd:

‘The arts matter because they are local and relevant to the needs and wishes of local people. They help citizens to express their needs and to clothe them in memorable forms. They offer a way of expressing ideas and wishes that ordinary politics do not allow. The arts are immediate, intense and owned by the people who create them. The arts regenerate the rundown and rehabilitate the neglected. Arts buildings light the spirits. create symbols that people identify with, and give identity to places that may not have one. The arts teach the young how to create, inspire the imagination and believe in their own potential. Where the arts start, jobs follow, jobs which are individualistic, independent, and forward looking. Anywhere that neglects the arts, short changes its people.’ (Tusa 2007: 10)

2.4. Tussenconclusie

Dit tweede hoofdstuk van de scriptie geeft een veelzijdig antwoord op het eerste gedeelte van de deelvraag: *Welke publieke waarden worden in de secundaire literatuur verbonden aan kunst en cultuur?* De woorden van John Tusa laten in mooie woorden zien hoe ingewikkeld het blijkt te zijn om op een eenduidige manier over

de waarde van kunst en cultuur te schrijven (Tusa 2000; Tusa 2007). Vanuit verschillende perspectieven en belangen beschouwd heeft cultuur iedere keer een andere waarde (Ellis 2003; McCarthy e.a. 2004; Bakhshi e.a. 2009; Lee e.a. 2011; Benedikt 2012). Deze verschillende perspectieven worden in hoofdstuk 4 overzichtelijk naast elkaar gezet. Wat zeker is, is dat culturele partijen uit het maatschappelijke middenveld in staat zijn publieke waarden te creëren die van invloed zijn op het publieke domein. Dit gebeurt middels de etherische ervaring die een gebruiker kan hebben bij confrontatie culturele objecten en activiteiten (Van Maanen 2009). Wanneer we het hebben over het creëren van kansen en ruimte voor de cultuursector, om zowel op kort als langere termijn maatschappelijke ontwikkelingen en waardecreatie te bewerkstelligen, hebben we het eigenlijk over het arrangeren van momenten waar esthetische ervaringen plaats kunnen vinden tussen het culturele product en de gebruiker (Van Maanen 2009: 5). Op dit gegeven wordt in hoofdstuk 7 van deze scriptie dieper ingegaan.

Daarmee krijgt de visie van Hans van Maanen een belangrijke positie binnen deze scriptie; de waarde van cultuur wordt tot stand gebracht in de communicatie tussen twee partijen (subject en object). Kunst en cultuur krijgt binnen die communicatie eerst een intrinsieke waarde en vervolgens, middels het individu, een instrumentele waarde (Van Maanen 2009; Schrijvers e.a. 2015). In hoofdstuk 7 van deze scriptie wordt hier verder op ingegaan. Voor nu is het belangrijk om te stellen dat in het waardecreërend proces de aanwezigheid van culturele instituties, oftewel pluriformiteit (Holden 2004; Holden 2006; Vuyk 2011), van essentieel belang is. De waardecreatie, zoals John Benington die omschreef als de '*public value stream*', komt in deze gedachtegang terug; waardecreatie als een open systeem waarin de ontwikkeling van bepaalde objecten en activiteiten wordt omgezet in waarden (Benington 2011: 48). Het waardecreërend proces krijgt, in de vorm van een stroomschema, verder aandacht in hoofdstuk 7 van deze scriptie. De rol van de overheid bij het arrangeren van die esthetische ervaringen is het ondersteunen van de partijen die in staat zijn publieke waarde te creëren. Daarmee wordt immers een maatschappelijk tekort tegengegaan. In het volgende hoofdstuk zal blijken dat het waardecreërend proces, zoals dat plaatsvindt bij cultuur, eveneens van toepassing is op de natuursector.

Hoofdstuk 3. De publieke waarden van natuur

In dit derde hoofdstuk wordt antwoord gegeven op de tweede helft van de tweede deelvraag: *Welke publieke waarden worden in de secundaire literatuur verbonden aan kunst en cultuur en welke publieke waarden worden in de secundaire literatuur verbonden aan natuur?* Het doel van dit hoofdstuk is om inzichtelijk te maken of natuur, net als cultuur, kan worden beschouwd als een sector die publieke waarde toevoegt aan het publieke domein. Hoewel natuur een onderzoeksveld is dat normaliter niet wordt bestudeerd in de kunst- en cultuurwetenschappen, is er een poging gedaan om een breed overzicht te geven van de waarde van natuur. Daarvoor is het van belang om in beeld te krijgen wat natuur nu precies is. Secundaire literatuur vanuit verschillende onderzoeksterreinen (filosofie, managementwetenschappen, sociologie, humanistiek) van de laatste vijftientig jaar over de betekenis van natuur stellen unaniem vast dat natuur betekenis krijgt wanneer het in relatie wordt geplaatst met de mens. Niet alleen het feit dat er natuur is, maar juist het belang dat de mens aan die aanwezigheid hecht is dominant, zo zal blijken in dit hoofdstuk. De kern van dit hoofdstuk wordt uitgevoerd door het beschrijven van de betekenis van natuur, die gestalte geeft aan de waarde van natuur. Maar eerst wordt er ingegaan op de huidige ontwikkelingen van de natuursector, in vergelijking met de cultuursector. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een samenvattende tussenconclusie.

3.1. De huidige ontwikkelingen van natuurbeleid

Een eerste verkenning naar de huidige ontwikkelingen van het natuurbeleid, vanuit een achtergrond in cultuurbeleid, wordt in deze scriptie gedaan aan de hand van het tijdschrift *Boekman 90. Kunst en natuur* (2012). In deze Boekman worden verschillende overeenkomsten tussen cultuur en natuur beschreven. Zo hebben cultuur en natuur volgens deze Boekman gemeen dat zij beide 'het individueel en maatschappelijk welzijn verhogen' (De Groote 2012: 78). Volgens kunstpsychologe Charlotte de Groote 'groeit het verlangen naar duurzame waarden' juist in de huidige tijd, die

wordt gekenmerkt door 'crisis en doemdenken' (De Groote 2012: 78). Maar net als in de cultuursector zijn in de natuursector flinke bezuinigingen doorgevoerd. Waar het cultuurbeleid met ruim twintig procent werd ingekort, is op het huidige natuurbeleid zelfs vijfenzeventig procent ingehouden; dat is een bezuiniging van zeshonderd miljoen euro. Volgens Erik de Jong, Artis-professor (bijzonder hoogleraar Cultuur, landschap en natuur aan de Universiteit van Amsterdam), heeft dit te maken met een 'hardnekkig liberaal, conservatief inzicht dat zaken niet waardevol zijn als ze in economische zin niet waardevol lijken. Ethische, esthetische en filosofische standpunten blijven ten onrechte op de achtergrond en daar heeft zowel het natuur als het cultuurbeleid onder te leiden' (De Jong 2012: 86). Ook Jan Jaap de Graeff, directeur van Natuurmonumenten, spreekt zijn zorgen uit over de bezuinigingen in de cultuursector en natuursector:

'Dat beide [sectoren] door enorme bezuinigingen worden getroffen vanuit het idee dat het tijd wordt dat ze hun eigen broek moeten ophouden, is een feit, maar er is meer aan de hand. [...] Er heerst momenteel de politieke stemming dat er maar eens opgehouden moet worden met die onnuttige dingen. Er wordt constant op gehamerd dat het maar voor een beperkte groep is, voor een elite' (De Graeff 2012: 6).

Deze tweedeling tussen 'de gewone burger' en 'de elite' ziet De Graeff ook terug in de culturele sector: 'Er is de neiging om bij cultuur uitsluitend te denken aan het Concertgebouw, het Rijksmuseum, het Stedelijk Museum. Maar mensen beschouwen de eerste de beste pophit op de radio ook als cultuur' (De Graeff 2012: 8). Volgens de Graeff is er sprake van een 'versmalling' van de begrippen cultuur en natuur, 'terwijl die begrippen juist verbreed moeten worden' (De Graeff 2012: 8):

'In de natuursector is lang over natuur gesproken als biodiversiteit. Van belang was de variatie in planten en dieren, zowel qua soorten als aantallen. Mensen verstaan onder natuur echter veel meer. Ze spreken vaak over een open landschap, een blauwe lucht, rust, ruimte, stilte, fietsen. Het natuurbegrip van mensen is veel breder dan alleen biodiversiteit. Het omvat alles: van een bloempot op een balkon tot en met het meest prachtige natuurgebied met de grootste variëteit aan planten en dieren die je je maar kunt voorstellen. Waar het is misgegaan, is dat de natuursector bepaalde wat onder natuur verstaan moest worden, en niet de mensen. Als mensen een knalgroen weiland zien waar geen vogel meer

is te zien en geen nest meer in voorkomt, dat stijf staat van de mest, maar het is groen als een biljartlaken met daarboven een blauwe lucht met een paar wolkjes, dan kunnen ze heel gelukkig zijn.’ (De Graeff 2012: 7).

De Graeff geeft hier notie van hetgeen wat ten grondslag ligt aan dit hoofdstuk over de waarde van natuur. In deze scriptie leidt een breed begrip van natuur tot duidelijke contouren van de zaken waarop natuur van waarde is voor het publieke domein. Dat geldt evengoed voor de cultuursector: wanneer we ons enkel richten op kunst (dat zich kenmerkt door onmaat, zoals beschreven in hoofdstuk 2), sluiten we een belangrijke groep buiten, die in grote of kleinere mate belang heeft bij de aanwezigheid van cultuur. Voor deze scriptie moet echter gesteld worden dat de verbreding van cultuur ophoudt wanneer er geen sprake meer is van een culturele uiting, in de vorm van een cultureel object of een culturele activiteit. In het geval van natuur ligt de grens van de verbreding in deze scriptie bij wanneer er geen sprake meer is van enige vorm van ‘groen’ of ‘blauw’.

Een andere recente ontwikkeling van politieke aard is dat in het huidige beleid van zowel de natuursector als de cultuursector meer gerekend wordt op de betrokkenheid van burgers. In de publicatie *Maatschappelijk draagvlak voor natuur en natuurbeleid in 2013* wordt de mate van betrokkenheid getoetst. Onder andere de onderzoekers Tineke de Boer en Arjen Buijs, verbonden aan onderzoeksinstituut Alterra in Wageningen, hebben onderzocht dat de gemiddelde Nederlander in vergelijking met 2006 positiever is geworden over de hoeveelheid natuur in Nederland en in de woonomgeving (De Boer e.a. 2014: 33). Toch stellen de onderzoekers ook vast dat ‘de meeste Nederlanders natuur niet beschouwen als een belangrijk beleidsthema’ (De Boer e.a. 2014: 9). De meeste Nederlanders vinden volgens het onderzoek de overheid daarnaast de hoofdverantwoordelijke voor het natuurbehoud (De Boer e.a. 2014: 10).

Gesteld kan worden dat de betrokkenheid van de burger in die zin nog moet groeien, wil het natuurbeleid, zoals de overheid dat nastreeft, verder worden opgepakt door de burgers. Deze notie vindt aansluiting bij het rapport *Leren van beleidsinstrumenten voor ondernemen met natuur* van onderzoeker Froukje Boonstra, tevens verbon-

den aan het Wageningse onderzoeksinstituut Alterra. In dit rapport stelt Boonstra dat er 'na decennia van relatieve rust en stabiliteit er een transitie gaande is in het Nederlandse natuurbeleid', waarbij 'de vanzelfsprekende regierol van de overheid en de autoriteit van experts in het publieke domein onder druk zijn komen te staan' (Boonstra e.a. 2014: 2). Volgens Boonstra sluit dit aan op 'het verschijnsel dat burgers en bedrijven het heft in eigen handen nemen en zelf publieke waarde produceren', maar, zo stelt Boonstra verderop, dit is een zaak die begeleid dient te worden door de overheid, omdat het niet aan burgers en intermediaire organisaties overgelaten moet worden (Boonstra e.a. 2014: 2-5). In die zin mag dan ook opgemerkt worden dat voor vijfenzeventig procent het natuurbeleid loslaten een erg grote stap is. Eerst dient de burger het belang van natuur namelijk te onderschrijven, alvorens zij meer verantwoordelijkheid voor deze sector op zich neemt. Dit geldt ook voor betrokkenheid van de burger bij de culturele sector. De waarden van cultuur en natuur moeten in beide gevallen door de overheid duidelijk onder woorden worden gebracht. Pas dan kunnen er wellicht stappen worden gemaakt in verschuiving van verantwoordelijkheid van overheid naar burger.

Als aanvulling op de genoemde overeenkomsten tussen de cultuursector en de natuursector, valt er ook een belangrijk verschil te benoemen. Dit verschil zit vooral in de manier waarop deze sectoren zich ontwikkelen in de Nederlandse samenleving. Hoewel beide sectoren gekenmerkt worden door zowel productie (van nieuwe culturele en natuurlijke objecten en activiteiten) en behoud (van cultureel en natuurlijk erfgoed), is de rol van de mens in de culturele sector een stuk prominenter dan in de natuursector. Daar waar in de natuur de invloed van de mens kan verstoren, is de invloed van de mens in de culturele sector juist van wezenlijk van belang. In die zin is erfgoedbeleid (dat gekenmerkt wordt door behoud) dan ook voornamelijk het terrein waar cultuur en natuur bij elkaar komen; erfgoed geldt als een vorm van cultuur die net als natuur behouden moet worden (Twaalfhoven 2012). Een ander verschil zit volgens Jan Jaap de Graeff, de directeur van Natuurmonumenten, in het volgende:

'Voor de kunstsector geldt: als je een orkest niet meer betaalt, houdt het op, dan is het weg - het speelt of het speelt niet. Het effect van bezuinigingen is daar heel snel zichtbaar. Voor de natuur ligt dat anders. Als de

zorg voor natuur ophoudt, dan komen de effecten veel later' (De Graeff in Nuchelmans 2012: 9).

Toch stelt De Graeff dat het voor beide sectoren belangrijk is dat het collectieve belang gewaarborgd blijft door middel van gemeenschapsgeld: 'Je moet door blijven gaan met duidelijk te maken dat die waarden verloren kunnen gaan, in de hoop en de verwachting dat die collectiviteit en dus de belastingbetaler bereid is er weer wat voor op tafel te leggen' (De Graeff in Nuchelmans 2012: 10). Maar wat is het collectieve belang bij natuur dan precies? In dit hoofdstuk zal duidelijk worden dat het collectieve belang van natuur vooral samenhangt met hetgeen wat mensen onder de noemer natuur verstaan. De mate waarin de mens de natuur beheert hangt samen met de manier waarop de natuur wordt herkend als zijnde natuur, zo zal blijken in de volgende paragraaf.

3.2. De betekenis van natuur

Het begrip 'natuur' wordt door het Instituut voor Nederlandse Lexicologie (INL) op verschillende manier gedefinieerd. De eerste definitie komt het meest in de buurt bij de betekenis van natuur zoals die ten grondslag ligt aan deze scriptie: 'Aangeboren gestel van levende wezens, waardoor zij ten opzichte van hun lichaam verschillen van andere wezens, als of niet van dezelfde soort' (INL 2015). Een andere definitie die door het INL wordt aangedragen is tevens interessant: 'Al wat de mensch om zich heen ziet en wat beschouwd wordt als nog niet door den mensch gewijzigd; het landschap' (INL 2015), maar blijkt na de lezing van secundaire literatuur over de betekenis van natuur niet volledig. In deze scriptie gaat het namelijk om een geheel van wezens (zowel mensen, dieren en planten) en gebieden die verschillend zijn van aard en onderdeel zijn van een biologische ontwikkeling die niet, in kleine of grotere mate gecultiveerd zijn door de mens. Daarbij gaat het enerzijds om alles wat niet door de mens is aangetast of gecultiveerd is (aardse plaatsen waar de mens geen invloed heeft) en anderzijds om de wezens die dankzij menselijk ingrijpen zich hebben ontwikkeld (stadsparken, natuurreservaten, weilanden, beschermde diersoorten). Natuur wordt in die redenering beschouwd als algemeen 'groen' en 'blauw'. Het feit dat er vanuit verschillende perspectieven anders wordt aangekeken tegen de

betekenis van natuur, komt overeen met de manier waarop de filosofen Jozef Keulartz, Henny van der Windt en Jacques Swart in *Natuurbeelden en natuurbeleid* (2002) de natuur indelen. Volgens deze onderzoekers moeten we spreken over 'natuurbeelden', als 'omvattende kaders die de waarneming en waardering van landschap en leefomgeving in drie fundamentele opzichten sturen en structureren' (Keulartz e.a. 2002: 4):

'[Natuurbeelden] leggen in de eerste plaats vast hoe we de natuur in *cognitief* opzicht voorstellen, bijvoorbeeld welke empirische entiteiten er zijn en welke causale verbanden daartussen bestaan. Natuurbeelden leggen in de tweede plaats vast hoe we de natuur in *normatief* opzicht beoordelen, bijvoorbeeld welke morele status we aan dieren en planten, aan soorten en ecosystemen toekennen en welke vormen van beheer bijgevolg wenselijk of verwerpelijk zijn. En in de derde plaats bepalen natuurbeelden hoe wij onze omgeving in *expressief* opzicht beleven, wat we mooi vinden en wat lelijk, wat ons verheven stemt, afkeer inboezemt of volstrekt onverschillig laat.' (Keulartz 2002: 4-5)

In die gedachtegang onderscheiden de onderzoekers drie verschillende natuurbeelden die mensen hebben (Keulartz e.a. 2002: 5):

1. **Het wilde natuurlandschap** 'is ecologische gezien verbonden met organicistische of holistische benaderingen zoals de systeem-ecologie. Individuen verschijnen in deze benaderingen slechts als cellen van een orgaan, als schakel in een voedselketen' (het gaat in dat geval meer om een ecocentrisch natuurbeeld, waarbij niet de mens, maar de natuur centraal staat);
2. **Het functionele natuurlandschap** 'is in wetenschappelijk opzicht voornamelijk gebaseerd op de productie-ecologie [...], waarbij de natuur niet als onafhankelijke bron van waarde maar overwegend als reservoir van nuttige hulpbronnen wordt beschouwd' (dit natuurbeeld wordt gekenmerkt door een antropocentrisch perspectief, waarbij de mens wordt gezien als heerser over de natuur);
3. **Het arcadische natuurlandschap** 'is vanwege het streven naar het handhaven van cultuurhistorische patronen cognitief gezien verbonden met de structuur-ecologie, met inbegrip van de plantensociologie' (dit natuurbeeld bevindt zich ergens tussen een ecocentrisch en antropocentrisch perspectief, een perspectief die we ook wel 'stewardship' noemen).

De drie natuurbeelden zijn volgens de onderzoekers opgebouwd uit 'ecologische, ethische en esthetische waarden', die 'per natuurbeeld anders worden ingevuld' (Keulartz e.a. 2002: 5). Zo worden alle drie de natuurlandschappen volgens de onderzoekers gekenmerkt door verschillende menselijke behoeften: het wilde natuurlandschap doet beroep op de behoefte aan 'vreemdheid', het functionele natuurlandschap op 'veiligheid' en het arcadische natuurlandschap op 'vertrouwdheid' (Keulartz e.a. 2002: 5-6). Welke ecologische, ethische en esthetische waarden meer relevant worden gevonden, is afhankelijk van welke visie op de betekenis ervan wordt aangehangen, zo stellen Keulartz, Van der Windt en Swart in *Natuurbeelden en natuurbeleid*.

De genoemde natuurbeelden vinden aansluiting bij de publicatie *The Value of Biodiversity* (1992) van Paul Ehrlich en Anne Ehrlich. Hierin maakt het echtpaar Ehrlich, beiden bioloog, onderscheid tussen de ethische, esthetische en economische waarden dat natuur heeft. Zij richten zich met hun publicatie specifiek op de waarde van biodiversiteit en definiëren dit begrip als 'the vast array of non-human organisms of our planet' (Ehrlich & Ehrlich 1992: 192). Biodiversiteit is volgens Ehrlich en Ehrlich een kleiner onderdeel van de natuur, dat desalniettemin van grote invloed is op de kwaliteit van deze natuur. Het is het deel dat, los van de mens, zich moet kunnen ontwikkelen om het geheel van de natuur voort te kunnen laten bestaan.

Het belang van de bescherming van biodiversiteit is volgens de biologen reden om drie waarden te noemen die bij biodiversiteit horen. Allereerst stellen zij: 'as the dominant species on Earth, Homo sapiens has an ethical, stewardship responsibility towards humanity's only known living companions in the universe' (Ehrlich & Ehrlich 1992: 219). Ehrlich en Ehrlich stellen dat biodiversiteit waarde heeft op zichzelf, en dat de mens moreel en **ethisch** gezien verantwoordelijk is voor het beschermen van die biodiversiteit. De tweede reden die de biologen aandragen is **esthetisch** van aard: 'The beauty of birds, tropical fishes, butterflies, and flowering plants is widely acknowledged and supports extensive economic activity including birdwatching and feeding, scuba diving, butterfly collecting, photography, and the making of nature films' (Ehrlich & Ehrlich 1992: 220). Dit argument doet daarmee

voornamelijk beroep op het feit dat de mens kan genieten van natuur, al dan niet op zijn of haar eigen manier. Daarmee is de ervaring die een mens met de natuur heeft vergelijkbaar met de ervaring die de mens met kunst heeft (Verheyen 2013). De laatste reden die door het echtpaar Ehrlich wordt aangedragen is de **economische** reden voor bescherming van biodiversiteit: mensen zijn afhankelijk van dieren, planten en ecosystemen, omdat deze elementen ons zuurstof, voeding, medicijnen en industriële producten leveren (Ehrlich & Ehrlich 1992: 220-221). Het artikel van de biologen is duidelijk geschreven vanuit een antropocentrisch oogpunt, waarbij de mens optreedt als controlerende beschermer van de biodiversiteit. In dit artikel wordt enerzijds gesteld dat biodiversiteit van waarde is voor zichzelf (vanuit ethisch perspectief), maar anderzijds is biodiversiteit vooral waardevol voor het voortbestaan (economisch) en het comfort (esthetisch) van de mens.

Deze verdeling komt, al dan niet in andere bewoording, terug in het onderzoeksrapport *Waardering en financiering van de Nederlandse natuur* (2013), geschreven door Frans Sijsma, verbonden aan de Rijksuniversiteit in Groningen. Sijsma maakt in dit rapport onderscheid tussen drie vormen van 'markten' die leiden tot de waardering van natuur (Sijsma 2013: 6-7):

1. **Ecologie:** zorg van de mens om natuur omdat een gebied een bijdrage levert aan de biodiversiteit;
2. **Beleving:** zorg van de mens om natuur omdat een gebied qua beleving aantrekkelijk is;
3. **Indirecte diensten:** zorg van de mens om natuur omdat een gebied 'verschillende functionele, regulerende of ondersteunende ecosysteemdiensten kan leveren'.

Waar het echtpaar Ehrlich biodiversiteit als startpunt van de ontwikkeling en de waarde van natuur neemt, stelt Sijsma dat natuur in zijn geheel om verschillende redenen gewaardeerd moet worden en dat biodiversiteit daar (maar) een onderdeel van is. In al deze publicaties speelt de houding van de mens in relatie tot de natuur een grote rol. De mens staat niet los van de waarde van natuur, net zoals dat bij cultuur het geval is, aldus Sijsma. Gesteld kan worden dat de waardering van natuur, net als bij cultuur, plaatsvindt op het niveau van de communicatie (oftewel ervaring

of beleving) tussen de mens en deze natuur. Daar moet aan worden toegevoegd dat op het niveau van natuur het meer voor de hand liggend is, dat natuur ook zonder de mens waarde heeft (namelijk het leven, de ontwikkeling en het voortbestaan van bepaalde soorten en dieren). Toch speelt ook in deze overtuiging de mens een grote rol; al dan niet als heerser, beschermer of onderdeel van die natuur (Sijtsma 2013).

Filosoof Dirk Huitzing schrijft in 1995 voor het vaktijdschrift *Filosofie en Praktijk* het artikel 'Diversiteit aan waarden van de natuur'. In dit artikel schrijft Huitzing over de schijnbare tegenstelling tussen de natuur als waarde op zichzelf en de natuur als waarde voor de mens. Volgens Huitzing gaat het bij waarden om de vraag wat datgene is wat 'mensen – voor zichzelf, voor hun leven – goed, juist en van belang achten' (Huitzing 1995: 192). De waarde van biodiversiteit voor de mens is daarom paradoxaal:

‘Tot de vele ‘objecten’ van menselijke waardering hoort ook de natuur, als totaliteit of aspecten en delen ervan. Datgene wat mensen in of van de natuur waarderen kan als “natuurwaarde” worden aangeduid. Dat lijkt logisch. Toch geeft een definitie van het begrip “natuurwaarde” een andere, heel specifieke invulling van dit concept: “natuurwaarde heeft betrekking op een natuurlijke, niet sterk door de mens verstoorte situatie die een gevolg is van natuurlijke processen, zoals progressieve successie (= de natuurlijke ontwikkeling zonder beduidende storingen)’ (Huitzing 1995: 193-194).

De rol van de mens wordt daarmee enerzijds als essentieel onderdeel bij de waardering van natuur beschouwd, en anderzijds als bedreiging van de natuur. Huitzing geeft verder gestalte aan deze gedacht, door vijf ‘waardegebieden’ voor te stellen, die beide perspectieven aan het licht brengen (Huitzing 1995: 201):

1. ‘De natuur vormt de **ecologische basis** van het bestaan’;
2. ‘Ook voor **toekomstige generaties** vormt de natuur de ecologische bestaansbasis’;
3. ‘De natuur is een **bron van inspiratie** voor allerlei menselijke activiteiten’;
4. ‘De natuur vertegenwoordigt **“intrinsieke waarde”** die onder meer tot uitdrukking komt in een eigen recht van planten en dieren op leven’;

5. **‘Als schepping van God** vertegenwoordigt de natuur een waarde (volgens religieuze opvattingen zijn mensen verplicht de natuur naar beste kunnen te behouden en te bewaren)’.

In dit schema wordt er onderscheid gemaakt tussen de zogenaamde intrinsieke waarde van natuur (waardegebied 4), de ecologische waarde van het bestaan van de huidige generatie (waardegebied 1) en de ecologische waarde voor het bestaan van toekomstige generaties (waardegebied 2). In waardegebied 1, 2 en 3 wordt de waarde van natuur in verband gebracht met de mens (namelijk het voortbestaan van de mens en het gebruik van de natuur door de mens). In waardegebied 4 koppelt filosoof Huitzing de waarde van natuur expliciet los van de mens; er wordt gesproken als een zogenaamd ‘eigen recht’ van de natuur (Huitzing 199: 201).

In tegenstelling tot de intrinsieke waarde van cultuur, zoals Hans van Maanen deze omschreef als de esthetische ervaring, is de intrinsieke waarde van natuur in de redenering van Huitzing geenszins iets wat te maken heeft met de esthetische communicatie tussen een object en een subject. Het lijkt een begrijpelijk perspectief op de waarde van natuur (de natuur heeft nou eenmaal waarde voor de natuur zelf), maar wanneer we dit in relatie tot het ‘publieke’ van waarden brengen, blijkt de redenering geen stand te houden. De publieke waarde, oftewel de waarde die de natuur heeft voor het publieke domein, krijgt enkel en alleen gestalte wanneer het in relatie wordt gebracht met de mens. De waarde van de aanwezigheid van natuur staat namelijk, net als de waarde van de aanwezigheid van cultuur, in relatie tot de ervaring die de mens daarbij heeft. Anders gezegd: de bestaansrechtwaarde (door Dirk Huitzing omschreven in waardegebied 1 en waardegebied 2) van de natuur lijkt niet te kunnen voortbestaan zonder de ervaring van de mens met die natuur. Daar moet aan worden toegevoegd dat de natuur in de huidige tijd voor een groot deel afhankelijk is van de manier waarop de mens met die natuur omgaat. De waarde van natuur moet om deze reden vanuit menselijk perspectief worden beschouwd, evenals Hans van Maanen dat stelt over de waarde van kunst en cultuur.

Deze opvatting over de waarde van natuur wordt ook vanuit een meer praktisch oogpunt onderschreven. In het rapport *Publiek draagvlak voor natuur en natuurbe-*

leid (1997) spreken Arjen Buijs en Kees Volker over een 'vermaatschappelijking' van natuurbeleid. Dit betekent dat 'de uitvoering van het beleid meer aan moet sluiten bij de eisen die de maatschappij hieraan stelt' (Buijs & Volker 1997: 7). Hierbij is het onderzoeken van de houding van de mens tegenover de natuur van belang. Hoewel het een enigszins gedateerd onderzoek is, onderscheiden de onderzoekers een aantal opvattingen over natuur die vandaag de dag nog steeds gelden: 'de elementen (zon, zee en wind), spontane natuur (wilde planten, insecten, mossen, klein wild, weidevogels, schimmels, stadsvogels, akkeronkruiden), productienatuur (weilanden, akkers, het landschap), aangelegde natuur (stadsparken, particuliere tuinen, volkstuinen, bosjes en houtwallen, wegbeplanting) en gedomesticeerde natuur (kamerplanten, koeien en varkens, honden en katten)' (Buijs & Volker 1997: 10). Die opvattingen van natuur gaan volgens Buijs en Volker vooraf aan de manier waarop de mens de natuur weet te waarderen. Samengevat kan worden gesteld dat de publieke waarde van natuur vooral zit in het feit in welke mate de mens de natuur weet te waarderen. De relatie tussen de mens en natuur is in die zin onoverkomelijk aanwezig en die twee actoren kunnen dan ook niet los van elkaar worden gezien. Maar op welke manier bepaalt de relatie tussen de natuur en de mens de waardering voor natuur nou precies? Op deze vraag wordt in de volgende paragraaf getracht antwoord te geven.

3.3. Intrinsieke, instrumentele en pluriforme waarden

Er bestaan verschillende beelden over de relatie tussen mensen en de natuur. Die beelden zijn van invloed op de manier waarop de mens de natuur waardeert. De 'grondhouding' tegenover de natuur geeft aan waarom natuur waardevol is (Keulartz e.a. 2002: 4). De waarde van de natuur is in die zin al bij de betekenis van het begrip ingesloten; hetgeen wat iemand natuur noemt, is tevens de waarde van die natuur voor hem of haar. Filosofen Jozef Keulartz, Henny van der Windt en Jacques Swart onderscheiden in *Natuurbeelden en natuurbeleid* drie verschillende soorten natuurvisies, namelijk: de ecocentrische natuurvisie, de antropocentrische natuurvisie en de stewardship-natuurvisie.

Wanneer de mens de natuur ziet als iets waar de mens slechts ondergeschikt deel van is, wordt de natuur volgens de filosofen beschouwd als iets waardevols op zichzelf; de **ecocentrische natuurvisie** (Keulartz e.a. 2002: 4). De waarde van natuur voor de mens is dan ondergeschikt aan de waarde die de natuur op zichzelf is. Zoals bleek in de vorige paragraaf, hebben we het hier over een vorm van de 'intrinsieke waarde van natuur'. Maar omdat we het dienen te hebben over de publieke vorm van intrinsieke waarde, wordt de natuur toch in relatie geplaatst met de mens. Het feit dat de mens in aanraking komt met de natuur, zorgt ervoor dat er een publieke intrinsieke waarde tot stand wordt gebracht. Vervreemding en verrassing zijn van die intrinsieke waarde belangrijke kenmerken, zoals eerder gesteld door Keulartz, Van der Windt en Swart (Keulartz e.a. 2002: 6). Wanneer de mens de natuur ziet als iets waar de mens heerser over is, wordt de natuur volgens Keulartz, Van der Windt en Swart direct beschouwd als waardevol voor de mens; de **antropocentrische natuurvisie**. Hiervoor dragen de filosofische economische en sociale redenen aan. Om die reden wordt dit perspectief volgens *Natuurbeelden en natuurbeleid* gezien als 'instrumentele waarde van natuur', waarbij de waarde veiligheid een belangrijke rol speelt; 'hetgeen een zekere controle over en afstand tot natuur inhoudt' (Keulartz e.a. 2002: 5).

Het wordt gecompliceerder wanneer we het hebben over de **stewardship-natuurvisie**, waarbij de mens zichzelf ziet als beschermer van de natuur. Want om welke redenen treedt de mens op als beschermer van de natuur? Socioloog Riyan van den Born draagt in zijn proefschrift *Thinking Nature. Everyday philosophy of nature in the Netherlands* (2007) drie redenen aan waarom natuur belangrijk genoeg gevonden wordt om te beschermen expliciet te maken. Het proefschrift van Van den Born bestaat voor een groot deel uit het onderzoek naar de redenen waarom mensen natuur belangrijk vinden ('What are reasons why nature is important?') (Van den Born 2007: 82). De ondervraagden van dit onderzoek gaven de volgende redenen (aflopend in aantallen): menselijke gezondheid, volgende generaties, intrinsieke waarden, schoonheid, genieten van planten en dieren, herinnering aan de oorsprong van het leven, ontspanning, landbouw, wetenschap, recreatie, natuurstudie (Van den Born 2007: 29). Dit leidt tot de volgende drie belangrijkste kernwaarden van natuur (Van den Born 2007: 21-22):

- **'Intrinsic value:** nature is valuable for its own sake', waarbij de natuur het eigen recht heeft om te bestaan. Vanuit dit perspectief wordt de waarde van natuur voor deze scriptie nadrukkelijk niet verbonden aan de waarde die natuur heeft voor de mens. De natuur wordt gezien als iets waardevols op zichzelf. Dit gaat, in vergelijking met Keulartz, Swart en Van der Windt, dus niet om vervreemding of verrassing;
- **'Value for human health'**, waarbij de natuur wordt gezien als instrumenteel waardevol voor de mens. Daarbij kan binnen deze scriptie gedacht worden aan de productie van medicijnen, schone lucht, groenten en fruit, etc. Wat er in dit rijtje mist zijn de economische producten, zoals olie, grondstoffen, landbouw etc. Daarmee is de kernwaarde niet alleen waardevol voor de gezondheid van de mensen, maar ook voor de welvaart van een samenleving. Ook sociale waarden horen bij dit perspectief; denk aan de natuur als plaats waar activiteiten kunnen plaatsvinden, waar samen gewerkt kan worden, waar ontmoetingen kunnen plaatsvinden etc.;
- **'Value for future generations'**, waarbij het van belang wordt geacht dat de biodiversiteit van de natuur bewaard blijft voor de toekomst. De natuur wordt vanuit dit perspectief opgevat als iets wat we moeten beschermen en conserveren voor de mens en op de langere termijn wordt de natuur gezien als iets waardevols. De mens staat aan de zijlijn van natuur, maar levert ook een helpende hand aan het voortbestaan van die natuur. Belangrijk is dat de mens in die zin tevens wordt beschouwd als een factor die de natuur in gevaar brengt.

Net als bij kunst en cultuur ontstaat er een onderlinge relatie tussen enerzijds publieke waarden die natuur teweeg brengt en anderzijds de waarde die de aanwezigheid van natuurelementen creëert (Holden 2006: 17). De **intrinsieke waarden** (vervreemding en verrassing) en **instrumentele waarden** (economisch en sociaal) van natuur zijn duidelijk vergelijkbaar met de intrinsieke waarden (verbeelding) en instrumentele waarden (economische en sociaal) van kunst en cultuur. De instrumentele waarden van natuur worden in verschillende bronnen genoemd, maar wel het meest expliciet in *De waarde van groen*, een studie naar de meerwaarde van groen in onze omgeving, die Branchevereniging VHG ('voor ondernemers in het groen') in 2010 publiceerde. In de publicatie stelt medewerker Bas van Vugt dat er verschillende voordelen van meer groen in de omgeving te noemen zijn: gezondheid,

sociale cohesie, verbeterde luchtkwaliteit, waterberging, energiegebruik, veiligheid en waardevermeerdering onroerend goed (Vugt 2010: 3-4). Stuk voor stuk puur instrumentele waarden die verbonden worden aan de aanwezigheid van groen in de omgeving.

Van Vugt noemt in *De waarde van groen* tevens 'biodiversiteit' als voordeel (Vugt 2010: 4). Deze waarde is niet instrumenteel te noemen en wordt in deze scriptie verbonden aan de derde pijler van de waarde van natuur (voor toekomstige generaties). Deze waarde kan indirect ook worden beschouwd als overeenkomstig met de essentiële partij in waardecreatie door cultuur (institutionele waarde van natuur). In zowel het geval van cultuur als dat van natuur gaat het om het behoud van bepaalde wezens, zodat die wezens zich kunnen ontwikkelen; of die wezens nou kunstenaars of culturele organisaties zijn, of dieren en plantensoorten. Om die reden worden in deze scriptie dit soort waarden pluriforme waarden of pluriformiteit genoemd; net als de institutionele waarden van Holden in het perspectief van filosoof Kees Vuyk bij cultuur worden beschouwd als een vorm van pluriformiteit. Het is daarmee een losstaande vorm van waarde, die onderdeel is van het waardecreërend proces, en niet van het onderscheid intrinsiek versus instrumenteel.

In de natuur is het gebruik van de term 'pluriformiteit' echter niet erg gebruikelijk. De term '**biodiversiteit**' omvat de waarde van verscheidenheid aan soorten in de natuur beter. Tegelijkertijd staat de term 'biodiversiteit' ook voor een bepaalde **kwaliteit** van de natuur. Deze bepaalde mate van kwaliteit is essentieel voor het waardecreërend proces dat plaatsvindt in de esthetische ervaring tussen object (het natuurproduct) en subject (de mens). Biodiversiteit als publieke waarde is voor deze scriptie dan ook vergelijkbaar met de pluriformiteit en kwaliteit van cultuur, die zorgt voor de aanwezigheid van bepaalde vormen van kwaliteit en de aanwezigheid van een veelvormigheid aan cultuur. In beide gevallen gaat het om de ontwikkeling van een variëteit aan (culturele en natuurlijke) soorten; bij cultuur wordt die ontwikkeling echter voornamelijk gekenmerkt door productie en bij natuur voornamelijk door het behoud van bestaande organismen. Het feit dat deze soorten aanwezig zijn en zich ontwikkelen, zorgt ervoor dat de soort kan blijven bestaan in het publieke domein. Net zoals de culturele institutie (de kunstenaars of de culturele instel-

ling) zorgt voor het voortbestaan van cultuur op de langere termijn, zorgt het behoud en de bescherming van natuurlijke organismen (als natuurlijke instituties) voor de aanwezigheid van natuur op de langere termijn. Dit is nadrukkelijk iets anders dan de intrinsieke waarde van natuur of cultuur; die wordt in relatie gesteld met de mens. Het feit dat de mens de natuur of cultuur consumeert en daar op individueel niveau iets aan heeft, zegt niets over het voortbestaan op de langere termijn en de toevoeging van waarde op de langere termijn. Deze vorm van waarden is zoals gezegd dan ook van een andere orde; institutionele of pluriforme waarden zijn meer te plaatsen in een proces van waardecreatie, dan dat zij op zichzelf van waarde zijn. In hoofdstuk 7 van deze scriptie wordt uitvoerig ingegaan op hoe dit proces van waardecreatie er precies uitziet.

Terug naar de intrinsieke waarde van natuur. Wouter Achterberg, milieufilosoof, schreef in 1989 het artikel 'De intrinsieke waarde van natuur' voor het filosofisch vaktijdschrift *Filosofie en Praktijk*. In dit artikel schrijft Achterberg over de definitie van intrinsieke waarde: 'iets is intrinsiek waardevol als het op zichzelf waardevol is, dat wil zeggen als het waardevol is afgezien van causale relaties tot andere entiteiten en onafhankelijk van nut of functie voor andere(n)' (Achterberg 1989: 69). Achterberg maakt onderscheid tussen de waarden en de functies dat natuur kan hebben voor de samenleving. Hiermee wordt de opvatting over de intrinsieke waarde van natuur problematisch, omdat het de waarde van de natuur loskoppelt van de waarde die natuur heeft voor de mens. Ook het boek *Natuurfilosofie en milieu-ethiek* (1993) van natuurfilosoof F.J.K. Soontiëns draagt bij aan deze schijnbare tegenstelling. In dit boek stelt Soontiëns het volgende:

'De centrale stelling van een biocentrische ethiek is dat alle levende organismen moreel relevant zijn, omdat ze een intrinsieke waarde bezitten die niet achteloos mag worden genegeerd in het menselijk handelen waarvan zij slachtoffer kunnen worden. Levende organismen hebben een dergelijke intrinsieke waarde, omdat ze een eigen belang hebben bij hun welzijn, opdat zij hun soort-specifieke behoeften en vermogens kunnen bevredigen en ontplooien. Organismen hebben intrinsieke waarde, omdat zij wezens zijn met drijven, behoeften en verlangens, die belang hebben bij de ontplooiing en realisering van hun vermogens en mogelijkheden; er belang bij hebben om dat te worden waartoe zij zijn aangelegd. Met andere woorden, levende organismen hebben intrinsie-

ke waarde, omdat ze een *telos* (doel) hebben. Een doel is datgene omwille waarvan iets bestaat, ontstaat en of gebeurt' (Soontiëns 1993: 23).

Verderop in het boek beargumenteert Soontiëns dat die intrinsieke waarde van natuur paradoxaal wordt wanneer de mens haar hand weet te zetten naar de ontwikkeling van de natuur (Soontiëns 1993: 43). De visie van Soontiëns is daarmee vergelijkbaar met de terminologische moeilijkheid van deze scriptie. Het is een moeilijkheid dat het verschil tussen cultuur en natuur duidelijk maakt: de natuur heeft een doel op zichzelf, terwijl de cultuur enkel en alleen een doel heeft voor de mens. Het is een notie die dan ook nadrukkelijk moet worden geaccepteerd, alvorens er verder wordt gegaan met het onderzoek van de publieke waarde van de natuur. De natuur wordt in relatie tot de mens in feite functioneel gemaakt voor de mens; de bescherming en ontwikkeling van de natuur kan daarbij worden beschouwd als een noodzakelijk vereiste. De intrinsieke waarde van natuur kan daarom worden onderscheiden in twee vormen: het idee dat de natuur waarde heeft voor zichzelf (een diersoort kan bijvoorbeeld voortbestaan dankzij de aanwezigheid van een plantensoort) en in de waarde die natuur kan hebben voor de mens.

In deze scriptie ligt de focus op de intrinsieke waarde van natuur voor de mens. Voortbordurend op de ideeën van Wouter Achterberg in het vaktijdschrift *Filosofie en Praktijk*, waarin de filosoof stelt dat de natuur voornamelijk waarde krijgt in relatie tot de mens: 'Dat iets intrinsiek waardevol is [...], wil niet zeggen dat het ook *in* zichzelf waardevol is [...]. In tegendeel, ook intrinsieke waarde is nog altijd waarde voor of in relatie tot een waarderende instantie' (Achterberg 1989: 69). Dit is in overeenstemming met wat Hans van Maanen concludeert over de waarde van kunst en cultuur: waardering van een object of activiteit vindt enkel plaats in de communicatie met een waarderende gebruiker of toeschouwer van dat object of die activiteit. Ook in deze scriptie over de legitimering van het cultuurbeleid in vergelijking met de legitimering van natuurbeleid wordt er uitgegaan van het idee dat cultuur of natuur alleen intrinsieke waarde hebben in relatie tot de mens. Het feit dat het object (zoals de soort, het kunstwerk, de artistieke activiteit, het ecosysteem) zich kan ontwikkelen of ontwikkeld kan worden is van (niet-publieke) waarde, maar het feit dat de mens daar gebruik van maakt, in welke vorm dan ook, maakt dat het object of de activiteit publieke waarde toevoegt in het publieke domein.

Zodoende wordt er op concreet niveau over de publieke waarden van natuur nagedacht, en hoe deze waarden in relatie staan tot de mens. Een gegeven wat dit duidelijk laat zien, is de waardenkaart die ontwikkeld is door het lectoraat Area Development van de Windesheim Hogeschool in Zwolle in samenwerking met Staatsbosbeheer, De Argumentenfabriek en het Ministerie van Economische Zaken. Die laatste partij maakt deze bron wellicht (politiek) gekleurd, waardoor er voor deze scriptie voorzichtig mee omgegaan dient te worden. De waardenkaart lijkt echter vooral een brede opvatting van de natuur te willen weergeven, die zich niet eenzijdig richt op bijvoorbeeld economische waarden of ecologische waarden. De onderzoekers stellen namelijk dat er een grote variëteit aan opvattingen over natuur is in de Nederlandse samenleving. Deze opvattingen vinden hun grondslag in verschillende waarden, die door de samenwerkende partijen letterlijk in kaart zijn gebracht (Area Development e.a. 2013: 2):

‘Mensen hebben uiteenlopende opvattingen over natuur. Voor sommige mensen roept de ongereptheid van een donker bos het gevoel op van echte natuur. Anderen genieten intens van een vlinder op een bloempot aan de balkonrand en vinden dit waardevolle natuur. In discussies over natuur, natuurbeheer en natuurbeleid is het lastig de variëteit aan opvattingen over natuur te herkennen en begrijpen.’ (Area Development e.a. 2013: 2).

In deze waardenkaart komen veel van de in deze scriptie beschreven ontwikkelingen en onderzoeken samen, maar de waardenkaart voegt daar ook een ethisch perspectief aan toe. De onderzoekers omschrijven dat de waardenkaart die zij hebben opgesteld ingedeeld is in zes ‘morele fundamenteën’ (die van nature tot stand komen in een menselijke cultuur): ‘Deze indeling is gebaseerd op de waardentheorie van de Amerikaanse moraalpsycholoog Jonathan Haidt. Morele fundamenteën zijn volgens Haidt basale ethische intuïties die aanwezig zijn in ieder mens. Er is sprake van een ethische perspectief op de waarde van natuur en de publicatie is daarmee afwijkend van en dus aanvullend op de eerder besproken visies op de waarde van natuur. Het onderscheid in zes morele fundamenteën helpt echter om de variëteit aan waarden en opvattingen over natuur beter te begrijpen (Area Development e.a. 2013: 3). Voor deze scriptie zorgt het voor een onderscheid tussen de verschillende houdingen

tegenover natuur. De zes morele fundamenteën komen terug in de onderstaande waardenkaart (Area Development e.a. 2013 4):

1. **Zorg & empathie.** 'De wil om te voorkomen dat een ander mens of dier kwaad wordt aangedaan';
2. **Rechtvaardigheid & wederkerigheid.** 'De basis voor oordelen over onderlinge verhoudingen tussen mensen en dieren en draait om het gevoel van eerlijkheid';
3. **Respect voor autoriteit.** 'Een gevoel van gezagsgetrouwheid die hiërarchische opvattingen over de natuur vormt';
4. **Zuiverheid en schoonheid.** 'De immateriële wereld en ideaalbeelden gaan hand-in-hand met gevoelens over pracht of spiritualiteit die de natuur losmaakt bij mensen';
5. **Loyaliteit en trots.** 'Wortelt in de tradities en cultuur van de eigen gemeenschap en is sterk verbonden met de eigenheid van het landschap';
6. **Vrijheid.** 'Geworteld in een voorkeur voor de eigen individuele vrijheid en die van anderen; bij natuur gaat het over haar zelfredzaamheid en ongetemdheid'.

De waarden die in deze kaart aan bod komen werpen een brede blik op de betekenis van natuur voor de mens. De kaart is daarom interessant voor dit onderzoek naar de waarden van natuur voor het publieke domein. Ook hanteren de onderzoekers een definitie van het begrip 'waarde', die in overeenstemming is met de definitie die in deze scriptie wordt gehanteerd: 'Waarden zijn diepgevoelde voorkeuren, idealen, wensbeelden en principes die mensen nastrevenswaardig vinden. [...] Waarden zijn abstracte begrippen die in een concrete situatie betekenis krijgen' (Area Development e.a. 2013: 2). In deze scriptie wordt die 'concrete situatie' echter specifiek geformuleerd in de dynamische communicatie tussen het (culturele of natuurlijke) product en de gebruiker of toeschouwer.

Figuur 3: de waardenkaart van Area Development e.a. (2013).

3.4. Tussenconclusie

Dit derde hoofdstuk geeft antwoord op de tweede deelvraag: *Welke publieke waarden worden in de secundaire literatuur verbonden aan natuur?* Vanuit verschillende (cultureel bepaalde) perspectieven wordt er anders tegen de waarde van natuur aangekeken. De intrinsieke waarde van de natuur wordt in verschillende bronnen omschreven als het bestaansrecht van de natuur zelf, als iets wat los staat van de waarde die de mens daaraan hecht. Het is echter paradoxaal om te spreken over de intrinsieke waarde van natuur als waarde op zichzelf (Achterberg 1989; Soontiëns 1993). Een bepaalde basisvoorziening aan groen (een diversiteit aan soorten en planten) is inderdaad van belang voor het voortbestaan van de natuur, maar in deze scriptie is de intrinsieke publieke waarde iets wat altijd in relatie staat tot de mens. Daarom wordt de waarde van natuur voor zichzelf (oftewel de waarden die het voortbestaan van planten en dieren heeft voor de natuur) aangenomen als een vorm van niet-publieke waarde. De verschillende perspectieven op de publieke waarde van natuur en de waardecategorieën die daarbij onderscheiden kunnen worden, komen uitgebreid terug in hoofdstuk 4 van deze scriptie.

Wanneer we de intrinsieke waarde in het perspectief van publieke waarden plaatsen, wordt het duidelijk dat de aanwezigheid van natuur in dat geval wel samengaat met de mens en het beeld dat de mens van de natuur heeft. De esthetische ervaring van de mens (als waarderende instantie) met een natuurobject is, net zoals in het geval van cultuur, ook de intrinsieke waarde van natuur (Achterberg 1989; Huitzing 1995; Van Maanen 2009; Verheyen 2013). Iemand geniet van natuur, net als iemand van cultuur geniet (Verheyen 2013). Bij natuur kan ook gesproken worden over de esthetische ervaring van het subject (de mens) met het object (het natuurlijke product) (Van Maanen 2009: 142). Deze conclusie is in overeenstemming met de manier waarop de natuur gewaardeerd wordt door de mens: deze komt altijd tot stand in het beeld dat mensen van de natuur hebben; de waarde van de natuur ligt als het ware inbegrepen in het beeld dat de mens van de natuur heeft (Buijs & Volker 1997; Keulartz e.a. 2002). Dit gegeven wordt verder toegelicht in hoofdstuk 7 van deze scriptie.

Deze verscheidenheid aan natuurbeelden beïnvloedt ook de manier waarop wij als mensen omgaan met de natuur; als heerser, beschermer of participant van de natuur. Daarbij wordt onderscheid gemaakt tussen ethische, esthetische en economische redenen om de natuur te waarderen (Ehrlich & Ehrlich 1992; Sijtsma 2013), iets wat resulteert in intrinsieke, instrumentele en pluriforme waarden van natuur (Van den Born 2007). Door er als mens voor te zorgen dat natuur aanwezig is in het publieke domein, zorgen we voor waardecreatie op de langere termijn; waarden die zowel intrinsiek in relatie tot de mens iets opleveren, als instrumenteel van betekenis zijn voor het publieke domein. Als we de natuur plaatsen in het perspectief van waardecreatie, zoals John Benington die omschreef als de ‘public value stream’, dan zien we dat de natuur beschouwd kan worden als een open systeem waarin de ontwikkeling van groenvoorzieningen wordt omgezet in publieke waarden die voor ieder mens anders zijn (Benington 2011: 48). In die zin zorgen de groenvoorzieningen voor waardecreatie.

DEEL 2.

BELEIDSANALYSE

Hoofdstuk 4. Waardenkaart

In dit hoofdstuk zijn de verschillende noties uit de vorige drie hoofdstukken bij elkaar gevoegd, zodat antwoord gegeven kan worden op de derde deelvraag van het onderzoek: *Welke publieke waarden die verbonden worden aan cultuur en natuur kunnen worden opgenomen in een 'waardenkaart'?* Het doel van dit hoofdstuk is het aanbieden van een instrument dat het mogelijk maakt om te onderzoeken in hoeverre de legitimering van cultuurbeleidsdocumenten en natuurbeleidsdocumenten wordt gebaseerd op publieke waarden. In de eerste paragraaf van dit hoofdstuk wordt een overzicht gegeven van de verzamelde waardecategorieën, zoals die naar voren zijn gekomen in de eerste drie hoofdstukken van deze scriptie. Samen met de bijbehorende publieke waarden, vormen de categorieën een referentiekader waarmee beleidsdocumenten over cultuur en natuur worden bestudeerd en vervolgens met elkaar worden vergeleken; de zogenaamde 'waardenkaart'. In de tweede paragraaf wordt er concreet ingegaan op de methode, die de beleidsanalyse een hanteerbare werkvorm geeft. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een tussenconclusie.

4.1. Waardecategorieën

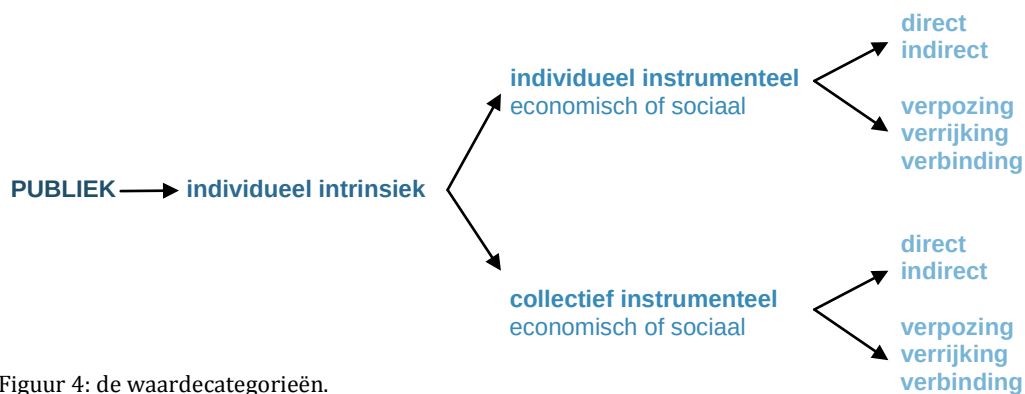
De vraag waarom cultuur en natuur belangrijk worden gevonden is de vraag die ten grondslag ligt aan het opstellen van de waardenkaart. De waardenkaart geeft een overzicht van de publieke waarden die in de secundaire literatuur aan cultuur en natuur worden verbonden. Om duidelijk op een rij te krijgen om welke publieke waarden het precies gaat, is er voorafgaand aan de waardenkaart op basis van de secundaire literatuur een waardenschema opgesteld. In dit schema komen alle waarden, zoals die besproken zijn in hoofdstuk 2 en 3, aan bod. In dit schema wordt onderscheid gemaakt tussen publieke waarden die als normatief worden omschreven (dus de waarden die volgens de in hoofdstuk 1 geraadpleegde secundaire literatuur algemeen van belang worden geacht) en publieke waarden die specifiek door de cultuursector en natuursector worden gecreëerd. Dit schema is te vinden in bijla-

ge 1 en functioneert als een schets voor de uiteindelijke waardenkaart. Middels de waardenkaart wordt inzichtelijk gemaakt welke verschillende categorieën in publieke waarden te onderscheiden zijn. Er wordt daarbij onderscheid gemaakt tussen de waarden die van belang zijn voor het individu en de waarden die van belang zijn voor het collectief. De individuele waarden zijn de waarden die het individu niet naar buiten draagt en als het ware voor zichzelf houdt (de individu wordt bijvoorbeeld aan het lachen gemaakt door een culturele uiting en wordt hier vrolijk van, of geniet van natuur en raakt hier ontspannen van). Dit betekent niet dat de individuele waarde niet publiek van aard zijn: een individu is immers een onderdeel van het publiek. Intrinsieke waarden, zoals ook gesteld in hoofdstuk 2 en 3 van deze scriptie, die niet publiek zijn, zijn waarden die natuurlijke producten hebben voor zichzelf (bijvoorbeeld de aanwezigheid van een plantensoort zorgt voor het voortbestaan van een diersoort); culturele producten hebben geen intrinsieke waarden die niet publiek is, omdat cultuur per definitie samen gaat met de ervaring van de mens.

De individuele waarden kunnen tevens omgezet worden in collectieve waarden (een wijk wordt bijvoorbeeld aantrekkelijker wanneer er meer groen is om te sporten, of een groep kinderen gaat socialer met elkaar om wanneer kunst en cultuur worden gebruikt in de les). Zoals blijkt uit deze voorbeelden, zijn instrumentele waarden vaak ook vergelijkbaar met (gewenste) effecten, zoals stadontwikkeling, sociale cohesie, waardevermeerdering door toerisme etc. Economische waarden kunnen dan ook onderverdeeld worden in directe waarden en indirecte waarden (effecten). De sociaal-maatschappelijke waarden kunnen eveneens worden onderscheiden in drie categorieën. Gebaseerd op de presentatie *Creating Public Value Through a Strong Arts Community*, die managementwetenschapper Mark Moore in 2012 gaf aan het Queensland Performing Arts Centre, omvatten 'enrichment', 'enjoyment' en 'engagement' de sociaal-maatschappelijke waarden en effecten van cultuur (Moore 2012). Verpozing ('enjoyment') is een categorie die waarden zoals recreatie, geluk, uitdaging en plezier onderscheidt. Deze categorie is tevens van toepassing op de intrinsieke waarden voor het individu. Verrijking ('enrichment') is een waardecategorie die de waarden omvat die te maken hebben met de ontwikkeling (van het individu of het collectief). Onder de categorie verbinding ('engagement') vallen alle waarden die te maken hebben met intermenselijke relaties. In de waardenkaart wordt deze

driedeling toegepast op de sociaal-maatschappelijke waarden van natuur dan wel cultuur (figuur 5).

De verdeling tussen individueel en collectief hangt daarnaast gedeeltelijk samen met de verdeling intrinsiek versus instrumenteel. Intrinsieke waarden zijn de waarden die samengaan met de esthetische ervaring van de mens met het culturele of natuurlijke product. De instrumentele waarden zijn waarden die via die ervaring worden vertaald naar waarden met meer economische of sociaal-maatschappelijke kenmerken (bijvoorbeeld wanneer iemand sociale vaardigheden aanleert door kunst en cultuur of fanatieker gaat sporten door meer natuur in de omgeving). Wanneer we het dus hebben over de publieke waarden van cultuur of natuur voor het collectief, hebben we het volgens Hans van Maanen alleen over de instrumentele waarden, omdat intrinsieke waarden alleen plaatsvinden in de esthetische ervaring van het individu met het culturele of natuurlijke product. Een collectief heeft geen gemeenschappelijke esthetische ervaring, omdat het een verzameling is van individuen met een esthetische ervaring (Van Maanen 2009: 142). Het proces waarin publieke waarde tot stand komt, middels de esthetische ervaring van de mens met het culturele of natuurlijke proces, wordt verder uitgelegd in hoofdstuk 7. Voor het opstellen van de waardenkaart is de onderstaande procesmatige weergave van belang:

Figuur 4: de waardecategorieën.

In alle gevallen hebben we het dus over 'publieke' waarden, omdat zowel individuen als collectieven onderdeel zijn van het publiek. Niet-publieke waarden zijn in die redenering de waarden die geen betrekking hebben op de mens; iets wat enkel kan plaatsvinden in de natuur. De niet-publieke waarden zijn niet relevant voor dit onderzoek en zijn daarom ook niet opgenomen in de waardenkaart:

DE PUBLIEKE WAARDEN VAN CULTUUR				
individueel intrinsiek	individueel instrumenteel		collectief instrumenteel	
ERVARING / VERPOZING aantrekkingskracht existentie fascinatie gangbaarheid genot herkenbaarheid kwaliteit mogelijkheidszin ontspanning plezier verbeelding vertrouwdheid vervreemding	ECONOMISCH <u>direct</u> inkomen kapitaal waardevermeerdering <u>indirect</u> efficiëntie	SOCIAAL-MAATSCHAPPELIJK <u>verpozing</u> geluk inspiratie kwaliteit recreatie spiritualiteit <u>verrijking</u> betrokkenheid creativiteit eigenheid emotionaliteit empathie gezondheid identiteit inspiratie intellectualiteit kritische houding kwaliteit ontplooiing openheid	ECONOMISCH <u>direct</u> groei kapitaal toerisme waardevermeerdering welvaart <u>indirect</u> duurzaamheid efficiëntie functionaliteit	SOCIAAL-MAATSCHAPPELIJK <u>verpozing</u> kwaliteit recreatie spiritualiteit uitdaging <u>verrijking</u> creativiteit identiteit ontplooiing openheid pluriformiteit socialisering trots veiligheid verspreiding vrijheid welzijn zekerheid zingeving

		pluriformiteit socialisering toegankelijkheid trots uitdaging veiligheid verrijking vrijheid welzijn zekerheid zingeving <u>verbinding</u> erbij horen gangbaarheid gelijkheid gemeenschappelijkheid onmaat tolerantie		<u>verbinding</u> contact dialoog gangbaarheid gelijkheid gemeenschappelijkheid gemeenschapszin leefbaarheid onmaat orde relatiegroei sociale cohesie stabiliteit tolerantie uitwisseling
DE PUBLIEKE WAARDEN VAN NATUUR				
individueel intrinsiek	individueel instrumenteel		collectief instrumenteel	

ERVARING / VERPOZING	ECONOMISCH	SOCIAAL-MAATSCHAPPELIJK	ECONOMISCH	SOCIAAL-MAATSCHAPPELIJK
aantrekkingskracht biodiversiteit existentie fascinatie genot herkenbaarheid kwaliteit mogelijkheidszin plezier uitdaging vertrouwdheid vervreemding	<u>direct</u> groei welvaart <u>indirect</u> bestaansbasis efficiëntie functionaliteit nut	<u>verpozing</u> beweging geluk kwaliteit spiritualiteit toegankelijkheid <u>verrijking</u> bescherming bestaansbasis biodiversiteit eigenheid geborgenheid gezondheid identiteit trots veiligheid verantwoordelijkheid vrijheid welzijn zelfontplooiing zingeving <u>verbinding</u> gelijkheid gemeenschappelijkheid gemeenschapszin	<u>direct</u> energie groei waardevermeerdering waterberging welvaart <u>indirect</u> duurzaamheid efficiëntie functionaliteit	<u>verpozing</u> kwaliteit spiritualiteit <u>verrijking</u> biodiversiteit eigenheid identiteit ontplooiing openheid toegankelijkheid trots veiligheid verantwoordelijkheid verspreiding vrijheid welzijn <u>verbinding</u> contact evenwicht gelijkheid gemeenschappelijkheid gemeenschapszin leefbaarheid orde relatiegroei sociale cohesie stabiliteit uitwisseling

Figuur 5: de waardenkaart.

4.2. Analysemethode

De waardenkaart dient als een referentiekader waarmee de legitimering van beleidsdocumenten over cultuur en natuur wordt bestudeerd en vergeleken. Onderling verschillen de publieke waarden van elkaar in importantie. Maar omdat dit vraagt om een onderzoek op zich, is er voor deze scriptie gekozen geen hiërarchische structuur aan te brengen in de waardenkaart. Binnen de gestelde categorisering zijn de publieke waarden daarom enkel gerangschikt op alfabetische volgorde. Toch kan er een lijst met publieke waarden worden opgesteld, die een normatief karakter hebben (en algemeen van belang worden geacht). Het zijn de publieke waarden die in hoofdstuk 1 uit de literatuur van Frans Hoefnagel, Jenny Stewart, Deborah Stone zijn gehaald en tevens herhaaldelijk terugkomen in hoofdstuk 2 en 3. Deze waarden kunnen beschouwd worden als de centrale publieke waarden, die niet enkel in relatie staan tot cultuur en natuur, maar meer in algemeenheid voor het publiek van essentieel belang zijn:

- Efficiëntie;
- Gelijkheid/rechtvaardigheid;
- Groei/ontwikkeling;
- Kwaliteit;
- Pluriformiteit/biodiversiteit;
- Veiligheid;
- Verantwoordelijkheid;
- Vrijheid;
- Welzijn;
- Zekerheid.

Uit de waardenkaart blijkt dat er belangrijke overeenkomsten zijn tussen de publieke waarden die aan cultuur worden verbonden en de publieke waarden die aan natuur worden verbonden. Beide sectoren worden gekenmerkt door intrinsieke waarden die samengaan met de esthetische ervaring van de gebruiker of toeschouwer

van het culturele of natuurlijke product en instrumentele waarden, waarbij de instrumentele waarden onderverdeeld worden in economische en sociaal-maatschappelijke waarden. Deze economische en sociaal-maatschappelijke waarden zijn vervolgens bij zowel cultuur als natuur onderverdeeld in direct-indirect en in verpozing-verrijking-verbinding. Beide sectoren kennen tevens waarden die van invloed zijn voor het individu en voor het collectief. Deze categorisering van de publieke waarden van cultuur en natuur maakt het mogelijk dat de publieke waarden van cultuur en natuur met elkaar vergeleken kunnen worden. Uit de waardenkaart komen een aantal interessante opvallendheden naar voren, die zowel terugkomen in de waardenkaart over cultuur als in de waardenkaart over natuur:

- De intrinsieke waarden van cultuur zijn grotendeels vergelijkbaar met de intrinsieke waarden van natuur.
- Er zijn relatief meer economische waarden voor het collectief, dan voor het individu. Dit geldt zowel voor cultuur als natuur;
- Het aantal sociaal-maatschappelijke waarden is aanzienlijk groter dan de economische waarden. Dit geldt zowel voor cultuur als voor natuur;
- Zowel bij de instrumentele waarden voor het individu als bij de instrumentele waarden voor het collectief is de categorie 'verpozing' relatief klein in vergelijking met de categorieën 'verrijking' en 'verbinding'. Dit geldt zowel voor cultuur als voor natuur;
- De categorie 'verbinding' is bij de instrumentele waarden voor het collectief aanzienlijk groter dan bij de instrumentele waarden voor het individu. Dit geldt zowel voor cultuur als voor natuur;
- De categorie 'verrijking' is bij zowel de instrumentele waarden voor het individu als bij de instrumentele waarden voor het collectief relatief groot. Dit geldt zowel voor cultuur als voor natuur.

Deze opvallendheden zullen meegenomen worden in de analyse van de beleidsdocumenten over cultuur en natuur. Op die manier wordt inzichtelijk gemaakt wat de overeenkomsten en verschillen zijn tussen de in de secundaire literatuur gevonden

publieke waarden en de praktische legitimering van cultuurbeleid en natuurbeleid. De vraag die daar op volgt is of de praktische legitimering van cultuurbeleid op basis van publieke waarden ook vergeleken kan worden met de praktische legitimering van natuurbeleid op basis van publieke waarden.

De waardenkaart zorgt er voor dat de analyse van beleid over cultuur en beleid over natuur een werkbare vorm krijgt. De kaart is bij de beleidsanalyse naast de beleidsdocumenten gelegd, zodat overeenkomstige termen kunnen worden opgespoord. Aan de hand van deze zoektocht wordt er een nieuw schema opgesteld met de publieke waarden die aan bod komen in het beleidsdocument. Daarbij moet er rekening mee worden gehouden dat er een verschil bestaat tussen de termen die zijn opgenomen in de waardenkaart, en de termen die zijn gebruikt door de beleidsmakers. Maar wanneer er in een beleidsdocument bijvoorbeeld staat beschreven dat cultuur een bijdrage levert aan de economie, is die waarde vergelijkbaar met de publieke waarde 'groei'. Omdat hier een probleem van foutieve interpretatie kan ontstaan, worden de verschillen in woordgebruik expliciet genoemd. Daarbij gaat het uiteindelijk om de vraag in welke mate de genoemde waardecategorieën en publieke waarden een rol spelen in de legitimering van beleidsstukken.

Op dit punt moet er tevens stil worden gestaan bij het normatieve karakter van de publieke waarden. Aangenomen wordt dat de publieke waarden (zoals vrijheid, rechtvaardigheid, welzijn) goed zijn voor de mens en de samenleving; maar dit is slechts een aanname. In deze scriptie is er voor gekozen deze aannamen op dit punt te accepteren, alvorens er een volgende stap kan worden gezet in dit onderzoek. Ook op basis van de onderzochte secundaire literatuur kan worden gesteld dat vanuit verschillende perspectieven algemeen aanvaard wordt dat cultuur en natuur bepaalde waarden creëren die een positief effect hebben. In de uitvoering van beleid gaat dit, volgens Deborah Stone en Jenny Stewart, zoals eerder gesteld, samen met bepaalde tegenstrijdigheden. Voor deze scriptie is er geen onderzoek gedaan naar deze tegenstrijdigheden die ontstaan wanneer beleid vertaald wordt naar uitvoering. De ontwikkeling van negatieve effecten van cultuurbeleid, zoals Eleonora Belfi-

ore en Oliver Bennett stellen in hun boek *The Social Impact of the Arts*, is eveneens een bijkomstigheid die verder niet wordt meegenomen in dit onderzoek naar de legitimering van cultuurbeleid en natuurbeleid. De stellingname dat cultuur en natuur bepaalde publieke waarden creëren geldt daarbij als startpunt voor de waardenkaart en dient als pragmatisch instrument.

De analyses van het hedendaagse cultuurbeleid en natuurbeleid, die in hoofdstuk 5 en 6 plaatsvinden, is een manier om de mate waarin de overheid haar beleid legitimeert op basis van publieke waarden te bestuderen. Zoals bleek in hoofdstuk 3, zijn de cultuursector en de natuursector erg vergelijkbaar in de manier waarop zij waarden creëren in het publieke domein. De volgende stap in deze scriptie, is het toetsen van de functionaliteit van de waardenkaart bij het vergelijken van de legitimering van een beleidsdocument over cultuur met de legitimering van een beleidsdocument over natuur, op basis van publieke waarden. Dit levert de volgende drie niveaus van vergelijkingen op:

- Vergelijking tussen de waardecategorieën van cultuur en natuur, zoals die in de secundaire literatuur zijn gevonden (zie paragraaf 4.1. van dit hoofdstuk);
- Vergelijking tussen de praktische legitimering van een beleidsdocument over cultuur en natuur en de in de secundaire literatuur gevonden waardecategorieën over cultuur en natuur (zie hoofdstuk 5 en 6);
- Vergelijking tussen de praktische legitimering van de beleidsdocumenten over cultuur en natuur onderling (zie conclusie van deze scriptie).

4.3. Tussenconclusie

In dit hoofdstuk werd antwoord gegeven op de derde deelvraag van deze scriptie: *Welke publieke waarden die verbonden zijn aan cultuur en natuur kunnen worden opgenomen in een 'waardenkaart'?* Het antwoord daarop wordt samengevat in de waardenkaart zoals die gepresenteerd is in de eerste paragraaf van dit hoofdstuk. Deze waardenkaart wordt in de volgende twee hoofdstukken gebruikt bij het analy-

seren van de beleidsdocumenten over cultuur (hoofdstuk 5) en natuur (hoofdstuk 6). De waardenkaart is bedoeld om vast te stellen in welke mate hedendaagse cultuurbeleidsstukken en natuurbeleidsstukken worden gelegitimeerd op basis van publieke waarden. Of de waardenkaart daadwerkelijk functioneel is, zal in hoofdstuk 5 en 6 duidelijk worden.

Hoofdstuk 5. Cultuurbeleid

In dit hoofdstuk wordt antwoord gegeven op de eerste helft van de vierde deelvraag: *Vanuit welke publieke waarden wordt het cultuurbeleid gelegitimeerd en vanuit welke publieke waarden wordt het natuurbeleid gelegitimeerd?* Door middel van een beleidsanalyse wordt de legitimering van 'het cultuurbeleid' (het hedendaagse Nederlandse beleid) bestudeerd. Om dit onderzoeksgebied specifieker te maken, is ervoor gekozen om in te zoomen op de landelijk beleid, oftewel het cultuurbeleid zoals dat wordt vormgegeven vanuit het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Deze keuze is gemaakt omdat het ministerie zeer recentelijk een nieuwe cultuurnota heeft gepresenteerd, waarin de waarde van cultuur voor de samenleving wordt besproken. Tevens hanteert het rijk meer algemene en minder regiospecifieke afwegingen in haar beleid. Omdat het overheidsstelsel gekenmerkt wordt door een verdeling van verantwoordelijkheden, is het van belang in dit hoofdstuk kort aandacht te besteden aan de onderlinge rolverdeling tussen de verschillende overheidsniveaus (Europees, landelijk, regionaal). Met name de invloed van de Europese richtlijnen op het landelijke cultuurbeleid wordt bestudeerd; hier wordt de eerste paragraaf aan gewijd. Daarnaast wordt er kort ingegaan op de invloed van het rijk op de overheidslagen daaronder; de provincies en de gemeenten. De kern van dit hoofdstuk is de analyse van het landelijke cultuurbeleid, zoals deze vorm krijgt in de meest recente cultuurnota, en in de adviezen die daaraan vooraf gingen. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een korte tussenconclusie.

5.1. Europese richtlijnen voor het Nederlandse cultuurbeleid

Wanneer we onderzoek doen naar de legitimering van landelijke cultuurbeleid, dienen we ons bewust te zijn van de verdeling van verantwoordelijkheden in het over-

heidsstelsel. In dit stelsel zijn verschillende niveaus van beleidsvoering te onderscheiden, namelijk het Europese niveau, het landelijke niveau, het provinciale niveau en het gemeentelijke niveau. Het landelijke beleidsniveau wordt in dat stelsel beïnvloed door de wet- en regelgeving op het niveau van de Europese Unie (EU). Op Europees niveau worden er verschillende kaders gesteld die van invloed zijn op het landelijke beleid. De invloed van Europa op het landelijke cultuurbeleid is, in tegenstelling tot de invloed van de EU op het landelijke natuurbeleid (zoals wordt besproken in hoofdstuk 6), echter gering. Dit omdat cultuur een beleidsterrein is waarbij samenwerking tussen de lidstaten niet op alle fronten een vereiste is. De EU en haar bijbehorende commissies laten de verschillende lidstaten vrij in hun eigen keuzes en richtlijnen voor cultuurbeleid.

Dat betekent niet dat er geen sprake is van cultuurbeleid op Europees niveau. Op dit niveau ligt het zwaartepunt echter bij de profilering van het Europese culturele veld (Europese Commissie 2014: 3). Volgens de brochure *Cultuur en audiovisuele media* (2014) hebben alle lidstaten van de EU 'hun eigen kijk op cultuur [...]'. De EU vult hun beleid aan en voegt er nieuwe dimensies aan toe' (z.a. 2007). Deze rol wordt vertaald in een focus op het stimuleren van de creatieve industrie, het coördineren van digitalisering en het ondersteunen van het beleid op cultureel erfgoed:

'[T]he role of the European Commission is to help address common challenges, such as the impact of the digital shift, changing models of cultural governance, and the need to support the innovation potential of the cultural and creative sectors. The Commission is also committed to promoting cultural diversity, protecting cultural heritage, easing obstacles to the mobility of cultural professionals, and supporting the contribution of cultural and creative industries to boosting growth and jobs across the EU, in line with the principles of the European Agenda for Culture' (z.a. 2015).

Het zijn belangrijke beleidsonderwerpen, waarmee de EU een beroep doet op haar lidstaten om onderling (vrijwillige) samenwerking te zoeken (Europese Commissie 2014: 4). De Europese Raad voor Culturele Samenwerking, het uitvoerende orgaan

van de Raad van Europa, evalueerde in 1993 het Nederlandse cultuurbeleid en het cultuurbeleid van andere lidstaten binnen de EU (Adams 1993: 1). Ook de samenwerking onderling werd onderzocht. De samenwerking in cultuurbeleid vindt de EU van belang bij het behalen van de volgende drie doelstellingen in de Europese agenda voor cultuur, die sinds 2007 officieel in gang zijn gezet (Europese Commissie 2014: 4):

- Culturele diversiteit en interculturele dialoog;
- Cultuur als katalysator voor creativiteit en innovatie;
- Cultuur als cruciale component van de internationale betrekkingen van de EU.

De EU stelt daarmee dat cultuur enerzijds bijdraagt aan Europese identiteitsvorming en anderzijds van belang is voor de internationale ontwikkelingen van Europa en de lidstaten die daaronder vallen (Europese Commissie 2014: 3). Het gevolg daarvan is dat er weinig Europese normen zijn, maar wel aandacht en ruimte voor nationale en regionale invulling van het cultuurbeleid. De waarde van cultuur voor Europa is in deze redenering voornamelijk instrumenteel van aard: de EU ziet in cultuur een verbindende en onderscheidende waarde. Cultuur draagt daarmee bij aan sociale en economische doelstellingen. Binnen die opvatting krijgen de individuele lidstaten zelf de vrijheid en de verantwoordelijkheid voor het eigen landelijke beleid. Ook het hedendaagse cultuurbeleid in Nederland staat voor een groot deel los van het Europese cultuurbeleid. Toch blijkt de visie van de Europese Unie niet zoveel te verschillen van de visie van Jet Bussemaker, de huidige minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Ook haar beleid wordt gekenmerkt door instrumentele legitimering, zo zal blijken in de volgende paragraaf.

Het Nederlandse cultuurbeleid behelst twee verschillende richtingen, namelijk algemeen kunst- en cultuurbeleid en erfgoedbeleid. Wat betreft het kunst- en cultuurbeleid stelt het Ministerie voor Onderwijs, Cultuur en Wetenschap 'voorwaarden voor de instandhouding, ontwikkeling en verspreiding van cultuur' (Rijksoverheid 2015d). De bescherming van het nationale erfgoed wordt op het niveau van het rijk

sinds kort geregeld via de Erfgoedwet. De wet vervangt zes bestaande wetten en regelingen, namelijk: de Monumentenwet, de Wet verzelfstandiging rijksmuseumse diensten, Wet tot behoud van cultuurbezit, Wet tot teruggave van cultuurgoederen uit bezet gebied, de Uitvoeringswet UNESCO-verdrag en de Regeling materieel beheer museumse voorwerpen (Rijksoverheid 2015:b). In de Erfgoedwet staat: 'hoe we met ons geld omgaan', 'wie welke verantwoordelijkheden daarbij heeft' en 'hoe daar toezicht op wordt gehouden' en is ervoor bedoeld om het cultuurhistorische erfgoed te beschermen (Rijksoverheid 2015b). Deze wet gaat naar verwachting begin 2016 in.

Cultureel erfgoed is een onderwerp dat zowel valt binnen het terrein van cultuur als het terrein van natuur. De overheidstaak voor het beschermen van cultureel erfgoed wordt namelijk verdeeld over de vakgebieden monumenten, archeologie, collecties en landschappen. Deze taak wordt in Nederland tot uitvoering gebracht door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Op nationaal niveau wordt er niet alleen een visie geformuleerd op de waarde van cultuur, maar krijgt het beleid ook een praktische uitvoeringskant. In tegenstelling tot het landelijke natuurbeleid, zoals zal blijken in het volgende hoofdstuk, is de ontwikkeling van het culturele veld in grote mate afhankelijk van het landelijke beleid, voornamelijk subsidies en regelingen. Daarnaast krijgt het beleid ook vorm op provinciaal en gemeentelijk niveau.

Sinds het ingaan van de Wet op het Specifiek Cultuurbeleid in 1993 wordt het cultuurbeleid elke vier jaar opnieuw vormgegeven in een cultuurnota. In deze cultuurnota bespreekt de minister van cultuur welke subsidies er door het rijk worden verstrekt aan organisaties die werken 'ten behoeve van cultuuruitingen' (z.a. 1993: artikel 1). In de Wet op het Specifiek Cultuurbeleid staat tevens omschreven dat 'Onze Minister is belast met het scheppen van voorwaarden voor het in stand houden, ontwikkelen, sociaal en geografisch spreiden of anderszins verbreden van cultuuruitingen; hij laat zich daarbij leiden door overwegingen van kwaliteit en verscheidenheid' (z.a. 1993: artikel 2). Het is interessant dat de wet de minister voorschrijft om het cultuurbeleid te baseren op de waarden kwaliteit en verscheidenheid, als speci-

fieke voorwaarden voor cultuurbeleid. Hoe die overwegingen vervolgens worden omgezet in het praktische beleid, zijn aan de zittende minister of staatsecretaris met cultuur in de portefeuille. In dit hoofdstuk wordt onderzocht in welke mate de huidige legitimering van het cultuurbeleid is gebaseerd op deze waarden (kwaliteit en verscheidenheid) en op de waarden die te vinden zijn in de opgestelde waardenkaart.

5.2. Het landelijke cultuurbeleid

Op 8 juni 2015 presenteerde minister Jet Bussemaker de nieuwe cultuurnota voor de periode 2017-2020. In *Ruimte voor cultuur* staan de uitgangspunten die minister Bussemaker hanteert bij de vorming van haar nationale cultuurbeleid. Aan deze nota ging de beleidsvisie *Cultuur beweegt* (2013) vooraf. In deze beleidsvisie heeft minister Bussemaker haar visie op de waarde van kunst en cultuur geformuleerd, die aan de basis ligt van haar cultuurnota uit 2015. Omdat de twee beleidsstukken elkaar aanvullen, worden beide geanalyseerd; samen geven de beleidsdocumenten een volledige weergave van de visie van minister Bussemaker op het landelijke cultuurbeleid. De beleidsanalyse wordt omschreven in deze paragraaf.

In de cultuurnota *Ruimte voor cultuur* (2015) is het opvallend dat minister Bussemaker niet concreet ingaat op de waarde van cultuur. Bussemaker begint haar nota namelijk met het volgende: '[Ik] schets [...] in deze brief de thema's van het cultuurbeleid en de beoogde functies in de basisinfrastructuur 2017-2020' (Bussemaker 2015: 3). Bussemaker heeft het vervolgens niet over waarden, maar over de 'functies' van cultuur en cultuurbeleid. Bussemaker heeft het in haar cultuurnota daarnaast meerdere malen over 'de kracht' en 'het belang' van cultuur. Ook het feit dat zij het begrip 'waarde' op een zelfde manier hanteert als 'het draagvlak voor cultuur', maakt de analyse er niet gemakkelijker op. Het is dus noodzaak om tussen de regels door naar de visie van Bussemaker op de waarde van cultuur te zoeken.

Van toegevoegde waarde is de brief *Cultuur beweegt* (2013), die vooraf ging aan de cultuurnota. Hierin geeft Bussemaker een duidelijkere visie op de waarde van cultuur. Zij onderscheidt in deze brief drie soorten van waarden, namelijk waarde voor het individu, voor de maatschappij en voor de economie. Over de waarde van cultuur voor individu schrijft Bussemaker het volgende:

‘Cultuur geeft inzicht in onszelf, maar vooral ook in de belevingswereld van anderen. Cultuur biedt mens en maatschappij mogelijkheden om zich te ontplooien. [...] Cultuur biedt mensen ook plezier en een manier om hun leven zinvolle invulling te geven’ (Bussemaker 2013: 2-3).

De waarden die in dit citaat naar voren komen, zijn: **inzichtelijkheid, ontplooiing, plezier en zingeving**. Deze vier waarden zijn in de waardenkaart terug te vinden in de eerste en tweede kolom van de waardenkaart (de publieke waarde van cultuur voor het individu) en zijn zowel intrinsiek, als instrumenteel van aard.

- Inzichtelijkheid als instrumentele waarde staat niet in de waardenkaart. De waarde heeft echter raakvlakken met de ‘subjectivering’, maar geeft hier toch een verdiepende betekenis aan. Deze waarde is daarom een toevoeging op de waardenkaart;
- Ontplooiing als instrumentele waarde staat in de waardenkaart. In de waardenkaart wordt het echter ‘zelfontplooiing’ genoemd;
- Zingeving als instrumentele waarde staat letterlijk in de waardenkaart.
- Plezier als waarde staat letterlijk in de waardenkaart en is in *Cultuur beweegt* de enige waarde die intrinsiek van aard is.

Over de waarde van cultuur voor de maatschappij schrijft Bussemaker:

‘Cultuur verbindt en heeft een socialiserende functie. Met de verbeeldingskracht van cultuur kunnen oude patronen worden doorbroken en nieuwe relaties worden gesmeed. Door cultuur samen te beleven en te beoefenen, deel je ervaringen, leer je elkaar kennen en ontwikkel je een gemeenschappelijk referentiekader’ (Bussemaker 2013: 3).

De waarden die in dit citaat staan, zijn: verbinding, socialisering, verbeelding, verbreken oude patronen en smeden nieuwe relaties, beleving, beoefening, ervaring, elkaar leren kennen, gemeenschappelijkheid. Een deel van deze waarden zijn waarden van instrumentele aard (**verbinding**, verbreken oude patronen en smeden **nieuwe relaties, elkaar leren kennen, gemeenschappelijkheid**). Een ander deel is intrinsiek van aard (**verbeelding, socialisering, ervaring, beleving, beoefening**) en is dus niet alleen van invloed op het collectief (zoals Bussemaker indirect stelt met haar citaat), maar ook op het individu.

- Verbinding als instrumentele waarde staat niet in de waardenkaart. De waarde heeft echter raakvlakken met de waarde contact en gemeenschappelijkheid (die tevens te vinden is in het bovenstaande citaat). Deze waarde is daarom een toevoeging op de waardenkaart;
- Socialisering als instrumentele waarde staat letterlijk in de waardenkaart, maar wordt geschaard onder de publieke waarde van cultuur voor het individu. Dit omdat socialisering iets is wat enkel plaatsvindt bij een individu, en niet bij een collectief (iemand socialiseert, een gemeenschap niet). De andere socialiserende waarden die in het citaat te vinden zijn (doorbreken oude relaties en smeden nieuwe relaties en elkaar leren kennen), hebben daarentegen een inter-persoonlijke betekenis (en zijn van invloed op het collectief);
- Verbeelding als intrinsieke waarde staat letterlijk in de waardenkaart, maar wordt in de kaart geschaard onder de publieke waarde van cultuur voor het individu. Dit omdat verbeelding iets is wat enkel plaatsvindt bij een individu, en niet bij een collectief (iemand verbeeldt, een collectief niet);
- Beleving, beoefening en ervaring staan niet in de waardenkaart. De waarden zijn, zoals te lezen is in hoofdstuk 4, essentieel onderdeel van de intrinsieke waarde van cultuur en worden dus niet apart genoemd.

Over de waarde van cultuur voor de economie schrijft Bussemaker dat cultuur 'een wezenlijke bijdrage aan onze economie' levert:

‘De aanwezigheid van monumenten, een beschermd stads- of dorpsgezicht of werelderfgoed leidt tot waardevermeerdering van omliggende woonwijken en tot extra investeringen van eigenaren. Dit geldt ook voor culturele podia [...]. Kunst en erfgoed creëren baten in de vorm van omzet en werkgelegenheid in de bouw en in de toeristische sector’ (Bussemaker 2013: 4)

In dit citaat noemt Bussemaker verschillende economische waarden: **waardevermeerdering, investeringen, omzet, werkgelegenheid, groeiende toeristische sector**. Deze waarden zijn per definitie instrumenteel van aard en zijn zowel van invloed op het individu, als op het collectief. De waarden worden allen niet letterlijk genoemd in de waardenkaart, maar worden geschaard onder de noemer economische groei. Het onderscheid tussen de drie vormen van waarden (individueel, maatschappelijk en economisch) is vergelijkbaar met de cultuurwaarden die in deze scriptie worden gehanteerd; waardecreatie vindt volgens de waardenkaart plaats op het niveau van het individu en het collectief. Dat laatste geval wordt verdeeld in sociale waarden en economische waarden, die worden uitgedrukt in gewenste effecten (**sociale cohesie, participatie** door nieuwe groepen, **waardevermeerdering** van huizen, **groeiende inkomsten** door toeristen etc.). Bussemaker maakt dit onderscheid ook.

In de cultuurnota *Ruimte voor cultuur* (2015) gaat de minister minder expliciet in op de waarde van cultuur. Ze besteedt hier echter indirect aandacht aan, tussen de regels door. Zo stelt Bussemaker opnieuw dat cultuur bij mensen bijdraagt aan individuele waarden, namelijk: **ontplooiing van burgers, kritisch kijken en denken en creativiteit**. Deze waarden zijn allemaal terug te vinden in de waardenkaart en zijn instrumenteel van aard. De waarden dragen bij aan de ontwikkeling van het individu, maar hebben niet direct te maken met de intrinsieke ervaring die individuen hebben met een cultureel product. Bussemaker vervolgt haar cultuurnota met de maatschappelijke waarden van cultuur: ‘Cultuur draagt bij aan een gedeelde identiteit en kan mensen bij elkaar brengen en tegenstellingen overbruggen’ (Bussemaker 2015: 9). Ze noemt daarbij instrumentele waarden die, al dan niet letterlijk, terug te vinden zijn in de waardenkaart: **identiteit, gemeenschappelijkheid, contact, rela-**

tiegroei, sociale cohesie en uitwisseling. Bussemaker schaaft de economische waarde in haar nota onder de creatieve industrie als ‘aparte topsector’, als onderdeel van het ‘topsectorenbeleid’: ‘Dit is een erkenning van de waarde die creativiteit en creatieve organisaties hebben voor de economie’ (Bussemaker 2015: 31). Het is opvallend dat Bussemaker in haar cultuurnota verder nauwelijks ingaat op de economische waarden van cultuur, in tegenstelling tot de brief *Cultuur beweegt* uit 2013.

Minister Bussemaker stelt in haar beleidsnota expliciet het belang van **toegankelijkheid** en **gespreidheid** van cultuur vast: ‘Alle Nederlanders moeten in staat zijn te genieten van een rijk en veelzijdig cultuuraanbod’ (Bussemaker 2015: 4). Bovendien gaat Bussemaker in op **pluriformiteit** als waarde voor én van cultuur, hoewel zij het woord niet letterlijk noemt. Enkel in relatie tot de taak van het Fonds Podiumkunsten neemt Bussemaker het woord pluriformiteit in de mond: ‘Het Fonds Podiumkunsten heeft als taak de pluriformiteit van het kleinschalige en middelgrote aanbod te stimuleren’ (Bussemaker 2015: 25). In de brief *Cultuur beweegt* komt de term helemaal niet voor. Verderop in de cultuurnota schrijft Bussemaker dan ook dat het haar gaat om ‘de kracht en betekenis van cultuur voor zoveel mogelijk mensen zichtbaar te maken’ (Bussemaker 2015: 5). Wat de minister hier stelt, sluit aan op de functie van een arrangerende overheid. De rol van de overheid wordt tevens, middels een stroomschema, omschreven in hoofdstuk 7 van deze scriptie. Het belang van het bereiken van een zo groot mogelijke groep burgers baseert Bussemaker op de overtuiging dat het culturele klimaat in Nederland bloeit: ‘Nederland heeft een rijk, verrassend en internationaal toonaangevend cultuuraanbod. [...] Elke dag genieten mensen in de cultuursector van het rijke cultuuraanbod in ons land. Kunstenaars en culturele instellingen spannen zich in om bezoekers te verrassen en te verrijken, (nieuw) publiek aan zich te binden en om hun ondernemerschap te versterken’ (Bussemaker 2015: 5). Aan de realisatie van een sterke cultuursector verbindt Bussemaker drie uitgangspunten die de kern vormen van haar beleidsnota (Bussemaker 2015: 9):

- **Kwaliteit:** ‘vanuit die kracht is cultuur in staat ons de werkelijkheid met andere ogen te laten zien, ons te ontroeren, verrassen en soms choqueren. Als belangrijke aspecten bij beoordeling van kwaliteit gelden oorspronkelijkheid, vakmanschap en vernieuwing.’
- **Innovatie en profilering:** ‘we moeten culturele instellingen niet dwingen allemaal door dezelfde hoepel te springen, maar recht te doen aan de diversiteit van de cultuursector. Het is belangrijk dat culturele instellingen nieuwe wegen inslaan, en dat we nieuwe makers de ruimte geven: voor artistieke vernieuwing, voor het bereiken van een meer en divers publiek, voor ondernemerschap en voor het versterken van de band met de samenleving.’
- **Samenwerking;** ‘de relatie tussen cultuur en andere maatschappelijke domeinen. Ik vind het belangrijk dat culturele instellingen vanuit hun eigen kracht verbindingen aangaan. [...] Die samenwerking geldt ook voor de overheden: vanwege het overkoepelende belang van cultuur als publiek goed, is het noodzakelijk dat rijk, gemeenten en provincies samen optrekken.’

Hier noemt Bussemaker waarden die zowel van invloed zijn op de ontwikkeling van de culturele sector als geheel (**diversiteit, nieuwe wegen inslaan, nieuwe makers de ruimte geven, artistieke vernieuwing**, het **bereiken** van een meer en divers publiek, **ondernemerschap, versterking** met de samenleving) als op individuen en op het collectief (**werkelijkheid** met andere ogen laten zien, **ontroeren, verrassen, choqueren**). De drie genoemde uitgangspunten zijn leidend voor de verschillende thema's die minister Bussemaker formuleert en die de basis vormen voor de uitwerking van haar beleid, namelijk: cultuureducatie, talentontwikkeling, de maatschappelijke waarde van cultuur, digitalisering en internationaal cultuurbeleid. Deze thema's zijn interessant vanuit het oogpunt van publieke waarden, omdat ze de argumenten (dus de legitimering) van het beleid van Bussemaker inzichtelijk maken:

Volgens de minister vormt cultuureducatie ‘de bouwsteen voor de ontwikkeling van kinderen en jongeren: voor nu en in de toekomst. Door cultuureducatie op school maken kinderen en jongeren kennis met schoonheid en kunnen zij hun talenten

verder ontwikkelen. Ook draagt cultuureducatie bij aan een historisch besef.' (Bussemaker 2015: 10). De waarden die Bussemaker hier noemt, zijn: ontwikkeling, schoonheid, talentontwikkeling en historisch besef. Ontwikkeling als waarde is letterlijk te vinden in de waardenkaart. De andere drie waarden die zij noemt zijn niet terug te vinden in de waardenkaart, en zijn dus een toevoeging. Schoonheid kan zowel worden opgenomen in de kolom over de intrinsieke waarde voor het individu (de esthetische ervaring) als de instrumentele waarde voor het collectief (de wereld wordt mooier door kunst en cultuur). Historisch besef is daarentegen van instrumentele waarde voor het individu, evenals talentontwikkeling. Ook talentontwikkeling vindt Bussemaker van belang, omdat dit de 'kracht en dynamiek van de cultuursector' bepaalt: 'Ik zie talentontwikkeling als een investering in de toekomst van cultuur en de toekomst van een samenleving' (Bussemaker 2015: 12). Aan talentontwikkeling verbindt Bussemaker de publieke waarde 'investering', in de toekomst van het culturele veld en de maatschappij. Wat zij hier precies mee bedoelt, wordt niet duidelijk. Digitalisering als thema staat daarnaast hoog op de agenda van minister Bussemaker, omdat dit een 'nieuw perspectief biedt op de spreiding en toegankelijkheid van cultuur' (Bussemaker 2015: 17). De publieke waarden die Bussemaker aan digitalisering verbindt, zijn spreiding en toegankelijkheid. Dit zijn twee waarden die de betekenis van pluriformiteit duidelijk maken.

Ook internationalisering komt de cultuursector volgens de minister van cultuur ten goede: 'Het contact met het buitenland verrijkt en inspireert de Nederlandse cultuur en verdiept de relatie met het buitenland' (Bussemaker 2015: 18). Met de maatschappelijke waarde van cultuur doelt Bussemaker op het gegeven dat de cultuursector waarde creëert voor het publieke domein in het algemeen en op de overtuiging dat cultuur een specifieke bijdrage levert aan onderwijs, zorg, toerisme en de **profilering van een stad**: 'Kunst, cultuur en samenleving hebben elkaar nodig. Niet alleen omdat het **inspiratie** biedt en bijdraagt aan onze **identiteit**. Ook omdat kunstenaars hun werk vaak concreet inzetten om de wereld **beter, mooier, schoner en leefbaarder** te maken' (Bussemaker 2015: 14-15). De waarden die Bussemaker hier

noemt zijn sterk instrumenteel van aard en zijn vergelijkbaar met de doelstelling van het Europese cultuurbeleid, zoals omschreven in paragraaf 5.1.

De maatschappelijke waarde van cultuur stelt Bussemaker gelijk aan kunstprojecten ‘met een duidelijke maatschappelijk effect’ (Bussemaker 2015: 15). Het ‘effect’ van kunst en cultuur is iets wat in de waardenkaart niet aan bod komt, omdat dit buiten de waardecreërende cyclus plaatsvindt; het is een gevolg van een waarde, en niet een waarde zelf. De genoemde thema’s in het beleid van Bussemaker leiden tot de volgende criteria, waaraan goede cultuur moet voldoen: kwaliteit, educatie of participatie en een sterke band met de samenleving (Bussemaker 2015: 20). Dit laatste punt is interessant in het perspectief van de esthetische ervaring van het subject met het object, omdat dit een direct verband legt tussen cultuur en de samenleving. De ervaring van de gebruiker zet het culturele object (of de activiteit) namelijk om in een publieke waarde, of die nou individueel of collectief is.

5.3. Waarden op een rij

Minister Bussemaker laat in haar cultuurnota *Ruimte voor cultuur* en de voorafgaande brief *Cultuur beweegt* een aantal belangrijke waarden aan bod komen. Ze noemt ook waarden die niet in de opgestelde waardenkaart zijn opgenomen. De legitimering van het cultuurbeleid van minister Bussemaker is daarom van toegevoegde waarde voor de waardenkaart. Gesteld kan worden dat de waardenkaart over cultuur en natuur in hoofdstuk 4 nog niet een eindversie is. Deze versie is enkel gebaseerd op de gelezen secundaire literatuur uit hoofdstuk 3. De analyse levert tevens op dat minister Bussemaker een aanzienlijk aantal publieke waarden uit de waardenkaart niet benoemt, zoals aantrekkelijkheid, fascinatie, geluk, mogelijkhedenzin en vervreemding. De beleidsanalyse van de cultuurnota en de voorafgaande brief levert het volgende overzicht van publieke waarden op:

DE PUBLIEKE WAARDEN VAN CULTUUR zoals gevonden in <i>Cultuur beweegt</i> (2013) en <i>Ruimte voor cultuur</i> (2015)				
individueel intrinsiek	individueel instrumenteel		collectief instrumenteel	
ERVARING beleving beoefening choqueren ervaring genot kwaliteit ontroering plezier schoonheid verbeelding verrassing	ECONOMISCH <u>direct</u> groei werkgelegenheid <u>indirect</u> efficiëntie profilering	SOCIAAL- MAATSCHAPPELIJK <u>verpozing</u> inspiratie <u>verrijking</u> creativiteit historisch besef identiteit inzichtelijkheid kritisch denken kwaliteit pluriformiteit subjectivering talentontwikkeling toegankelijkheid veelzijdigheid verantwoordelijkheid vernieuwing versterking vrijheid welzijn zelfontplooiing zingeving <u>verbinding</u> gemeenschappelijkheid profilering socialisering verbinding	ECONOMISCH <u>direct</u> groei toerisme omzet ondernemerschap waardevermeerdering werkgelegenheid <u>indirect</u> efficiëntie innovatie ondernemerschap profilering	SOCIAAL- MAATSCHAPPELIJK <u>verpozing</u> - <u>verrijking</u> bereik creativiteit identiteit kwaliteit ontplooiing pluriformiteit toegankelijkheid verantwoordelijkheid vernieuwing verspreiding versterking vrijheid welzijn zingeving <u>verbinding</u> contact dialogo diversiteit elkaar leren kennen gemeenschappelijkheid relatiegroei samenwerking uitwisseling

Figuur 6: De publieke waarden van cultuur, volgens minister Bussemaker.

Zoals te lezen is in het schema met de publieke waarden die aan bod komen in het hedendaagse cultuurbeleid, ligt de focus duidelijk op de instrumentele waarden het individu en het collectief. Vooral de sociale waarde van cultuur voert in het beleid van Bussemaker de boventoon; economische waarden komen relatief weinig aan

bod (hoewel Bussemaker wel meer economische waarden voor het collectief dan voor het individu noemt). Met name verrijking van zowel het individu als het collectief is sterk aanwezig in het cultuurbeleid; evenals verbindende waarden voor het collectief. Sociaal-maatschappelijke waarden op het niveau van verpozing komen daarentegen nauwelijks terug in het beleid van Bussemaker. Bussemaker noemt daarnaast ook een aantal belangrijke intrinsieke waarden van cultuur voor het individu, maar in haar beleidsstukken wijdt ze hier niet verder over uit.

In hoofdstuk 4 is er in de waardenkaart een lijst gegeven met de publieke waarden die in de secundaire literatuur verbonden worden aan cultuur. Een groot aantal van die publieke waarden komen terug in het beleid van Bussemaker (namelijk: efficiëntie, kwaliteit, ontwikkeling, pluriformiteit, verantwoordelijkheid, vrijheid en welzijn). Een drietal van de publieke waarden worden echter niet genoemd (namelijk gelijkheid, veiligheid en zekerheid).

5.4. Tussenconclusie

Dit onderzoek is niet bedoeld om de deugdelijkheid van het hedendaagse cultuurbeleid op de proef te stellen. In dit hoofdstuk is enkel gekeken naar de manier waarop minister Bussemaker haar cultuurbeleid legitimeert op basis van publieke waarden. In dit hoofdstuk is antwoord gegeven de eerste helft van de vierde deelvraag van het onderzoek: *Vanuit welke publieke waarden wordt het cultuurbeleid gelegitimeerd?* Uit de beleidsanalyse van de cultuurnota en de voorafgaande brief van minister Jet Bussemaker blijkt dat de minister haar cultuurbeleid grotendeels legitimeert op basis van de de publieke waarde van cultuur. Hoewel zij niet alle publieke waarden uit de waardenkaart, zoals gepresenteerd in hoofdstuk 4, benoemt, komen een aantal belangrijke waarden wel aan de orde in haar brief *Cultuur beweegt* (2013) en nota *Ruimte voor cultuur* (2015). Ook noemt zij een aantal interessante waarden die aan de waardenkaart moeten worden toegevoegd.

Hoofdstuk 6. Natuurbeleid

Nadat in het vorige hoofdstuk het Nederlandse cultuurbeleid is geanalyseerd, wordt er in dit hoofdstuk ingegaan op de tweede helft van de vierde deelvraag van deze scriptie: *Vanuit welke publieke waarden wordt het cultuurbeleid gelegitimeerd en vanuit welke publieke waarden wordt het natuurbeleid gelegitimeerd?* Met 'het natuurbeleid' wordt het hedendaagse Nederlandse beleid bedoeld. Voor dit onderzoek is ervoor gekozen om het landelijke beleid te onderzoeken, oftewel het natuurbeleid zoals dat wordt vormgegeven vanuit het Ministerie van Economische Zaken. Deze keuze is gemaakt omdat de rijksnatuurvisie, die in 2014 geschreven is door staatssecretaris Sharon Dijksma, gebaseerd is op een helder geformuleerde visie. Daarnaast heeft deze landelijke visie invloed op de overheidsniveaus die daar onder vallen. Dit geldt met name voor het provinciale natuurbeleid. In de eerste paragraaf van dit hoofdstuk wordt er ingegaan op de relatie tussen de verschillende overheidsniveaus. Daarbij wordt tevens aandacht besteed aan de invloed van de Europese richtlijnen op het landelijke natuurbeleid. De kern van dit hoofdstuk is de analyse van het landelijke natuurbeleid, zoals die vorm krijgt in de rijksvisie van de staatssecretaris van Economische Zaken; hier wordt de tweede paragraaf aan gewijd. Paragraaf 6.3. maakt de analyse inzichtelijk middels een uitbreiding van de waardenkaart uit hoofdstuk 4. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een korte tussenconclusie.

6.1. Europese richtlijnen voor het Nederlandse natuurbeleid

In vergelijking met de Europese richtlijnen voor het cultuurbeleid, zijn de richtlijnen voor het natuurbeleid vanuit de Europese Unie erg expliciet. De EU geeft niet alleen bepaalde kaders voor de bescherming van de natuur en het milieu aan, maar formuleert ook een eigen wet- en regelgeving. Omdat natuur veelal een landgrensover-

schrijdende zaak is (rivieren houden niet op bij de grens en vogels vliegen waar ze heen willen), is het in het geval van natuurbeleid dan ook van belang om internationale afspraken te maken. Al sinds de jaren zeventig heeft de Europese Unie wetten voor natuur en milieu. De focus van die wetten ligt bij de bescherming van biodiversiteit en natuurlijke habitats. Voor dit doel zijn de 'Vogelrichtlijn' en de 'Habitatrichtlijn' opgesteld. In deze richtlijnen wordt aangegeven welke natuursoorten en -typen beschermd dienen te worden door de verschillende lidstaten van de Europese Unie. Deze richtlijnen 'vormen het hart van het natuurbeleid van de Europese Unie' (Van Tatenhove & Van der Zouwen 2002: 9). Hieronder valt, als meest bekende regeling, de sinds 1992 geldende regelgeving rondom speciale beschermzone's, ook wel bekend onder de noemer 'Natura 2000':

'Eén van de doelstellingen van de Europese Unie is de biologische diversiteit te waarborgen door de natuurlijke habitats en de wilde fauna en flora op het Europese grondgebied van de lidstaten in stand te houden. Daartoe wordt een ecologisch netwerk van speciale beschermzones "Natura 2000" opgericht. Andere activiteiten op het gebied van controle en toezicht, de herintroductie van inheemse soorten, de introductie van niet-inheemse soorten en onderzoek en opleiding, moeten zorgen voor de samenhang van dit netwerk' (z.a. 1992).

Binnen de Europese richtlijnen voor natuur heeft Nederland een aantal belangrijke eigen wetten opgesteld, namelijk de Flora- en Faunawet, de Boswet, de Natuurbeschermingswet en de Natuurschoonwet. Deze wetten gelden als basis voor de overheidsverantwoordelijkheid voor de bescherming van bepaalde dier- en plantensoorten, landschappen en natuurlijk erfgoed:

'De Natuurbeschermingswet regelt de natuurbescherming van gebieden. [...] De Flora- en Faunawet beschermt in het wild voorkomende diersoorten en plantensoorten. [...]. De boswet beschermt de Nederlandse bossen. [...] De Natuurschoonwet is er om landgoederen in stand te houden' (Rijksoverheid 2015c).

De uitvoering van de Natuurschoonwet wordt uitgedrukt in het belastingvoordeel dat eigenaren van landgoederen krijgen, zodat zij gemakkelijker voor hun landgoederen kunnen zorgen. 'Zij moeten dan wel hun landgoederen openstellen voor publiek', aldus het Ministerie voor Economische Zaken (Rijksoverheid 2015c). Hoewel de wet daarmee voornamelijk fiscaal van aard is, is de wet in essentie vergelijkbaar met de Erfgoedwet, zoals beschreven in het vorige hoofdstuk. De Natuurschoonwet en de Erfgoedwet komen nader tot elkaar in de overheidsverantwoordelijkheid voor natuur en cultuur. Beide hebben de achterliggende doelstelling om het cultuurhistorisch erfgoed (bijvoorbeeld landgoederen en natuurgebieden, maar ook museale collecties en andere cultuurhistorisch belangrijke objecten) te behouden.

De Ecologische Hoofdstructuur (EHS) is eveneens een belangrijk onderdeel van het Nederlandse natuurbeleid. In deze wet worden bestaande en nieuw aan te leggen natuurgebieden beschermd: 'Het netwerk moet natuurgebieden beter verbinden met elkaar en met het omringende agrarisch gebied' (Rijksoverheid 2015c). Interessant aan deze regeling is dat de provincies verantwoordelijk zijn voor dit natuurnetwerk. Dit is een ontwikkeling die kenmerkend is voor het natuurbeleid van nu: steeds meer verantwoordelijkheden voor natuur worden overgedragen aan de provinciale overheden. Om die reden kan de verdeling tussen Europees, nationaal en provinciaal als volgt worden beschouwd: van een brede beschermingsvisie (Europa), naar sturend beleid (landelijk), naar uitvoering (provinciaal).

Op het landelijk niveau van natuurbeleid zijn echter veranderingen op komst. De Flora- en Faunawet, de Boswet en de Natuurbeschermingswet worden binnenkort samengevoegd tot één overkoepelende wet: de zogenaamde nieuwe Natuurwet. In deze nieuwe wet staat, volgens het Ministerie van Economische Zaken, het eigenbelang van natuur aan de basis van de verantwoordelijkheid van de overheid voor dit domein. Het ministerie stelt bijvoorbeeld dat natuur intrinsieke waarde heeft: 'De natuur is waardevol van zichzelf' (Rijksoverheid 2015a). Het ministerie streeft met deze nieuwe wet tevens naar een betere verbinding tussen de natuur en de maatschappij en wil daarom een duidelijkere wetgeving en minder regels: 'Wanneer het

met de natuur goed gaat, is er meer ruimte voor economische en andere maatschappelijke activiteiten' (Rijksoverheid 2015a). Vooralsnog is de verwachting dat de nieuwe Natuurwet ingaat vanaf begin 2016.

De nieuwe Natuurwet is nog niet meegenomen in het huidige beleid van het Ministerie van Economische Zaken. De meest recente rijksnatuurvisie, een document waarin het kabinet in grote lijnen het natuurbeleid voor de komende tien jaar beschrijft, is in 2014 verschenen. De nieuwe Natuurwet vindt inhoudelijk echter beter aansluiting bij de visie die de staatssecretaris met de portefeuille natuur opstelde. De focus van de huidige rijksnatuurvisie ligt namelijk zowel bij bescherming van de biodiversiteit als bij de economische en maatschappelijke opbrengst van natuur, zoals zal blijken in de volgende paragraaf van dit hoofdstuk.

6.2. Het landelijke natuurbeleid

Op 11 april 2014 presenteerde de staatssecretaris van Economische Zaken, Sharon Dijksma, de nieuwe rijksvisie op natuur. In *Natuurlijk verder* is te lezen welke uitgangspunten staatssecretaris Dijksma hanteert bij de vorming van haar nationale natuurbeleid. Deze visie is relatief vernieuwend, omdat de verantwoordelijkheid van de overheid, sinds kabinet-Rutte I, zich voor het eerst sinds jaren lijkt te vermindere(n). Daar waar het beleid van kabinet-Rutte I gekenmerkt werd door simpele bezuinigingen, wordt het huidige natuurbeleid echter gekenmerkt door meer visie. Voor de omslag in het natuurbeleid naar bezuinigingen draagt staatssecretaris Dijksma de volgende reden aan: '[We kunnen] vaststellen dat de maatschappelijk betrokkenheid bij natuur en duurzaamheid intensiever en breder is geworden, terwijl aan de andere kant de bescherming van soorten en habitats voor veel mensen enigszins op afstand is komen te staan, alsof ze die meer als een zaak van de overheid beschouwen dan als iets wat hen zelf aangaat.' (Dijksma 2014: 12). Dijksma kiest er daarom voor om haar beleid te richten op het belang dat natuur heeft voor de maatschappij: 'Deze visie geeft richting aan een natuurbeleid dat aansluiting houdt bij de tijdsgeest, en flexibel genoeg is om mee te veranderen' (Dijksma 2014: 5). Omdat de rijksnatuur-

visie expliciet ingaat op de waarde van natuur voor de maatschappij, is het een relevant beleidsdocument om te onderzoeken in het kader van deze scriptie over de publieke waarden van natuur en cultuur.

Zoals in hoofdstuk 3 gesteld, wordt de rijksnatuurvisie gekenmerkt door veranderingen in de verantwoordelijkheid van de rijksoverheid en de samenleving:

‘Het natuurbeleid is door veranderingen in de samenleving in een nieuwe fase beland. We kunnen inmiddels spreken van een vrij robuust Natuurnetwerk Nederland, maar we slagen er nog onvoldoende in om de achteruitgang van natuur helemáál te stoppen. Daarom hebben Rijk en provincies, samen met maatschappelijke partijen, in het Natuurpact hun ambities neergelegd om de natuur in Nederland blijven te versterken. [...] Ook de maatschappelijke en economische betekenis van natuur kan en moet groter worden. [...] Natuur en economie kunnen elkaar versterken.’ (Dijksma 2014: 5).

Daarmee wordt direct duidelijk dat staatssecretaris Dijksma haar beleid enerzijds sterk richt op de bescherming van de natuur en anderzijds een focus legt op de instrumentele waarde van natuur voor de economie en de maatschappij. 'Versterking' is de eerste waarde die Sharon Dijksma verbindt met de waarde van natuur. Deze waarde komt niet letterlijk terug in de waardenkaart die in hoofdstuk 4 van deze scriptie is aangeboden, maar komt overeen met de waarde 'economische groei' in de zesde kolom van de waardenkaart (de publieke waarde van natuur voor het collectief). Voordat Dijksma verder ingaat op de economische waarde van natuur, schrijft ze over het belang van natuur voor de samenleving:

‘Onze natuurlijke leefomgeving is belangrijk voor de samenleving - niet alleen in de vorm van beschermen natuurgebieden in Nederland of verder weg maar ook dicht bij huis, in de stad en in het landelijk gebied. Soortenrijkdom is een belangrijk onderdeel van die natuurlijke omgeving. In ons eigen land en mondiaal hechten we daaraan omdat we die rijkdom graag aan volgende generaties willen doorgeven. Het raakt ons als bijzondere soorten in problemen raken - daar zetten we ons graag voor in, ongeacht of het dichtbij is of ver weg’ (Dijksma 2014: 11).

Hier noemt Dijkma '**soortenrijkdom**' als waarde voor de huidige en de toekomstige generaties. De waarde van natuur lijkt in die zin intrinsiek van aard te zijn; als iets wat we niet kunnen missen en waar we mee in aanraking willen komen. Tegelijkertijd koppelt Dijkma soortenrijkdom aan onze leefomgeving, waarmee deze waarde ook een instrumenteel kenmerk krijgt.

Vervolgens stelt Dijkma vast dat de natuur 'breed leeft in de maatschappij': 'Na de aanwezigheid van vrienden en familie zijn natuur en recreatie voor de gemiddelde Nederlander het meest bepalend voor de kwaliteit van de directe leefomgeving. Goed omgaan met de natuur vindt bijna iedereen belangrijk, ook voor toekomstige generaties' (Dijkma 2014: 14). In dit citaat komen twee interessante waarden naar voren, namelijk: recreatie en kwaliteit.

- '**Recreatie**' als waarde is in de waardenkaart niet apart opgenomen, en is daar dan ook een interessante toevoeging op; het is een waarde die valt onder de kolom 'instrumentele waarde' en is zowel van belang voor het individu, als voor het collectief. Recreatie is bovendien evenzeer van waarde bij de beleving van cultuur. In dat laatste geval krijgt recreatie een meer economische betekenis;
- '**Kwaliteit**' als waarde krijgt in het bovenstaande citaat betekenis voor 'de directe leefomgeving'. In die zin voegt natuur volgens Dijkma kwaliteit toe aan het publieke domein; de kwaliteit van de leefomgeving wordt vergroot. In de waardenkaart is deze waarde al opgenomen, en wel op drie niveaus: kwaliteit is van intrinsieke en instrumentele waarde voor het individu (intrinsiek in de zin van de esthetische ervaring, instrumenteel in de zin van kwaliteit die toegevoegd wordt aan de directe leefomgeving) en van instrumentele waarde voor het collectief (de leefomgeving als geheel wordt kwalitatief beter).

Verderop in de rijksnatuurvisie gaat Dijkma verder in op het belang van natuur voor de omgeving van de mens: 'Mensen leven graag in een mooie, inspirerende omgeving. De natuur in de leefomgeving zorgt voor een gevoel van ontspanning en herkenning; van thuis zijn. Veel mensen zoeken in de natuur ook graag de spanning

en verwondering op' (Dijksma 2014: 14). Een aantal publieke waarden komen in dit citaat naar voren, namelijk: schoonheid, inspiratie, ontspanning, herkenning, thuisgevoel, spanning, verwondering. Veelal waarden die tot stand komen in de esthetische ervaring tussen de mens en het natuurobject:

- **'Schoonheid'** als enerzijds intrinsieke waarde voor het individu en anderzijds als instrumentele waarde voor het collectief. Deze waarde is, net als schoonheid als waarde van cultuur (zoals omschreven in hoofdstuk 5), niet opgenomen in de waardenkaart;
- **'Inspiratie', 'ontspanning' en 'verwondering'** als instrumentele waarden voor het individu. Deze waarden zijn niet te vinden in de waardenkaart en zijn daar een toevoeging op;
- **'Herkenning'** als instrumentele waarde voor het individu staat in de waardenkaart onder de noemer herkenbaarheid en is tevens vergelijkbaar met de waarde vertrouwddheid;
- **'Thuisgevoel'** als instrumentele waarde voor het individu staat niet letterlijk in de waardenkaart, maar is vergelijkbaar met de waarden vertrouwddheid, bescherming, geborgenheid en veiligheid. Dit omdat natuur in het citaat van Dijksma wordt omschreven als een positief gevoel van ergens thuis te zijn;
- **'Spanning'** als instrumentele waarde voor het individu staat niet in de waardenkaart, maar is vergelijkbaar met de waarde uitdaging;

Volgens staatssecretaris Dijksma is de houding van de mens tegenover de natuur aan het veranderen: 'Mensen zijn de natuur ook anders gaan waarderen, en ze willen haar niet alleen beschermen, maar ook beleven en benutten. [...] Het belang van de natuur voor ons eigen welzijn is fundamenteel en dat wordt meer en meer ingezien' (Dijksma 2014: 16-17). Beleving, nut en welzijn zijn waarden die in dit citaat naar boven komen. **'Beleving'** is een intrinsieke waarde die van invloed is op het individu. Deze waarde is niet opgenomen in de waardenkaart en kan zodoende daaraan worden toegevoegd. **'Nut'** is instrumenteel van waarde voor het individu.

'**Welzijn**' is zowel instrumenteel van waarde voor het individu als voor het collectief. Deze laatste twee waarden zijn reeds opgenomen in de waardenkaart.

Dijksma vervolgt haar visie met het volgende: 'We maken ons zorgen over de vraag of de natuur voldoende sterk is om bij te blijven dragen aan het welzijn en de welvaart van volgende generaties. We ontdekken steeds meer dat een aantrekkelijke, natuurlijke omgeving goed werkt voor onze gezondheid, en zelfs herstel bevordert' (Dijksma 2014: 16) In dit citaat noemt Sharon Dijksma een aantal interessante publieke waarden die een sterk instrumenteel karakter hebben voor zowel het individu als het collectief: welzijn, welvaart, gezondheid, herstel. Op '**herstel**' na zijn deze waarden allemaal terug te vinden in de waardenkaart. Andere waarden die Dijksma verbindt aan de aanwezigheid van natuur in het publieke domein, zijn bovendien sterk economisch van aard: 'We gebruiken de natuur ook als inspiratiebron voor innovaties. [...] Ze tonen bovendien aan dat natuur een economische factor is, die de welvaart van de nu en straks levende mensen verhoogt' (Dijksma 2014: 17). Dijksma noemt hier twee instrumentele waarden van natuur: inspiratie en innovatie. 'Inspiratie' is vooral van invloed op het individu en 'innovatie' op zowel het individu (vernieuwing in het denken bijvoorbeeld) als het collectief (vernieuwing van bijvoorbeeld productiemethoden).

Vervolgens zoomt Dijksma in op de waarde van natuur voor jongeren: 'Jongeren waarderen het gevoel van vrijheid, ruimte en ontspanning dat de natuur hen biedt. Zijn zoeken de natuur op om te sporten en daarbij - vrij van de voortdurende druk van *social media* - op verhaal te komen' (Dijksma 2014: 16). Vrijheid, ruimte, ontspanning, sport en op verhaal komen zijn de waarden die Dijksma hier noemt. '**Vrijheid**' als waarde is instrumenteel van aard en is opgenomen in de waardenkaart. '**Sport**', '**ontspanning**' en '**op verhaal komen**', als specifiek waardevol voor het individu, zijn niet in de waardenkaart terug te vinden en daarom van toegevoegde waarde. Ook '**ruimte**' als waarde voor het individu en het collectief is een interessante toevoeging op de waardenkaart. De waarden die Dijksma hier noemt zijn vooral sociaal van aard. 'Het gezamenlijke perspectief dat uit dit alles naar voren

komt behelst een natuur die midden in de samenleving staat, als onlosmakelijk onderdeel van duurzame economische en maatschappelijke ontwikkeling. Dat perspectief leeft zo breed en is zo aantrekkelijk omdat het uitgaat van duurzaamheid en gezamenlijkheid', zo stelt Dijkma halverwege haar rijksnatuurvisie (Dijkma 2014: 18). In dit citaat zijn de volgende publieke waarden te vinden: **duurzaamheid** en **gezamenlijkheid**. Beide zijn instrumentele waarden die aan bod komen in de waardenkaart.

Andere instrumentele waarden die zijn opgespoord in de rijksnatuurvisie van Dijkma, komen naar voren in het volgende citaat: 'Een woonomgeving met veel groen zal [...] het wonen aantrekkelijker en gezonder maken en daarmee de waarde van de huizen verhogen ' (Dijkma 2014: 19). Dijkma voegt nog een aantal interessante waarden aan de waardenkaart toe, namelijk: **voedselvoorzieningen**, **koelte**, **stressvermindering**, **kostenbesparing** en **grondstoflevering** (Dijkma 2014: 19-42). Deze waarden typeren het beleid van Sharon Dijkma, waarbij een sterke focus ligt op de instrumentele waarde van natuur voor de mens en dan met name de economische waarde. Daarnaast stelt Sharon Dijkma dat 'landschappelijke en cultuurhistorische kwaliteiten identiteit geven aan een gebied' (Dijkma 2014: 25). '**Identiteit**' als waarde is terug te vinden in de waardenkaart. Overige waarden die in de rijksnatuurvisie van Dijkma aan bod komen en tevens genoemd worden in de waardenkaart (al dan niet in andere bewoording), zijn **aantrekkelijkheid** (instrumenteel van waarde voor het individu en het collectief) en **sociale samenhang** (instrumenteel van waarde voor het collectief) (Dijkma 2014: 17-42).

Dijkma beargumenteert met haar rijksvisie *Natuurlijk verder* dat natuur voornamelijk gewaardeerd dient te worden om haar economische en maatschappelijke rol: 'Het economische belang van natuur is lange tijd onderschat, mede door de vanzelfsprekendheid waarmee de rijksoverheid jarenlang investeerde in natuurontwikkeling en -behoud' (Dijkma 2014: 30). Zij ziet, zoals eerder gesteld in deze paragraaf, dat de houding van de mens ten opzichte van de natuur verandert. Met haar beleid wil Dijkma dan ook meer de verantwoordelijkheid bij de burger zelf leggen en de

verantwoordelijkheid van de overheid verkleinen: 'Een goede omgang met natuur is [...] een kwestie van welbegrepen eigenbelang, niet van een plicht die ons door autoriteiten wordt opgelegd' (Dijksma 2014: 18).

6.3. Waarden op een rij

Staatssecretaris Dijksma laat in haar rijksnatuurvisie *Natuurlijk verder* een aantal belangrijke publieke waarden aan bod komen. De staatssecretaris is erg expliciet over die waarden en benoemt die ook als zodanig. Net als minister Bussemaker noemt staatssecretaris Dijksma een aantal waarden die niet in de waardenkaart in hoofdstuk 4 zijn opgenomen. In die zin is het beleidsstuk van Dijksma van toegevoegde waarde voor het inzichtelijk maken welke perspectieven er bestaan op de publieke waarde van natuur. De eerder opgestelde waardenkaart blijkt ook in dit hoofdstuk niet volledig te zijn. Gesteld kan worden dat de waardenkaart over natuur in hoofdstuk 4 nog niet een eindversie is. Deze versie is enkel gebaseerd op de gelezen secundaire literatuur uit hoofdstuk 3.

Tegelijkertijd kan gesteld worden dat de waardenkaart wel degelijk functioneert als een methode waarmee de publieke waarden in beleidslegitimering kunnen worden opgespoord. De waardenkaart blijkt een instrument te zijn die ervoor zorgt dat de analyse vanuit een "helikopterview" uitgevoerd kan worden; dit geldt ook voor de analyse van het cultuurbeleid. De analyse van het natuurbeleid levert het inzicht op dat minister Dijksma een aanzienlijk aantal waarden niet noemt, en dan met name waarden die van intrinsieke aard zijn, zoals: existentie, fascinatie, geluk, mogelijkszin, verbeelding en vervreemding. De intrinsieke waarde van natuur voor het individu is daarmee een ondergeschoven kindje in het beleid van Dijksma. De focus van de rijksnatuurvisie ligt duidelijk bij de instrumentele waarde van natuur voor het individu en het collectief. De beleidsanalyse van de rijksnatuurvisie levert het volgende overzicht van publieke waarden op:

DE PUBLIEKE WAARDEN VAN NATUUR zoals gevonden in rijksnatuurvisie <i>Natuurlijk verder</i> (2014)				
individueel intrinsiek	individueel instrumenteel		collectief instrumenteel	
ERVARING aantrekkelijkheid beleving biodiversiteit genot kwaliteit schoonheid uitdaging vertrouwdheid	ECONOMISCH <u>direct</u> groei grondstoffen recreatie voedsel welvaart <u>indirect</u> efficiëntie herstel nut profilering	SOCIAAL- MAATSCHAPPELIJK <u>verpozing</u> inspiratie koelte ontspanning op verhaal komen ruimte spanning sport verwondering <u>verrijking</u> bescherming bestaansbasis biodiversiteit geborgenheid gezondheid herkenbaarheid herkenbaarheid identiteit kwaliteit stressvermindering thuisgevoel uitdaging veiligheid verantwoordelijkheid versterking vrijheid welzijn zekerheid <u>verbinding</u> gemeenschappelijkheid	ECONOMISCH <u>direct</u> fijnstofabsorbering groei grondstoffen kostenbesparing recreatie toerisme voedsel waardevermeerdering welvaart <u>indirect</u> duurzaamheid efficiëntie nut	SOCIAAL- MAATSCHAPPELIJK <u>verpozing</u> ruimte <u>verrijking</u> biodiversiteit gezondheid identiteit kwaliteit veiligheid verantwoordelijkheid versterking vrijheid <u>verbinding</u> gemeenschappelijkheid leefbaarheid

Figuur 7: De publieke waarden van natuur, volgens staatssecretaris Dijksema.

Zoals te lezen is in het schema met de publieke waarden die aan bod komen in het hedendaagse natuurbeleid, ligt de focus duidelijk op de instrumentele waarden (sociaal en economisch) voor het individu en het collectief. Vooral de economische waarde van natuur voert in het beleid van Dijkma, in vergelijking tot het cultuurbeleid van Bussemaker, de boventoon. De economische waarden die Dijkma noemt zijn, net als in de waardenkaart van hoofdstuk 4, vooral van toepassing op het collectief. Eveneens kan gesteld worden dat Dijkma voornamelijk directe economische waarden noemt. Ook de sociaal-maatschappelijke waarden, en dan met name op het niveau van verrijking, komen veelvuldig aan de orde in de beleidslegitimering van Dijkma. De staatssecretaris ziet, in tegenstelling tot minister Bussemaker met betrekking tot cultuur, nauwelijks een rol weggelegd voor het verbindende element van natuur. Op de categorie 'verpozing' gaat Dijkma echter wel meer in, zeker in vergelijking tot Bussemaker.

In hoofdstuk 4 is er een lijst gegeven met welke publieke waarden het meest van belang worden geacht. Een groot aantal van deze waarden komen terug in het beleid van Dijkma (namelijk: efficiëntie, kwaliteit, ontwikkeling, biodiversiteit, veiligheid, verantwoordelijkheid, vrijheid, welzijn en zekerheid). Eén enkele waarde uit de lijst wordt niet genoemd, namelijk gelijkheid. Staatssecretaris Dijkma lijkt er in die zin beter in te slagen om de belangrijkste publieke waarden op te nemen in haar beleidsvisie, dan minister Bussemaker. In de conclusie van deze scriptie zal de beleidslegitimering van Dijkma uitgebreid vergeleken worden met de beleidslegitimering van Bussemaker.

6.4. Tussenconclusie

Zoals gesteld in hoofdstuk 5, heeft dit onderzoek niet als doel om de deugdelijkheid van het hedendaagse natuurbeleid op de proef te stellen. Daarom is er in dit hoofdstuk enkel gekeken naar de manier waarop staatssecretaris haar natuurbeleid legitimeert op basis van publieke waarden. In dit hoofdstuk is antwoord gegeven op de tweede helft van de vijfde deelvraag van deze scriptie: *Vanuit welke publieke waar-*

den wordt het natuurbeleid gelegitimeerd? Uit de beleidsanalyse van de rijksnatuurvisie *Natuurlijk verder* (2014) blijkt dat Sharon Dijksma de waarde van natuur, zoals die in haar ogen geldt, heel expliciet maakt; haar beleid voor een groot deel fundeert op basis van verschillende publieke waarden, zoals die ook terug komen in de waardenkaart. Hoewel zij niet alle publieke waarden uit de waardenkaart benoemt, komen een aantal belangrijke waarden wel aan de orde in haar beleid. Ook noemt zij een aantal interessante waarden die de waardenkaart uitbreiden.

Hoofdstuk 7. Het waardecreërend proces

Uit het onderzoek naar de publieke waarden van cultuur en natuur, zoals beschreven in hoofdstuk 4, is gebleken dat niet alleen de waardecategorieën, maar ook het waardecreërend proces van belang is bij het bestuderen van de publieke waardecreatie door de cultuursector en natuursector. Op basis van de constatering dat de natuursector op een vergelijkbare manier publieke waarde lijkt te creëren als de cultuursector, ontstaat er de behoefte om dit proces inzichtelijk te maken en de rol van overheid binnen dit proces te positioneren. In de eerste paragraaf van dit hoofdstuk wordt er dieper ingegaan op het waardecreërend proces en de verschillende actoren die daarbij een rol spelen. Voornamelijk de rol van de overheid in dat proces wordt uitvoerig beschreven; die rol staat immers in relatie tot de legitimering van het beleid zoals deze omschreven is in de voorgaande hoofdstukken. In de eerste paragraaf wordt tevens een zogenaamd ‘stroomschema’ aangeboden, die functioneert als een zelfstandig onderdeel van deze scriptie.

Het stroomschema, met de daarbij horende toelichting, focust zich, in tegenstelling tot de waardecategorieën en de beleidsanalyse in hoofdstuk 4, 5 en 6, op het arrangeren van esthetische ervaringen, die mogelijk worden gemaakt door de overheid. Dit onderdeel van de scriptie positioneert zich om die reden meer als een filosofische beschouwing, als verbredende laag over de rest van de scriptie. De voor een groot deel op theorie gebaseerde ideeën vormen samen een voorzet in de discussie over de rol van de overheid in het waardecreërend proces in de cultuursector en de natuursector. Deze voorzet geeft de scriptie een actueel perspectief op de vergelijking tussen de publieke waarden van cultuur en de publieke waarden van natuur. In de tweede paragraaf van dit hoofdstuk wordt dan ook antwoord gegeven op de vijfde deelvraag van deze scriptie: *Op grond van welke uitkomsten kan de vergelijking tussen de legitimering van cultuurbeleid en de legitimering van natuurbeleid zinvol*

worden genoemd? Het hoofdstuk wordt afgesloten met een tussenconclusie, waarna overgegaan wordt tot de hoofdconclusie in het daaropvolgende hoofdstuk.

7.1. Dynamische waardecreatie

In hoofdstuk 2 en hoofdstuk 3 werd antwoord gegeven op de deelvraag welke publieke waarden er in de secundaire literatuur verbonden worden aan cultuur en aan natuur (*Welke publieke waarden worden in de secundaire literatuur verbonden aan kunst en cultuur en welke publieke waarden worden in de secundaire literatuur verbonden aan natuur?*). Hoofdstuk 1, over publieke waarden, functioneert als brug tussen de twee beleidsterreinen. Gesteld werd dat beide sectoren waarde creëren die van invloed zijn op het publieke domein (Nussbaum 2010; Benington 2011: 42). Vanuit dat perspectief is de publieke waarde van cultuur en de publieke waarde van natuur verder onderzocht. Uit het onderzoek blijkt dat cultuur en natuur in het proces van waardecreatie in feite niet erg van elkaar verschillen. Beide sectoren positioneren zich uiteraard op een andere plaats in de samenleving, maar de waarde van beide terreinen lijkt te zitten in het feit dat de mens in dit proces een belangrijke actor is, die waarde toekent aan culturele en natuurlijke producten. Waardecreatie komt, gebaseerd op het boek *How to Study Art Worlds* van wetenschapper Hans van Maanen, tot stand in de confrontatie tussen het object (het culturele of natuurlijke product) en het subject (de mens) (Van Maanen 2009: 142). Het waardecreërend proces is dan ook dynamisch van aard; er vindt een uitwisseling van esthetische ervaringen plaats tussen de cultuursector of natuursector en de waarderende instantie, oftewel de mens. Hoewel de relatie tussen de mens en het culturele product vanzelfsprekender is (omdat cultuur nou eenmaal een product is van de mens), wordt de waarde van natuur, naast de relatie tot zichzelf, ook in de relatie tot de mens gevormd en is er zodoende een vergelijking tussen de twee terreinen mogelijk (Achterberg 1989: 69; Huitzing 1995: 192).

Daarbij is het van belang om op te merken dat bij zowel cultuur als natuur een basisniveau van culturele of natuurlijke producten en activiteiten aanwezig moet zijn,

wil die relatie tussen het (culturele of natuurlijke) product en de mens tot stand komen. Zoals gesteld in hoofdstuk 1, moet er in het culturele veld daarnaast sprake zijn van een bepaalde mate van **pluriformiteit** aan culturele producten, als een essentieel onderdeel van het waardecreërend proces. Pluriformiteit wordt hier opgevat in de betekenis die Frans Hoefnagel geeft in *Een nieuwe toekomst voor het cultuurbeleid*: 'Bij culturele pluriformiteit gaat het om verschillen in levensbeschouwing, smaak, wijzen van en stijlen in kunstzinnige expressie en om verschillen in denken en gedrag die sterk bepaald worden door etnische of regionale afkomst, door sekse en leeftijd' (Hoefnagel 2011: 17). Voor Hoefnagel is pluriformiteit één van de normatieve waarden in onze samenleving die door cultuur tot stand wordt gebracht, maar tegelijkertijd is het ook een waarde die voorafgaat aan de algehele waardecreatie door cultuur. Dit is in overeenstemming met het sneeuwbaaleffect van John Benington, waarbij waarden zorgen voor meer waarden op de langere termijn (Benington 2011: 45). In deze scriptie gaat het voornamelijk van belang dat een breed scala aan culturele en natuurlijke producten de mogelijkheid krijgen zich te ontwikkelen.

Wanneer we het hebben over pluriformiteit, hebben we indirect ook te maken met **kwaliteit** als waarde. Hoefnagel schreef over kwaliteit als waarde al het volgende:

'Ondersteuning van kwalitatief hoogwaardige cultuur door de overheid is niet bedoeld voor een bepaalde groep, maar richt zich vooral op de handhaving van een bepaald kwalitatief niveau van de cultuur als geheel. Indirect en vooral op de langere termijn komt deze steun dan ook anderen ten goede' (Hoefnagel 2011: 22).

Pluriformiteit en kwaliteit zijn beide essentiële onderdelen in het waardecreërend proces, omdat ze zorgen voor een bepaald niveau van aanbod (zowel in omvang als gesteldheid) aan kunst en cultuur, wat van belang is wanneer de toeschouwer of gebruiker een esthetische ervaring wil hebben. Het gaat om een aanbod aan kunst en cultuur waar de overheid in bepaalde mate sturing in kan hebben, maar voor een

groot deel moet overlaten aan de culturele sector. Frans Hoefnagel bedeeft pluriformiteit en kwaliteit eveneens een soortgelijke functie toe:

‘Op het vlak van de verschillende soorten, stijlen en typen van kunst en cultuur als zodanig is [...] pluriformiteit uitgangspunt voor ook het overheidsbeleid, maar daarbinnen gelden eigen regels van kwaliteit. Vergelijk het met de Ark van Noach: van iedere soort de beste. Waar het klassieke concept van hogere kunst en cultuur een rigide scheiding van twee segmenten betekende, ontstaat nu een mooie mozaïek van pluriformiteit in kwaliteit’ (Hoefnagel 2011: 22).

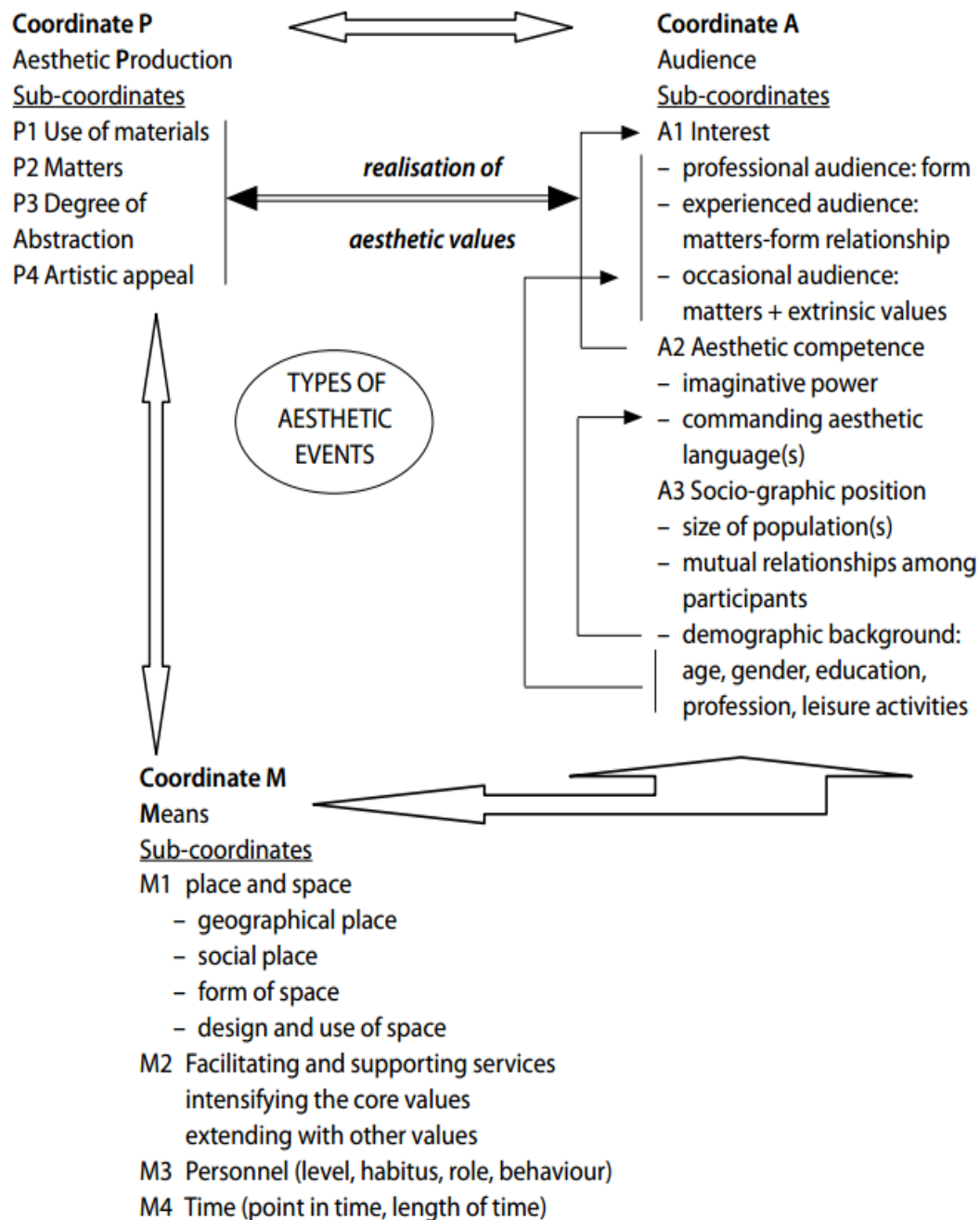
Het mozaïek waar Hoefnagel het over heeft, kan daarom gezien worden als de basis in het waardecreërend proces. Binnen de cultuursector kan deze basis van culturele voorzieningen omschreven worden als de ontwikkeling van kunst; uitdagende objecten die aan de basis staan voor andere culturele activiteiten en ontwikkelingen (Schrijvers e.a. 2015: 7). In de natuursector spreken we in dit geval over een bepaalde mate van biodiversiteit, waarbij soorten en planten de mogelijkheid krijgen zich te ontwikkelen. Ook hier is weer sprake van een bepaalde vorm van pluriformiteit en kwaliteit; het gaat om het gegeven dat er een bepaalde hoeveelheid aan soorten met verschillende kwalitatieve kenmerken aanwezig moet zijn, wil de cultuur en natuur zich kunnen blijven ontwikkelen en beschikbaar blijven voor de mens. Een brede opvatting van natuur is hierbij gewenst. Een stadspark of blauwe lucht kan immers ook aan de basis staan voor wat veel mensen beschouwen als natuur. Dit geldt tevens voor cultuur.

Om de rol van de andere actoren in het waardecreërend proces inzichtelijk te maken, is er voor gekozen om een zogenaamd stroomschema op te stellen. Het stroomschema (figuur 8) geeft een overzicht van de manier waarop de verschillende actoren in het waardecreërend proces die esthetische communicatie mogelijk maken weer; het gaat hierbij om het arrangeren van de dynamische interactie tussen het (culturele of natuurlijke) object en het (menselijke) subject. De verschillende actoren van het waardecreërend proces vormen een onderlinge relatie, waarbinnen de-

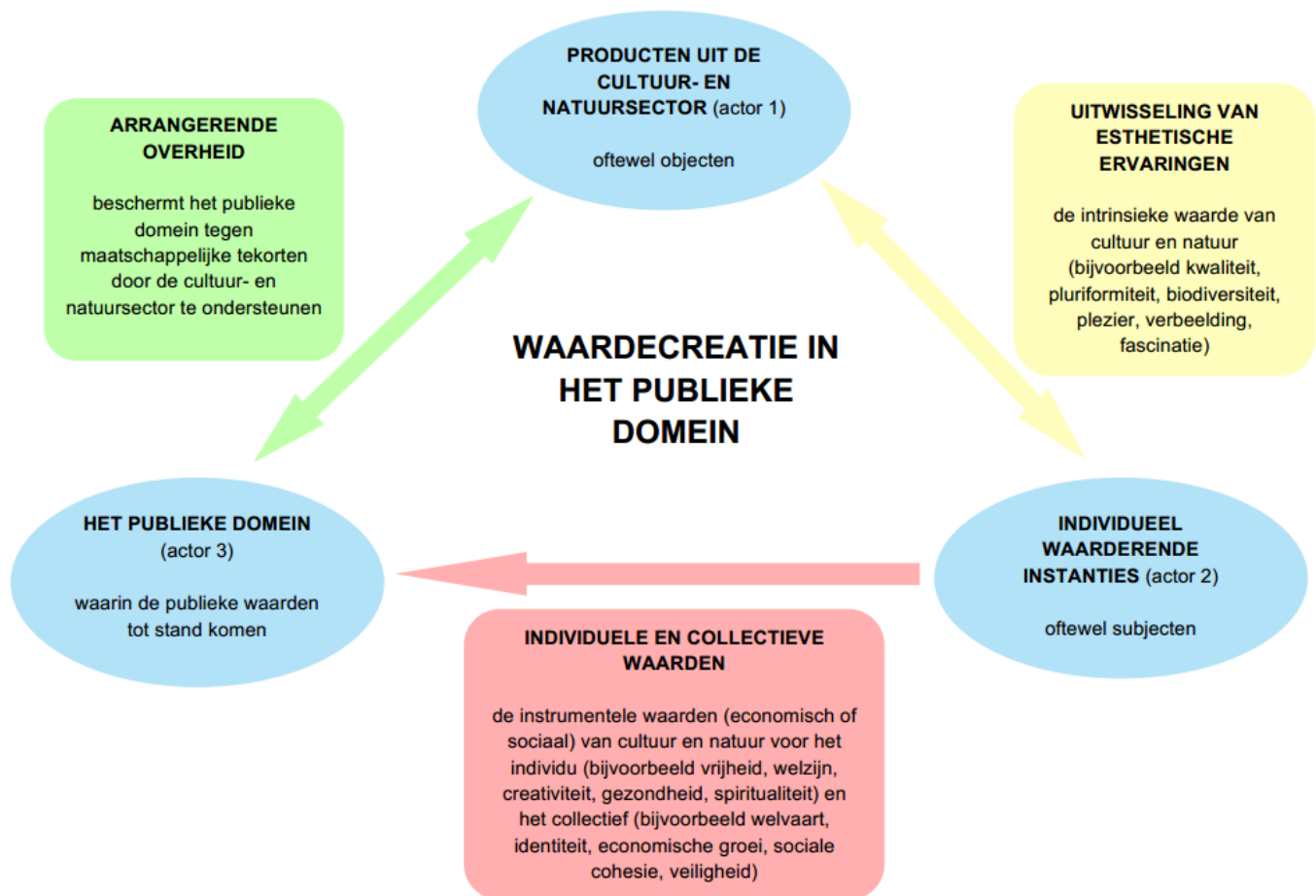
ze afhankelijk van elkaar handelen, en zorgen middels co-creatie voor de ontwikkeling van publieke waarden. In het stroomschema zijn drie actoren van belang:

1. De cultuursector en natuursector (breed opgevat, zoals gesteld in hoofdstuk 2 en 3), waarin culturele en natuurlijke producten geleverd worden;
2. De gebruikers van die producten uit de cultuursector en natuursector;
3. Het publieke domein waarin het proces van waardecreatie kan plaatsvinden.

Deze drie actoren worden met elkaar verbonden door verschillende vormen van activiteiten: de uitwisseling van esthetische ervaringen tussen actor 1 en actor 2; de omzetting van intrinsieke in instrumentele waarden tussen actor 2 en actor 3; de bescherming van publieke tekorten middels de overheid tussen actor 3 en actor 1. Daarmee staat het stroomschema in verband met de '*PAM-triangle*', die Hans van Maanen aanbiedt in het boek *How to Study Art Worlds* (zie figuur 8). Het schema van Van Maanen maakt inzichtelijk hoe de esthetische ervaringen tot stand komen in het culturele veld. Zoals eerder omschreven is de productie en distributie volgens Van Maanen essentieel bij het creëren van waarden en functies van kunst en cultuur en speelt de gebruiker van het culturele product daarin een grote rol. Hans van Maanen heeft deze drie componenten (productie, gebruiker en betekenis) inzichtelijk gemaakt in zijn PAM-driehoek: '**A**esthetic **P**roduction', '**A**udience' en '**M**eans' ('PAM'), waarbij waarden via deze componenten wordt geproduceerd (Van Maanen 2009: 273). Deze componenten komen indirect terug in het stroomschema over cultuur en natuur, dat specifiek voor deze scriptie is ontwikkeld (figuur 9). Beide figuren zijn te vinden op de volgende pagina's.

Figuur 8: de PAM-triangle van Hans van Maanen (2009).

Figuur 9: het stroomschema.

Het stroomschema maakt inzichtelijk hoe overeenkomstig de processen van waardecreatie door cultuur en natuur blijken te zijn. Het stroomschema functioneert daarmee als een verdiepend instrument bij het analyseren van de legitimering van het (cultuur- en natuur)beleid. In vergelijking met de waardenkaart geeft dit schema meer de procesmatigheid van de waardecreatie door cultuur en natuur weer. De analyse wordt gevoed door de vraag of de legitimering succesvol is, wanneer we ervan uitgaan dat de overheid voornamelijk een arrangerende taak op zich zou moeten nemen. De gebruikers van de objecten en activiteiten worden in het schema de individueel waarderende instanties' genoemd, omdat de waarde tot stand komt in de ervaring van de gebruiker met het object of de activiteit. De esthetische ervaring van het subject wordt in deze scriptie vertaald als de intrinsieke waarde van een cultureel of natuurlijk object. Die ervaringen kunnen zowel voor het individu, als

voor de samenleving als geheel van waarde zijn. Er wordt dan ook onderscheid gemaakt tussen individuele (uitdagende en comfortabele) waarden en collectieve (sociale en economische) waarden. Die waarden worden op hun beurt toegevoegd aan het publieke domein. De pluriformiteit en kwaliteit van de objecten en activiteiten en de waardecreërende instanties (in de cultuursector en natuursector) zijn van essentieel belang in dit proces van waardecreatie, omdat ze aan de basis staan van het aanbod van culturele en natuurlijke objecten.

7.2. Rol van de overheid

Omdat de overheid zelf geen waardeproducerend apparaat is (de overheid produceert geen culturele producten of natuurlijke soorten), is het de vraag hoe de overheid zich moet verhouden tot de waardecreatie die plaatsvindt in de cultuursector en de natuursector. Het antwoord op die vraag is, in de lijn met de theorie van Frans Hoefnagel, dat de rol van de overheid voorwaardenscheppend en ondersteunend moet zijn. Voorwaardenscheppend betekent in de context van cultuurbeleid dat kunstenaars moeten kunnen gedijen om uitdagende kunst te kunnen maken. In de context van natuur betekent voorwaardenscheppend dat de overheid de biodiversiteit moet beschermen, zodat de natuur kan blijven bestaan en zich kan blijven ontwikkelen. De overheid moet ondersteunend zijn, in de zin van het beschermen van bestaand cultuuraanbod en natuuraanbod. De overheid zou daarmee, in de gedachtegang van Hoefnagel, maatschappelijk gebrek moeten tegengaan (Hoefnagel 2011: 12). Dit kan door middel van het ondersteunen en arrangeren van de esthetische communicatie (die zowel met cultuur, als natuur kan plaatsvinden), als een vorm van basisregeling voor de sectoren. Op die manier heeft de overheid invloed op de kansen die de sectoren krijgen om publieke waarden te creëren; als een externe partij, die ervoor zorgt dat er culturele of natuurprocessen kunnen plaatsvinden in het publieke domein. Het is vervolgens aan de culturele sector en de natuursector om te bepalen hoe die waarden precies tot stand worden gebracht. De overheid zou haar cultuurbeleid en natuurbeleid in die zin moeten legitimeren op basis van de publieke waarden die beide sectoren creëren.

De overheid, als zelfstandige actor in het proces van co-creatie, is in die zin niet van essentieel belang voor de waardecreatie. Zij is een actor, die lang niet altijd van essentieel belang is in het waardecreërend proces. Interessant daaraan is dat de overheid, onafhankelijk van haar politieke (en tijdelijke) kleur, dient op te treden als beschermer van maatschappelijk gebrek; die rol maakt het optreden van de overheid legitiem. In die zin kan er onderscheid worden gemaakt tussen twee niveaus van legitimering: het niveau waarbij de overheid het belang van cultuur en natuur onderschrijft en in bepaalde mate beschermt (zonder direct iets te hoeven doen) en het niveau waarop de overheid daar praktische regelingen aan verbindt. Dit laatste niveau is politiek gekleurd, waarbij speerpunten van beleid worden geformuleerd. De speerpunten die in het hedendaagse cultuurbeleid en natuurbeleid worden gelegd (bijvoorbeeld economische groei en sociale cohesie) zijn dan ook politiek gefundeerd en ook zodoende verklaarbaar.

De beleidsanalyse op basis van de opgestelde waardenkaart, zoals gedaan is in hoofdstuk 5 en 6, moet in die zin dan ook worden beschouwd: de geanalyseerde beleidsdocumenten laten zien dat de overheid het belang van cultuur en natuur onderschrijft. De accenten van die waarde zijn echter politiek gekleurd. Het feit dat in het cultuurbeleid van minister Bussemaker de sociaal-maatschappelijke waarden dominant zijn, en in het natuurbeleid van minister Dijkssma de economische waarden, heeft te maken met het sociaal-liberale karakter van het kabinet waarvan de minister en staatssecretaris onderdeel uitmaken. Daarmee is de waardenkaart een instrument waarmee de accenten in het cultuurbeleid en het natuurbeleid inzichtelijk gemaakt worden. Zoals in de inleiding van deze scriptie gesteld wordt, focust deze scriptie zich op de basislaag die vooraf gaat aan de praktische regelingen en uitvoering van het cultuurbeleid en het natuurbeleid. Het secundaire literatuuronderzoek dat vooraf ging aan het opstellen van de waardenkaart maakt het mogelijk in de breedte de publieke van waarde van cultuur en natuur inzichtelijk te maken. De waardenkaart helpt, als vervolgstap, bij het opsporen van de accenten van het beleid. Daarmee krijgt dit onderzoek een tijdloze relevantie die als instrument dient

bij het analyseren van tijdsgebonden beleidsdocumenten. De waardenkaart is in die zin een tussenstap tussen de basislaag en de praktische legitimering van beleid.

De waardenkaart maakt het mogelijk om duidelijk te krijgen waar de overheid in de legitimering van het cultuurbeleid en het natuurbeleid haar accenten legt. Specifiek de vergelijking tussen die twee legitimeringen is daarbij zinvol, omdat het inzichtelijk maakt in welke mate de overheid de publieke waarde van cultuur en natuur articuleert. Omdat het optreden van de overheid voor een groot deel bepalend is voor hoe er in de samenleving over de waarde van cultuur en natuur gedacht wordt, is die analyse van belang. Wanneer bijvoorbeeld blijkt dat de minister van cultuur er beter in slaagt om de publieke waarde van cultuur te articuleren, dan de staatssecretaris van natuur (of andersom), kan de vergelijking zinvol worden genoemd. De vergelijking levert dan een zinvolle bijdrage aan de discussie over de rol van de overheid bij de bescherming van de waardecreatie van culturele en natuurlijke producten. Omdat de cultuursector te maken heeft met soortgelijke processen in waardecreatie als de natuursector (zoals gebleken is in paragraaf 7.1.), leidt die vergelijking tot verbetering van legitimering van beleidsdocumenten over cultuur dan wel natuur. Daarbij rijst de vraag in hoeverre de huidige overheid zich bewust is van dit waardecreërend proces en hoe zij zichzelf in dit proces positioneert.

7.3. Huidige positionering van de overheid

In de analyse van de beleidsdocumenten over cultuur en natuur, zoals omschreven in hoofdstuk 5 en 6, is er vooralsnog geen aandacht geschonken aan de manier waarop de huidige overheid zichzelf positioneert in het waardecreërend proces (zoals gepresenteerd in het stroomschema in paragraaf 7.1.). Wanneer de beleidsdocumenten nogmaals worden bestudeerd, komen we tot de conclusie dat minister Bussemaker zich bewust lijkt te zijn van het waardecreërend proces. Minister Bussemaker spreekt zich in haar cultuurnota *Ruimte voor cultuur* (2015) namelijk uit over het belang van het creëren van ruimte voor kunstenaars en culturele instellingen:

‘Mijn conclusie [...] is dat de culturele infrastructuur niet in zijn voortbestaan bedreigd wordt. Dit neemt niet weg dat er individuele instellingen zijn die het moeilijk kunnen hebben. [...] Het is nodig om instellingen tijd en ruimte te geven om zich aan te passen aan veranderingen in hun omgeving en in de smaak van het publiek. Het is niet het moment om het huidige cultuurstelsel opnieuw op de tekentafel te leggen. Het gaat om ruimte voor innovatie en experiment, om een nieuw publiek aan te spreken, om samenwerking binnen en buiten de cultuursector aan te gaan. Geen dynamiek van het stelsel, maar dynamiek binnen het stelsel’ (Bussemaker 2015: 9).

Hierbij gaat Bussemaker uit van een cultuursector die in de basis goed functioneert en dat de overheid een buitenstaander is die invloed kan uitoefenen op die culturele sector. Dit sluit niet aan op het stroomschema zoals die in deze scriptie wordt gehanteerd. Het stroomschema laat zien dat de overheid een onderdeel is van het geheel van waardecreatie (dus niet een buitenstaander), bijvoorbeeld in de vorm van een co-creatie met culturele instellingen of kunstenaars en gebruikers of toeschouwers. Het ‘stelsel’, zoals Bussemaker dat noemt, lijkt in die zin niet aan te sluiten op de manier waarop waardecreatie volgens deze scriptie functioneert.

Als reactie op het onderzoeksrapport *Cultuur herwaarden* (2015) van de WRR, wat Bussemaker voorafgaand aan haar nota heeft mogen ontvangen, schrijft de minister dat cultuur een ‘eigen waarde’ heeft, ‘die niet enkel is te vatten in termen van sociale en economische effecten’; ‘uit de intrinsieke waarde van cultuur vloeien belangrijke maatschappelijke en economische waarden voort’ (Bussemaker 2015: 7-8). Hoewel het vreemd is dat Bussemaker hier over intrinsieke waarde begint (in het rapport van de WRR straalt het woord ‘intrinsiek’ door afwezigheid), maakt Bussemaker terecht onderscheid tussen de intrinsieke waarden en de instrumentele waarden van kunst en cultuur. Bussemaker beschouwt intrinsieke waarde als iets wat samengaat met de aanwezigheid van culturele objecten en activiteiten: ‘Culturele, maatschappelijke en economische doelen liggen dikwijls in elkaars verlengde. Vaak komen ze samen in producten, activiteiten of diensten’ (Bussemaker 2015: 31). Zoals in de waardenkaart te lezen is, wordt de aanwezigheid van cultuur gezien als

waardevol 'op zichzelf'. Deze intrinsieke waarde moet, zoals beschreven in de voorgaande hoofdstukken van deze scriptie, altijd worden beschouwd in relatie met de gebruiker van het culturele product. Zodra we die eigen waarde gaan proberen uit te drukken in bepaalde effecten die het teweeg kan brengen bij de gebruiker, komen we direct bij instrumenteel individuele en instrumenteel collectieve waarden (sociaal-maatschappelijk en economisch) die worden geproduceerd middels de ervaring van de gebruiker. Bussemaker lijkt zich zodoende bewust te zijn van het waardecreërend proces, al krijgt zij de intrinsieke waarde van cultuur niet echt scherp en haalt ze intrinsieke en instrumentele waarden geregeld door elkaar.

Uit de analyse van het beleidsdocument over natuur komt naar voren dat staatssecretaris Dijkssma eveneens kritisch nadenkt over de rol van de overheid in het veld. De huidige overheid lijkt daarin te willen afstevenen op een natuur die veelal wordt gedragen door de samenleving zelf:

'Een natuur die midden in de samenleving staat zal ook een robuuste en daardoor toekomstbestendige natuur zijn, die tegen een stootje kan. Dat vraagt om een benadering die uitgaat van de veelzijdigheid en veerkracht van een natuur die de gehele samenleving dooradert om te worden beleefd en benut' (Dijkssma 2014: 19).

Hoewel Dijkssma zich hier expliciet uitspreekt voor een duidelijke overheidstaak met als doel de bescherming van een bepaalde mate van biodiversiteit, lijkt de overheid zichzelf te zien als een klein onderdeel van het waardecreërend proces. Dit is een interessant perspectief ten opzichte van het stroomschema, zoals gepresenteerd in paragraaf 7.1. Dijkssma stelt dat natuur ook sterk economische en maatschappelijke waarden heeft, die ervoor zorgen dat de samenleving zelf voor de natuur zorgt: 'Een sterke natuur die midden in de samenleving staat, is ook een natuur die de samenleving vooruit helpt en daar op zijn beurt zelf weer van profiteert' (Dijkssma 2014: 34).

De overheid lijkt namelijk verder af te willen gaan staan van het waardecreërend proces, maar houdt wel invloed door op te treden als beschermer van maatschappelijke tekorten aan biodiversiteit. Dijkssma gaat daarmee in haar stuk in op de rol van

de overheid bij de creatie van waarde door natuur. Een bepaalde basis voor bescherming van bedreigde soorten wil Dijksma echter wel leveren, en houdt daarmee een rol voor de overheid in het waardecreërend proces in stand; al dan niet in kleinere mate.

7.3. Tussenconclusie

Het bleek in dit hoofdstuk mogelijk een dynamisch model te ontwikkelen waarmee het waardecreërend proces door cultuur en natuur in het publieke domein kan worden geanalyseerd. Het stroomschema is een toevoeging op de waardenkaart, die gepresenteerd is in hoofdstuk 4, omdat dit schema inzichtelijk maakt hoe publieke waarden in het publieke domein tot stand worden gebracht. Naast de constatering dat cultuur en natuur publieke waarden hebben (weergegeven in de waardenkaart), wordt de rol van de overheid in het waardecreërend proces gepositioneerd. Het is opvallend dat de huidige overheid zichzelf expliciet met afstand van dit proces positioneert. Minister Bussemaker en staatssecretaris Dijksma stellen namelijk dat de overheid verder af dient te staan van dit waardecreërend proces, omdat ze vinden dat waarden voornamelijk tot stand moeten worden gebracht tussen de cultuursector of natuursector en het publiek. Wanneer we in de lijn van Frans Hoefnagel denken, blijft de overheid in bepaalde mate optreden als beschermer van maatschappelijke tekorten, maar na lezing van de speerpunten in het cultuur- en natuurbeleid blijkt dat de afstand tot het waardecreërend proces wordt vergroot. De vierde deelvraag van dit onderzoek (*Op grond van welke uitkomsten kan de vergelijking tussen de legitimering van cultuurbeleid en de legitimering van natuurbeleid zinvol worden genoemd?*) kan worden beantwoord met de opmerking dat een vergelijking zinvol is als blijkt dat er verschillen zitten in de kwaliteit tussen de legitimering van cultuurbeleid en de kwaliteit van de legitimering van natuurbeleid. In de conclusie van deze scriptie worden de beleidsanalyses van het cultuurbeleid en het natuurbeleid, zoals uitgevoerd in hoofdstuk 5 en 6, dan ook naast elkaar gelegd en wordt er ingegaan op de vraag of een vergelijking tussen de legitimering van beide beleidsterreinen leidt tot een kwaliteitsoordeel over de beleidsstukken.

Conclusie

Dit afsluitende hoofdstuk van deze scriptie heeft enerzijds als doel een samenvatting van de tot nu toe gedane bevindingen te geven, en anderzijds een concluderende koppeling te maken tussen die bevindingen, waarin verschillende lijnen bij elkaar worden gebracht. In de eerste paragraaf van dit hoofdstuk wordt teruggeblikt op de deelvragen die reeds besproken zijn in de voorgaande hoofdstukken van deze scriptie (hoofdstuk 1 tot en met 6). Er worden samenvattende antwoorden gegeven op de verschillende deelvragen die leidend waren bij het onderzoek. In de tweede paragraaf wordt antwoord gegeven op de laatste twee deelvragen van het onderzoek: *Wat zijn de overeenkomsten en de verschillen tussen de waarden van waaruit cultuurbeleid en natuurbeleid wordt gelegitimeerd?* en *Leidt het ontworpen instrumentarium tot een zinvolle vergelijking tussen de legitimering van cultuurbeleid en de legitimering van natuurbeleid?* In de derde paragraaf wordt ingegaan op de hypothese (*Het is mogelijk een instrumentarium te ontwikkelen om de legitimering van cultuurbeleid op basis van publieke waarden zinvol te vergelijken met de legitimering van natuurbeleid*) en de hoofdvraag (*Op welke manier is het mogelijk een instrumentarium te ontwikkelen om de legitimering van cultuurbeleid op basis van publieke waarden zinvol te kunnen vergelijken met de legitimering van natuurbeleid?*) van het onderzoek.

Samenvatting per deelvraag

Deelvraag 1: *Wat betekent 'publieke waarde' precies en welke wetenschappelijke perspectieven worden bij deze definiëring gebruikt?* Het begrip 'publieke waarde' is een vrije vertaling van het begrip 'public value'; het is hetgeen wat tot stand wordt gebracht door de aanwezigheid van bepaalde producten en diensten die de samenleving verrijken en die van belang zijn voor de mens (Stewart 2009; Stone 2012). Pu-

publieke waarden staan in die zin altijd in relatie tot de mens (Benington 2011; Moore 2013). Publieke waarden kunnen zowel individueel, collectief, economisch, als sociaal-maatschappelijk van aard zijn. Cultuur en natuur zijn voorbeelden van sectoren die publieke waarde tot stand brengen in het waardecreërend proces (Hoefnagel 2011, Nussbaum 2012, Adams 2013). Middels co-creatie door verschillende actoren (de sector met culturele of natuurlijke producten, de mens, de overheid) in het publieke domein wordt publieke waarde tot stand gebracht (Van Maanen 2009; Benington 2011; Moore 2013).

Deelvraag 2a: *Welke publieke waarden worden in de secundaire literatuur verbonden aan kunst en cultuur?* De publieke waarde van cultuur is divers en vanuit verschillende perspectieven en belangen bekeken heeft cultuur telkens een andere waarde (Ellis 2003; McCarthy e.a. 2004; Tusa 2007; Bakhshi e.a. 2009; Lee e.a. 2011; Benedikt 2012). De waarde van cultuur kan worden onderscheiden in intrinsieke en instrumentele waarden. Intrinsieke waarde wordt vaak omschreven als hetgeen wat waarde heeft op zichzelf. In het geval van kunst en cultuur is dit echter problematisch. Kunst en cultuur staan namelijk per definitie in relatie tot de mens, dus de waarde van cultuur ook. De intrinsieke waarde wordt in deze scriptie, in lijn van theaterwetenschapper Hans van Maanen, verbonden aan de waarde die cultuur heeft wanneer de mens in aanraking komt met het culturele product (Van Maanen 2009; Schrijvers e.a. 2015). Het moment dat het subject (de mens) in confrontatie komt met het object (het culturele product) noemen we de esthetische ervaring; een dynamische uitwisseling van culturele waarde. Daarmee krijgt cultuur intrinsieke waarde die van invloed is op het individu. De aanwezigheid van culturele instituties (ook wel omschreven als de institutionele waarden of de pluriformiteit) is voor het waardecreërend proces van essentieel belang (Holden 2004; Holden 2006; Vuyk 2011). Wanneer het culturele product ook echt iets doet met die individuele mens (bijvoorbeeld wanneer sociale vaardigheden worden aangeleerd of het leefklimaat in de wijk verbetert), wordt de intrinsieke publieke waarde omgezet in instrumentele publieke waarden.

Deelvraag 2b: *Welke publieke waarden worden in de secundaire literatuur verbonden aan natuur?* De publieke waarde van natuur is divers en komt tot stand in het beeld dat de mens van de natuur heeft (Buijs & Volker 1997; Keulartz e.a. 2002). De waarde van natuur kan, net als de waarde van cultuur, worden onderscheiden in intrinsieke en instrumentele waarden. In tegenstelling tot cultuur, kan natuur waarde hebben op zichzelf. Dit kan de intrinsieke waarde van natuur worden genoemd (Huitzing 1995), maar dit is niet een publieke waarde (Achterberg 1989; Verheyen 2013). Gesteld wordt dat wanneer de mens in aanraking komt met een natuurlijk object, de natuur een publieke waarde krijgt. Net als bij cultuur is deze ervaring de intrinsieke publieke waarde van natuur (Van Maanen 2009). Die intrinsieke waarde kan van invloed zijn op het individu, maar ook op het collectief. Dit gebeurt wanneer de intrinsieke waarde, net als bij cultuur, wordt omgezet in instrumentele waarden (de natuur biedt bijvoorbeeld een plek om te sporten, of levert grondstoffen). De aanwezigheid van de natuur in veel verschillende uitingen (ook wel omschreven als biodiversiteit) is voor het waardecreërend proces van essentieel belang.

Deelvraag 3: *Welke publieke waarden die verbonden worden aan cultuur en natuur kunnen worden opgenomen in een 'waardenkaart'?* Het antwoord daarop wordt samengevat in de waardenkaart zoals die is gepresenteerd in hoofdstuk 4. In deze waardenkaart worden de publieke waarden van cultuur onderscheiden van de publieke waarden van natuur. Beide terreinen hebben zowel invloed op het individu (als instrumentele en intrinsieke waarde) als op het collectief (enkel als instrumentele waarde). De waardenkaart maakt het mogelijk om te analyseren in welke mate hedendaagse cultuurbeleidsstukken en natuurbeleidsstukken worden gelegitimeerd op basis van publieke waarden. Tevens bleek het in hoofdstuk 4 mogelijk om een dynamisch model te ontwikkelen waarmee de waardecreërende processen in de cultuursector en natuursector kunnen worden bestudeerd: het stroomschema.

Deelvraag 4a: *Vanuit welke publieke waarden wordt het cultuurbeleid gelegitimeerd?* Uit de beleidsanalyse van de cultuurnota *Ruimte voor cultuur* (2015) en de voorafgaande brief *Cultuur beweegt* (2014) van minister Bussemaker blijkt dat de minister

er grotendeels in slaagt haar beleid te legitimeren op basis van de publieke waarde van cultuur. Hoewel zij niet alle publieke waarden uit de waardenkaart benoemt, komen een aantal belangrijke waarden wel aan de orde in haar beleid. Ook noemt zij een aantal publieke waarden die moeten worden toegevoegd aan de waardenkaart. Opvallend is dat de publieke waarden die Bussemaker noemt voor een groot deel instrumenteel van aard zijn en met name sociale doeleinden hebben. Intrinsieke waarden worden in de visiebrief uit 2013 wel genoemd, maar krijgen vervolgens in de cultuurnota uit 2015 geen expliciete plek binnen het rijksbeleid.

Deelvraag 4b: *Vanuit welke publieke waarden wordt het natuurbeleid gelegitimeerd?* Uit de beleidsanalyse van de rijksnatuurvisie *Natuurlijk verder* (2014) blijkt dat staatssecretaris Dijksema er in slaagt haar beleid te legitimeren op basis van de publieke waarde van natuur. Hoewel zij niet alle publieke waarden uit de waardenkaart benoemt, komen de meeste publieke waarden uit de waardenkaart wel aan de orde. Daarmee is haar beleid meer helder gebaseerd op publieke waarden dan het beleid van Bussemaker. Ook noemt Dijksema een aantal publieke waarden die moeten worden toegevoegd aan de waardenkaart. Opvallend is dat de publieke waarden die Dijksema noemt voor een groot deel instrumenteel van aard zijn en met name economische doeleinden hebben. De intrinsieke waarden van natuur komen alleen zijdelings ter sprake in de rijksnatuurvisie. Dit lijkt een politieke keuze.

Deelvraag 5: *Op grond van welke uitkomsten kan de vergelijking tussen de legitimering van cultuurbeleid en de legitimering van natuurbeleid zinvol worden genoemd?* Middels de waardenkaart, die is aangeboden in hoofdstuk 4 en het stroomschema, dat is aangeboden in hoofdstuk 7, is het mogelijk deze vraag te beantwoorden. Een vergelijking tussen de mate van legitimering op basis van publieke waarden tussen cultuurbeleid en natuurbeleid is zinvol, omdat het inzichtelijk maakt in welke mate de overheid de publieke waarde van cultuur en natuur articuleert. De vergelijking levert een actuele bijdrage aan de discussie over de rol van de overheid bij de bescherming van de waardecreatie van culturele en natuurlijke producten. Omdat de cultuursector te maken heeft met soortgelijke processen in waardecreatie als de

natuursector, kan die vergelijking leiden tot een verbetering van de legitimering van beleidsdocumenten over cultuur dan wel natuur.

Vergelijking beleidsdocumenten

In deze paragraaf wordt antwoord gegeven op de zesde deelvraag van deze scriptie: *Wat zijn de overeenkomsten en de verschillen tussen de waarden van waaruit cultuurbeleid en natuurbeleid wordt gelegitimeerd?* In de paragraaf wordt teruggekeken op de beleidanalyses uit hoofdstuk 5 en 6 en worden de overeenkomsten tussen en verschillen in legitimering van het cultuurbeleid en natuurbeleid besproken. In die bespreking worden de waardecreërende processen van cultuur en natuur meegenomen, zoals die tot stand komen via de esthetische ervaringen van de mens in confrontatie met het culturele of natuurlijke product.

Op basis van de bevindingen in hoofdstuk 1 kan geconcludeerd worden dat er in het publieke domein publieke waarden zijn die gecreëerd worden middels co-creatie van verschillende partijen in dat publieke domein (Stewart 2009; Benington 2011; Stone 2012; Moore 2013). De cultuursector en natuursector zijn beide voorbeelden van terreinen die publieke waarden creëren voor het publieke domein. Beide terreinen kennen intrinsieke en instrumentele waarden die van invloed zijn op zowel individuele mensen, als op de samenleving. Gebaseerd op de ideeën van theaterwetenschapper Hans van Maanen wordt middels het creëren van een esthetische ervaring van een subject (de mens) met een object (het culturele of natuurlijke product), de waardecreatie tot stand gebracht. Alle actoren zijn van belang in het waardecreërend proces, omdat ze onderdeel zijn van het mogelijk maken van de totstandkoming van die ervaringen (Van Maanen 2009). De actoren waar het om gaat zijn de aanwezigheid van culturele en natuurlijke producten (via kunstenaars, culturele instellingen, natuurgebieden, biodiversiteit etc.), de individueel waarderende instanties (de mens), het publieke domein (de samenleving waarin de mens zich beweegt) en de overheid. Allen zijn onderdeel van het proces waarin culturele en natuurlijke producten publieke waarde krijgen.

De rol van de overheid moet in het waardecreërend proces als optioneel worden beschouwd; het is een actor die de esthetische communicatie tussen het object en het subject mogelijk kan bevorderen. Middels het arrangeren van omstandigheden waarin culturele en natuurlijke producten kunnen gedijen, worden publieke waarden tot stand gebracht. Deze verantwoordelijkheid maakt het beleid van de overheid legitiem. De overheid heeft reden om cultuur en natuur te ondersteunen, omdat de cultuursector en de natuursector, volgens Martha Nussbaum, zonder bescherming verschromen, en daarmee ook het publieke domein als geheel zou verschromen (Nussbaum 2012). Uitgaande van de ideeën van Frans Hoefnagel en Thijs Adams gaat het om het voorkomen van een maatschappelijk gebrek aan publieke waarden (Hoefnagel 2011; Adams 2013). Hier kan de overheid voor zorgen, door het ondersteunen van een pluriformiteit en kwaliteit aan die elementen binnen de cultuursector en de natuursector die culturele en natuurlijke producten leveren. Daarmee wordt er op de langere termijn gezorgd voor het behoud van een levendig cultureel klimaat en de bescherming van een veelzijdige natuur, die in staat is zich te ontwikkelen. Op deze manier zorgen cultuur en natuur nu en in de toekomst voor de creatie van publieke waarden.

Om tot die uitkomst te komen, is er in deze scriptie een poging gedaan de publieke waarde van cultuur en de publieke waarde van natuur onder woorden te brengen in een waardenkaart. Dit zijn geen waarden die enkel vertaald worden in euro's of cijfers, maar juist ook waarden die iets teweegbrengen bij het individu of het collectief. 'De waarde van cultuur' wordt met behulp van de waardenkaart een minder broos begrip. Maar, in lijn met Lucebert, de weerloosheid van de waardevolle cultuur blijft echter bestaan. De samenleving doet er daarom goed aan een degelijk systeem op te zetten waarin die waarden vooraf benoemd worden en normaliter beschermd worden.

Zoals omschreven in de vorige paragraaf worden het cultuurbeleid en het natuurbeleid in de geanalyseerde beleidsdocumenten voornamelijk gelegitimeerd vanuit een

instrumenteel perspectief. De waarde van natuur ligt, volgens de rijksnatuurvisie *Natuurlijk verder* (2014) van Sharon Dijksma, vooral bij de economische waarden die het teweeg brengt. De staatssecretaris van natuur ziet in de natuur met name een rol weggelegd voor het leveren van voeding, grondstoffen en een plek waar water geborgen kan worden; over het algemeen dus hele praktische waarden, die direct ten dienste staan van de mens. De waarde van cultuur ligt volgens de cultuurnota *Ruimte voor cultuur* (2015) en de visiebrief *Cultuur beweegt* (2013) voornamelijk bij de sociaal-maatschappelijke waarden (zoals sociale cohesie, het aanleren van sociale vaardigheden, welzijn, leefbaarheid), aldus Jet Bussemaker. De minister van cultuur focust zich met name op de verrijkende en verbindende waarde van kunst en cultuur; de intrinsieke en economische waarden zijn volgens het beleidsdocument van Bussemaker veel minder van belang.

Wanneer we terugkijken op de beleidsanalyse in hoofdstuk 5 en 6, kan geconcludeerd worden dat de waardenkaart heeft gefunctioneerd als een opsporingsmethode voor publieke waarden. Wat opvallend is aan het beleid van Dijksma, is dat de rijksnatuurvisie heel helder geformuleerd is; veel van de waarden uit de waardenkaart komen terug in de visie van de staatssecretaris. Bussemaker lijkt zich daarentegen duidelijker bewust te zijn van het verschil tussen intrinsieke en instrumentele waarden, maar weet de intrinsieke waarde van cultuur niet te koppelen aan praktisch beleid. Daarmee komen we aan bij de laatste deelvraag van deze scriptie, namelijk de vraag of de waardenkaart heeft geleid tot een zinvolle vergelijking tussen de legitimering van cultuurbeleid en de legitimering van natuurbeleid. Het waarden-schema maakte de publieke waarden van cultuur en natuur inzichtelijk, waardoor diezelfde publieke waarden in de beleidsdocumenten over cultuur en natuur herkend konden worden. Ondanks dat het overheidsjargon niet altijd overeen kwam met de gekozen begrippen van de publieke waarden in de waardenkaart, hielp de waardenkaart bij het onderzoeken van de geslaagdheid en het tekortschieten van de legitimering in de beleidsdocumenten op basis van publieke waarden. Het beleidsdocument over cultuur bleek minder helder geformuleerd dan het beleidsdocument over natuur. Daarmee wordt duidelijk dat cultuur en natuur in het waardecreërend

proces nauwelijks van elkaar verschillen, maar in de legitimering van beleid juist wel. Zonder de legitimering van cultuurbeleid te vergelijken met de legitimering van het natuurbeleid zou die constatering veel minder duidelijk boven tafel zijn gekomen.

Tegelijkertijd kan worden geconcludeerd dat de opgestelde waardenkaart op verschillende momenten tekort is geschoten; de waardenkaart, gebaseerd op de gelezen secundaire literatuur, niet een volledige weergave van de publieke waarde van cultuur en natuur. In de beleidsdocumenten waren namelijk niet alleen waarden terug te vinden uit de waardenkaart, maar wisten tevens ook waarden toe te voegen aan die kaart. Na het lezen van de beleidsdocumenten zijn daarom ook nieuwe twee waardenkaarten opgesteld, die enerzijds afgeslankte versie waren van de oorspronkelijke waardenkaart, en anderzijds die oorspronkelijke waardenkaart wisten uit te breiden. Vanzelfsprekend wordt er dan ook verwacht dat wanneer er meer beleidsdocumenten worden geanalyseerd, de waardenkaart zich nog verder zal ontwikkelen. Bovendien zal de beleving van waarden in de loop van de tijd veranderen, doordat politiek en samenleving veranderen. Het is een inherent kenmerk van waarden dat het per definitie onmogelijk is om een “eindversie” van de waardenkaart op te kunnen stellen. Deze scriptie kan daarom beschouwd worden als een eerste poging tot het onder woorden brengen van de publieke waarde van cultuur, in vergelijking met de publieke waarde van natuur. Dit is een stap voorwaarts in het naar buiten toe kenbaar maken van de waarde van cultuur.

Eindconclusie

Om tot een heldere conclusie te komen, wordt er antwoord gegeven worden op de zevende en laatste deelvraag van het onderzoek: *Leidt het ontworpen instrumentarium tot een zinvolle vergelijking tussen de legitimering van cultuurbeleid en de legitimering van natuurbeleid?* Daarbij wordt er teruggekeken op de verschillende procesmatige stappen van het onderzoek. Zoals gesteld in hoofdstuk 4 van deze scriptie, zijn er in het onderzoek drie niveaus van vergelijkingen onderscheiden, die van be-

lang zijn voor het beantwoorden van de hoofdvraag van deze scriptie: *Op welke manier is het mogelijk een instrumentarium te ontwikkelen om de legitimering van cultuurbeleid op basis van publieke waarden zinvol te kunnen vergelijken met de legitimering van natuurbeleid?*

Niveau 1. *Vergelijking tussen de waardecategorieën van cultuur en natuur, zoals die in de secundaire literatuur zijn gevonden.* In hoofdstuk 2, 3 en 4 zijn de verschillende waarden die verbonden worden aan cultuur, vergeleken met de waarden die verbonden worden aan natuur. Uit deze vergelijking is gebleken dat cultuur en natuur vergelijkbare vormen van publieke waarden onderscheiden. Beide terreinen kennen waarden die accent leggen op de intrinsieke waarde van culturele en natuurlijke producten, die vervolgens kunnen worden vertaald naar instrumentele waarden (van sociaal-maatschappelijke en/of economische aard).

Niveau 2. *Vergelijking tussen de praktische legitimering van een beleidsdocument over cultuur en natuur en de in de secundaire literatuur gevonden waardecategorieën van cultuur en natuur.* In hoofdstuk 5 en 6 van deze scriptie zijn het landelijk cultuurbeleid van minister Bussemaker en landelijke natuurbeleid van staatssecretaris Dijkssma naast de in de secundaire literatuur gevonden publieke waarden gelegd. De waardenkaart diende daarbij als ondersteunend instrument om de publieke waarden in de praktische beleidsdocumenten op te sporen. Daarmee werden de accenten die Bussemaker en Dijkssma leggen op de instrumentele waarden ontdekt.

Niveau 3. *Vergelijking tussen de praktische legitimering van de beleidsdocumenten over cultuur en natuur onderling.* In de conclusie van deze scriptie bleek dat het de legitimering van minister Bussemaker en de legitimering van staatssecretaris Dijkssma op veel vlakken met elkaar overeenkomen; in beide beleidsdocumenten die zijn geanalyseerd spreekt uit de legitimering van het beleid een duidelijke voorkeur voor instrumentele waarden. Bij Bussemaker ligt het accent echter sterk bij de sociaal-maatschappelijke waarden en effecten van cultuur, terwijl bij Dijkssma het accent voornamelijk ligt bij de economische waarde van natuur. Tevens kan gesteld worden

dat Dijksma in haar legitimering haar beleid meer stoelt op publieke waarden, en die publieke waarden dan ook duidelijker noemt dan Bussemaker. Zonder vergelijking van het beleidsdocument over cultuur met het beleidsdocument over natuur zou dat verschil veel minder concreet zijn geworden. De vergelijking is in die zin dus zinvol gebleken. Uit beide beleidsdocumenten blijkt echter zonder meer dat cultuur en natuur door de overheid van belang worden geacht, en dat de overheid een rol voor de bescherming van beide sectoren voor zichzelf ziet weggelegd. Hoe invulling gegeven wordt aan die visie, is echter politiek gekleurd. De scriptie krijgt daarmee actuele betekenis, naast het feit dat de waardenkaart gebruikt kan worden als tijdloos instrument bij het analyseren van beleidsdocumenten.

Daarmee is mogelijk gebleken om aan de hand van een waardenkaart de legitimering van cultuurbeleid op basis van publieke waarden te vergelijken met de legitimering van natuurbeleid. Hoewel de waardenkaart nog niet volledig kan worden genoemd, is gebleken dat het opstellen van de waardenkaart een bruikbare manier was om inzichtelijk te maken welke publieke waarden aan cultuur worden verbonden en welke publieke waarden aan natuur worden verbonden. Bovendien is er in de waardenkaart zowel ruimte voor verschil als voor gemeenschappelijkheid, waardoor de legitimering van beide beleidsterreinen worden bestudeerd. Daarmee wordt de hypothese (*Het is mogelijk een instrumentarium te ontwikkelen om de legitimering van cultuurbeleid op basis van publieke waarden zinvol te kunnen vergelijken met de legitimering van natuurbeleid*) bevestigd. De waardenkaart is een instrument waarmee het mogelijk wordt de waarden van cultuur en natuur inzichtelijk te maken en de geslaagdheid van de legitimering van beleidsdocumenten over cultuur en natuur te analyseren.

Discussie

Zoals omschreven in de derde paragraaf, is er een 'zwak' punt in het onderzoek opgemerkt, namelijk het feit dat de op basis van de literatuur opgestelde waardenkaart niet volledig bleek te zijn. In de secundaire literatuur die voor deze scriptie gelezen

is, zijn niet alle publieke waarden van cultuur en natuur opgespoord. Doorontwikkeling van de waardenkaart zou verder plaats moeten vinden in vervolgonderzoek; bijvoorbeeld door bij nog meer partijen te informeren wat zij beschouwen als waarde van cultuur en natuur. Uiteindelijk kan er dan een zo volledig mogelijk overzicht worden gegeven van de publieke waarden van cultuur en natuur. Tegelijk is geconstateerd dat waarden zich ook ontwikkelen in de tijd, wat impliceert dat iedere waardenkaart een product is van de tijd en samenleving waarin die opgesteld wordt.

Daarbij moet worden opgemerkt dat er in deze scriptie op verschillende momenten is uitgegaan van bepaalde (persoonlijk geïnterpreteerde) aannames. Omdat vanuit verschillende perspectieven er uiteenlopende ideeën bestaan over de publieke waarde van cultuur en natuur, was het opstellen van de waardenkaart een complex vraagstuk. Hierbij moesten vervolgens heldere keuzes in gemaakt worden, waarbij noodzakelijkerwijs ook bepaalde perspectieven zijn komen te vervallen. Gekozen is voor een afbakening van de begrippen, die het meest overkoepelend werden geacht. Vanzelfsprekend ontstaat er dan ruimte voor discussie. Dit discussiepunt toont enerzijds de tekortkomingen van het onderzoek, maar anderzijds ook de kracht ervan; er is een voorzet gedaan in een brede discussie over de (ondersteunende) rol van de overheid in het waardecreërend proces door de cultuursector en de natuursector, die kan leiden tot een meer inhoudelijk vervolgonderzoek. Dit laat tevens zien dat een waardenkaart altijd een product is van plaats en tijd en aan ontwikkelingen onderhevig.

Een andere beperking in deze scriptie is het feit dat er geen nader onderzoek is gedaan naar de mate en context waarin de publieke waarden van belang zijn. Hoewel er wel een lijst wordt gegeven van publieke waarden die in ieder geval belangrijk zijn voor het publieke domein (gebaseerd op de ideeën van Jenny Stewart, Deborah Stone en Frans Hoefnagel), wordt er geen hiërarchie tussen de verschillende publieke waarden in de waardenkaart aangegeven en is de context niet nader geanalyseerd. Hier is bewust voor gekozen, omdat een dergelijke volledigheid uitstijgt boven het kader van deze scriptie. Het is echter wel interessant als dit in de toekomst

alsnog uitgevoerd zou worden. Mogelijk kan een dergelijk volledig onderzoek plaatsvinden in het kader van een promotieonderzoek. Op deze manier kan beter onderzocht worden wat de kwaliteit is van de legitimering van het overheidsbeleid en in welke mate dit beleid politiek gekleurd is. Dit is een geheel afzonderlijk onderzoek naast de vraag of de overheid er überhaupt in slaagt haar beleid te formuleren op basis van publieke waarden (zoals in deze scriptie gedaan is).

In het vervolg daarvan is er nog een onderzoekslaag te ontdekken, die in dit onderzoek is blijven liggen, namelijk voor wie de legitimering van belang is. De doelgroep van het overheidsbeleid, die uiteraard van groot belang is in beleid, is niet meegenomen in het onderzoek. In dit onderzoek is enkel onderzocht of de overheid er “in het algemeen” in slaagt haar beleid te legitimeren; de legitimering geldt in die redenering voor iedereen, en niet voor specifieke groepen of zelfs individuen in de samenleving. Wanneer onderzocht wordt wat de kwaliteit van de legitimering van het (cultuur- en natuur-) beleid op basis van publieke waarden is, dan moet meegenomen worden voor wie dat beleid dan precies van belang is. Een vervolgonderzoek naar de kwaliteit van legitimering vraagt tegelijkertijd om nuancering.

Andere suggesties voor vervolgonderzoek liggen meer in de sfeer van de geslaagdheid van de uitvoering van het beleid. Komen de doelen die de overheid in haar beleid stelt, overeen met de manier waarop de overheid haar beleid uitvoert middels regelingen en subsidies? Dit is opnieuw een vraagstuk wat in deze scriptie heel expliciet niet wordt beantwoord, omdat het onderzoek dan veel te omvangrijk zou zijn geworden. Een laatste vraag die tijdens het schrijven van deze scriptie is opgekomen, maar niet is beantwoord, is de vraag waarom de legitimering van het natuurbeleid helderder is dan de legitimering van het cultuurbeleid. Heeft dit te maken met een bepaalde politieke cultuur? Of ligt het aan de sectoren zelf? Waarom voelt het minder ongemakkelijk om over natuur in economische termen te spreken, dan over cultuur? Het zijn interessante opgaven, die om vervolgonderzoek vragen. Hopelijk zijn er volgende masterstudenten of promovendi die zich hierover willen buigen.

Reflectie

Voorafgaand aan het afstudeerproces zag ik nogal op tegen het doen van het onderzoek en het schrijven van de scriptie. Vooral het idee dat ik er helemaal alleen voor stond leverde bij voorbaat stress op. Tijdens het proces bleek dit echter meegeval- len. In het algemeen bleek het voor mij geen lastige opgave te zijn om (bijna) elke dag in de universiteitsbibliotheek te werken aan mijn scriptie. Om die reden heb ik mijn scriptie kunnen afronden in de tijd die ik me had voorgenomen: een kleine vier maanden. Ik ben dan ook erg trots op de door mij opgebrachte discipline.

In de beginfase bleek het echter lastiger dan verwacht om mijn scriptieonderwerp te specificeren. Mede door mijn persoonlijk enthousiasme voor het onderwerp en alle facetten die daarbij komen kijken, was mijn onderwerp te breed. Vervolgens is er enige tijd overheen gegaan (en een serie gesprekken met mijn begeleider), voor ik mijn onderwerp wist te versmallen. Uiteindelijk is dit naar mijn eigen inzicht goed gelukt; het was een geval van *'killing my darlings'*. Toen ik eenmaal mijn onderwerp had gespecificeerd en ik mijn 'status quaestionis' helder op papier had gekregen, kon ik aan de slag met mijn onderzoek. Dit betekende in het begin vooral veel lezen. Inclusief de onderwerpversmalling heeft deze fase ongeveer de helft van mijn afstu- deerperiode in beslag genomen. Toen ik na al het lezen voor mijn gevoel overliep van informatie, ben ik begonnen aan het schrijven van mijn scriptie. De eerste drie hoofdstukken kreeg ik dan ook vrij soepel op papier.

Na enige inhoudelijke kritische punten van Geert Drion op mijn werk, kon ik een stap verder maken in mijn onderzoek: het opstellen van de waardenkaart en het schrijven van hoofdstuk 4. In deze fase bleek ik achteraf gezien enigszins te zijn gaan dwalen: de waardenkaart die ik van te voren voor ogen had, bleek de vorm van een stroomschema over het waardecreërend proces te krijgen. Niet helemaal de bedoe-

ling, maar wel een interessante denkstap die voor mijn scriptie van toegevoegde waarde is gebleken.

Na de nodige aanpassingen van de inhoud van hoofdstuk 4, kon ik overgaan op de beleidsanalyse. Van te voren had ik voor ogen dat ik beleidsdocumenten op verschillende overheidsniveaus zou onderzoeken. Dit bleek, al lezende van een beleidsdocument van de rijksoverheid, echter te veel gevraagd. Uit deze analyse kwamen al zoveel interessante punten naar voren, dat ik besloten heb mij enkel op dit landelijke niveau te focussen. Een besluit waar ik erg onzeker over was. Een onderzoek uitbreiden is nou eenmaal gemakkelijker dan een onderzoek inperken.

Deze stap bleek echter een goede beslissing, waarna ik kon overgaan tot de afrondende fase van mijn onderzoek: het schrijven van de conclusie en het afronden van de scriptie. Hoewel ik in mijn scriptie al enige tussenconclusies had geschreven, zag ik op tegen het schrijven van de uiteindelijke hoofdconclusie. Het is naar mijn idee van cruciaal belang dat de conclusie helder geschreven is en dat alle losse eindjes op een duidelijke manier bij elkaar komen. Dit bleek zo gemakkelijk nog niet, maar mede dankzij wat hulp van Geert Drion heb ik de conclusie, naar eigen inzicht, helder gekregen. Voor de zekerheid heb ik dit hoofdstuk ook nog opgestuurd naar het Academisch Schrijfcentrum op de Radboud Universiteit. Een medewerker van daar heeft met aandacht mijn conclusie gelezen en nuttige tips gegeven.

Vervolgens heb ik alles wat ik heb geschreven inhoudelijk en tekstueel laten nakijken door verschillende mensen en door mijn begeleidende docent. Dit was een boeiend onderdeel bij het verbeteren van mijn scriptie, vooral om ineens aan mensen uit mijn omgeving te laten zien waar ik de afgelopen maanden mee bezig was geweest. Maar de hulp was van harte welkom, zeker omdat ik van mezelf weet dat ik mijn eigen spellingfouten er niet allemaal uit kan halen. Dankzij mijn familie en vrienden heb ik mijn scriptie kunnen verbeteren en het met vertouwen kunnen afronden.

Bij mijn onderzoeksproces ben ik ook tegen een structurele moeilijkheid aangelopen. Ik vond het lastig om vast te houden aan de versmalde onderzoeksvragen die ik mij vooraf had gesteld. Vaak ging mijn aandacht naar zaken die weinig met deze

vragen te maken hadden. Hoewel het absoluut noodzakelijk bleek dat mijn begeleider mij hier op wees, was het lastig sommige eigen initiatieven los te laten. Door mijn eigenzinnige karakter heb ik mijzelf meerdere malen moeten dwingen mijn onderzoek te versmallen. Iets waar ik achteraf erg blij mee ben, ook gezien het feit dat ik afstevende op een veel te tijdrovend onderzoek en een te groot woordenaantal voor een masterscriptie.

Ook ben ik trots op het feit, dat ik op geheel eigen kracht grip heb gekregen op het ogenschijnlijk veelomvattende begrip 'de waarde van cultuur'. Iets wat voorheen voor mij een ongelofelijk vage betekenis had, heb ik middels mijn scriptie in een vorm kunnen gieten die voor mezelf, en hopelijk ook voor anderen, begrijpelijk is. Tevens is me dit gelukt met 'de waarde van natuur', wat voor mij een geheel nieuw onderzoeksterrein was. Hoewel ik bij beide begrippen nogal eens leek te "verzuipen" in de uiteenlopende perspectieven, is het me gelukt om die theorieën vast te pakken en met elkaar te verbinden. Ik heb mezelf laten zien dat ik in staat ben na te denken op (soms zelfs bijna filosofisch) wetenschappelijk niveau.

Tegelijkertijd is het ook prettig om zelf op te kunnen merken waar de zwaktes van mijn onderzoek in zitten, en welke punten nog om vervolgonderzoek vragen. De beperkingen van mijn onderzoek heb ik uitgebreid benoemd in de conclusie. Naar mijn idee laat ik daarmee zien dat ik zelf een goed idee heb van de manier waarop mijn onderzoek zich positioneert binnen de cultuurwetenschappen. Het voelt prettig om, als (hopelijk) bijna afgestudeerde cultuurwetenschapper, daar bewust keuzes in te kunnen maken.

Naar mijn idee blijkt de kracht van mijn onderzoek dan ook te zitten in het feit dat ik mij beperkt heb tot de basislaag van beleidsonderzoek. Omdat ik daarin wel verdieping heb gezocht, gaat mijn scriptie verder dan het beoordelen van cultuurbeleid. Uit mijn analyse spreekt een bepaalde tijdloosheid van de waarde van cultuur, in vergelijking tot de waarde van natuur, die interessant is voor iedereen die onderzoek doet naar zowel cultuurbeleid als natuurbeleid.

Literatuurlijst

- Achterberg, W. (1989) 'De intrinsieke waarde van de natuur', in: *Filosofie en Praktijk*. Nr. 10.
- Adams, T. (1993) *Cultuurbeleid in Nederland. Nationaal rapport Europees programma voor de evaluatie van nationaal cultuurbeleid*. Den Haag: Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur.
- Adams, T. (2013) *Kunst als publiek goed. Een pleidooi voor de culturele dimensie van een vrije samenleving*. Amsterdam: Van Gennep.
- Bakhshi, H., Freeman, A. & Hitchen, G. (2009) *Measuring intrinsic value. How to stop worrying and love economics*. http://mpra.ub.uni-muenchen.de/14902/1/MPRA_paper_14902.pdf (geraadpleegd op 8 mei 2015).
- Baricco, A. (2012) *De Barbaren*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Belfiore, E. & Bennett, O. (2008) *The Social Impact of the Arts: An Intellectual History*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Belfiore, E. (2014) 'Impact', 'value' and 'bad economics': *Making sense of the problem of value in the arts and humanities*. Warwick: University of Warwick.
- Benedikt, G. (2012) *European Arts Funding in Crisis. An opportunity to rethink Public Value*. Harvard: University Press.
- Benington, J. (2011) 'From Private Choice to Public Change', in: Benington, J. & Moore, M. eds. *Public Value*. Hampshire / New York: Palgrave Macmillan.
- Berlin, I. (1969) 'Two Concepts of Liberty', In: *Four Essays on Liberty*. Oxford: Oxford University Press.
- Boer, T.A. de, Blaeij, A.T. de e.a. (2014) *Maatschappelijk draagvlak voor natuur en natuurbeleid in 2013*. Wageningen: Wageningen UR.
- Boonstra, F. e.a. (2014) *Leren van beleidsinstrumenten voor ondernemen met natuur*. Wageningen: Alterra.

- Born, R.J.G. van den (2007) *Thinking Nature. Everyday philosophy of nature in the Netherlands*. Nijmegen: Radboud Universiteit.
- Bourdieu, P. & Passeron, J. (1990 [1970]) *Reproduction in Education, Society and Culture*. Londen: Sage.
- Broer, T. & Niemantsverdriet, T. (2011) 'Halbe Zijlstra: Niet Raad voor Cultuur maar publiek moet bepalen wat goede kunst is', in: *Vrij Nederland* (12 januari).
- Brown, A. (2007) *An Architecture of Value*.
http://wolfbrown.com/index.php?mact=News,cntnt01,detail,0&cntn01articleid=29&cntn01origid=15&cntn01detailtemplate=articles_detail&cntn01returnid=417 (geraadpleegd op 8 mei 2015).
- Buijs, A. & Volker, C. (1997) *Publiek draagvlak voor natuur en natuurbeleid*. Wageningen: DLO-Staring Centrum.
- Bunnik, C. & Huis, E. van (2011) *Niet tellen maar wegen. Over de zin en onzin van prestatieafspraken in de culturele sector*. Amsterdam: Boekmanstudies.
- Bussemaker, J. (2013) *Cultuur beweegt. De betekenis van cultuur in een veranderende samenleving*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- Bussemaker, J. (2015) *Ruimte voor cultuur. Uitgangspunten cultuurbeleid 2017-2020*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- Dijksma, S.A.M. (2014) *Natuurlijk verder. Rijksnatuurvisie 2014*. Den Haag: Ministerie van Economische Zaken.
- Drion, G. (2013) 'De waarde van sociaal-cultureel cultuurbeleid', in: *Boekman 95. Sociaal-liberaal cultuurbeleid. Perspectieven en grenzen*. Amsterdam: Boekmanstichting.
- Ehrlich, R. & Ehrlich, A. (1992) *The Value of Biodiversity*. Lawrence: Allen Press.
- Ellis, A. (2003) *Valuing Culture. A Background Note*. Londen: AeA Consulting.
- Europese Commissie (2014) *Cultuur en audiovisuele media. Een hulde aan de culturele diversiteit van Europa*. Luxemburg: Bureau voor Publicaties van de Europese Unie.
- Gielen, P. & Hoogen, Q. van den (2011) 'Kunst, cultuur en de stad. Over stedelijk kunstbeleid binnen de postfordistische conditie', in: Heteren, L. van, Gielen, P. &

- Hoogen, Q. van den eds. *Fight for the arts / Strijd voor de kunst*. Amsterdam: Pallas.
- Gielen, P., Elkhuisen, S., Hoogen, Q. van, Lijster, T. & Otte, H. (2014) *De waarde van cultuur*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Groote, C. de (2012) 'De helende kracht van cultuur en natuur', in: *Boekman 90. Kunst en natuur*. Amsterdam: Boekmanstichting.
- Harris, J. (2006) 'Blue sky thinking – or just plain barmy?', in: *The Guardian* (15 juni). <http://www.theguardian.com/politics/2006/jun/15/thinktanks.labour> (geraadpleegd op 16 juni 2015).
- Hazel, L. & Horner, L. (2005) *Adding Public Value*. Londen: The Work Foundation.
- Hoefnagel, F. (2011) *Een nieuwe toekomst voor het cultuurbeleid*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Hofman, P. (2004) *Lichtschikkend en zingend. Een jonge Lucebert*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Hofman, P. (2006) 'De filosofie van een weerloos citaat', in: *Trouw* (31 januari).
- Holden, J. (2004) *Capturing Cultural Value: How culture has become a tool of Government Policy*. Londen: Demos.
- Holden, J. (2006) *Cultural Value and the Crisis of Legitimacy*. Londen: Demos.
- Hoogen, Q. van den (2012) *Effectief cultuurbeleid. Leren van evalueren*. Amsterdam: Boekmanstichting.
- Huitzing, D.A. (1995) 'Diversiteit aan waarden van de natuur', in: *Filosofie en Praktijk*. Nr. 16.
- Hutter, M. & Throsby, D. eds. (2008) *Beyond Price: Value in Culture, Economics and the Arts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Instituut voor Nederlandse Lexicologie (2015) 'Natuur', in: *Corpus Hedendaags Nederlands*. <http://www.inl.nl/zoekresultaten?q=natuur> (geraadpleegd op 9 juni 2015).
- Keulartz, J., Windt, H. van der & Swart, J. (2002) *Natuurbeelden en natuurbeleid. Theoretische en empirische verkenningen*. Den Haag: NWO.

- Lee, D.J., Oakley, K. & Naylor, R. (2011) "The public gets what the public wants"? The uses and abuses of 'public value' in contemporary British cultural policy', in: *International Journal of Cultural Policy*. Nr. 17.
- Lucebert (1974) 'Alles van waarde is weerloos', in: *Verzamelde gedichten*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Luhmann, N. (1997) *Die Kunst der Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Maanen, H. van (2009) *How to Study Art Worlds. On the Societal Functioning of Aesthetic Values*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Maanen, H. van (2005) 'Als alles kunst heet...', in: *Boekman 65. Hoge en lage cultuur*. Amsterdam: Boekmanstichting.
- McCarthy, K.F., Ondaatje, E.H., Zakaras, L. & Brooks, A. (2004) *Gifts of the Muse. Reframing the Debate About the Benefits of the Arts*. Santa Monica: RAND Corporation.
- Meynhardt, T. (2009) 'Public Value Inside: What is Public Value Creation?', in: *International Journal of Public Administration*. Nr. 32.
- Moore, M.H. (1995) *Creating Public Value. Strategic Management in Government*. Harvard: University Press.
- Moore, M. H. (2012) *Creating Public Value Through a Strong Arts Community*. Queensland: Queensland Performing Arts Centre.
- Moore, M.H. (2013) *Recognizing Public Value*. Harvard: Harvard University Press.
- Nuchelmans, A. (2012) 'Het belang van twitterende boswachters', in: *Boekman 90. Kunst en natuur*. Amsterdam: Boekmanstichting.
- Nussbaum, M. (2012) *Not For Profit. Why Democracy Needs the Humanities*. Princeton: Princeton University Press.
- Rijksoverheid (2015a) 'De Nieuwe Natuurwet', in: *Natuur en biodiversiteit*. Den Haag: Ministerie van Economische Zaken.
<http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/natuur-en-biodiversiteit/nieuwe-natuurwet> (geraadpleegd op 15 juli 2015).
- Rijksoverheid (2015b) 'Erfgoedwet', in: *Erfgoed*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

<http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/erfgoed/erfgoedwet><http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/erfgoed/erfgoedwet> (geraadpleegd op 15 juli 2015).

Rijksoverheid (2015c) 'Huidige wetgeving voor natuurbescherming in Nederland', in: *Natuur en biodiversiteit*. Den Haag: Ministerie van Economische Zaken. <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/natuur-en-biodiversiteit/wetgeving-voor-natuurbescherming-in-nederland> (geraadpleegd op 15 juli 2015).

Rijksoverheid (2015d) *Kunst en cultuur*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/kunst-en-cultuur> (geraadpleegd op 15 juli 2015).

Schrijvers, A., Keizer, A. & Engbersen, G. reds. (2015) *Cultuur herwaarderen*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Sijtsma, F.J. (2013) *Waardering en financiering van de Nederlandse natuur. Argumenten voor grootschalige innovatie in private financiering van natuur, onder blijvende eindverantwoordelijkheid van het Rijk*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.

Soontjens, F.J.K. (1993) *Natuurfilosofie en milieu-ethiek*. Amsterdam: Boom Uitgeverij.

Steenbekkers, A. & Broek, A. van den (2014) *Cultuur en Natuur, een vergelijkende verkenning van betrokkenheid en beleid*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Stewart, J. (2009) *Public Policy Values*. Hampshire / New York: Palgrave Macmillan.

Stone, D. (2012) *Policy Paradox. The Art of Political Decision Making (Third Edition)*. New York / Londen: Norton & Company.

Tatenhove, J.P.M. van & Zouwen, M. van der (2002) *Implementatie van Europees natuurbeleid in Nederland*. Wageningen: Natuurplanbureau.

Throsby, D. (2010) *The Economics of Cultural Policy*. Cambridge: Cambridge University Press.

Tusa, J. (2000) *Art Matters. Reflecting on Culture*. Londen: Methuen.

Tusa, J. (2007) *Engaged with the Arts. Writings from the Frontline*. Londen: IB Tauris.

- Twaalfhoven, A. (2012) 'Onder professoren. 'We moeten nieuwe visies op natuur en cultuur formuleren', in: *Boekman 90. Kunst en natuur*. Amsterdam: Boekmanstichting.
- Verheyen, L. (2013) 'Fake Nature (of wat de esthetica ons over de natuur kan leren)', in: *Jong Groen* (18 november). <http://www.jonggroen.be/content/fake-nature> (geraadpleegd op 20 mei 2015).
- Verschuren, P.J.M. (2011) *De probleemstelling voor een onderzoek: met ondersteuning van analytische en denktechnische hulpmiddelen*. Houten: Spectrum.
- Vugt, B. van (2010) *De waarde van Groen. Een studie naar de vraagstelling van de waarde van groen in onze samenleving*. Houten: Productschap Tuinbouw.
- Vuyk, K. (2011) 'Art and politics. Beyond autonomy', in: *Cultural Policy Update*. Nr. 1. Amsterdam: Boekmanstudies.
- z.a. (1992) *Natuurlijke Habitats (Natura 2000)*. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/NL/TXT/?qid=1436863878973&uri=URISERV:l28076> (geraadpleegd op 14 juli 2015).
- z.a. (1993) 'Wet op het Specifiek Cultuurbeleid', in: *Wet- en regelgeving overheid*. http://wetten.overheid.nl/BWBR0005904/geldigheidsdatum_15-07-2015 (geraadpleegd op 15 juli 2015).
- z.a. (2007) 'Resolution of the Council on a European Agenda for Culture', in *Official Journal of the European Union* (16 november). <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32007G1129%2801%29> (geraadpleegd op 13 juli 2015).
- z.a. (2015) 'Strategic framework – European Agenda for Culture', in: *European Commission. Culture*. http://ec.europa.eu/culture/policy/strategic-framework/index_en.htm (geraadpleegd op 13 juli 2015).

Bijlagen

Waardenschema

Na lezing van de secundaire literatuur, zoals omschreven in hoofdstuk 1, 2 en 3 van deze scriptie, is een schema opgesteld waar de publieke waarden van cultuur en natuur in staan vermeld. Deze publieke waarden zijn te vinden in de tweede kolom (rood) en derde kolom (groen). De eerste kolom (blauw) bevat de publieke waarden die voor de maatschappij algemeen van belang worden geacht. Dit waardenschema kan gezien worden als een voorloper op de waardenkaart, zoals die is gepresenteerd in hoofdstuk 4:

	Publieke waarden die voor de maatschappij van algemeen van belang worden geacht (in blauw)	Publieke waarden die worden toegevoegd door de cultuursector (in rood)	Publieke waarden die worden toegevoegd door de natuursector (in groen)
Benington 2011	Economische waarde Sociaal-culturele waarde Politieke waarde Ecologische waarde		
Hoefnagel 2011	Vrijheid Gelijkheid Pluriformiteit Kwaliteit		
Stewart 2009	Eerlijkheid Rechtvaardigheid Efficiëntie Groeï Milieu Zelfbeschikking Zekerheid/veiligheid Verantwoordelijkheid Keuzevrijheid		

	Publieke waarden die voor de maatschappij van algemeen van belang worden geacht (in blauw)	Publieke waarden die worden toegevoegd door de cultuursector (in rood)	Publieke waarden die worden toegevoegd door de natuursector (in groen)
Stone 2012	Gelijkheid Efficiëntie Welzijn Vrijheid Zekerheid		
Bakhshi e.a. 2009		Economische waarden	
Belfiore & Bennett 2008		Catharsis Welzijn	
Brown 2007		Bevredigende relaties Creatieve competentie Creatieve werknemers Economische impact Emotionele reactie Emotionele rijpheid Empathische groei Esthetische groei Familiaire cohesie Gedeelde geschiedenis Gemeenschappelijke betekenis Gemeenschappelijke betrokkenheid Gevoel van ergens (bij)horen Gezondheid & welzijn Groei sociale netwerk Intellectuele stimulance Karakterontwikkeling Kritisch denken Politieke dialoog Rentmeesterschap Schadevermijding Sociaal contact Sociaal kapitaal Sociale cohesie Sociale vaardigheden Spirituele waarde Teamwork Tolerantie Trots Uitwisseling Voortgang Zelfontplooiing	
Ellis 2003		Economische waarden Maatschappelijke waarden Psychologische waarden Sociale waarden	

	Publieke waarden die voor de maatschappij van algemeen van belang worden geacht (in blauw)	Publieke waarden die worden toegevoegd door de cultuursector (in rood)	Publieke waarden die worden toegevoegd door de natuursector (in groen)
Gielen, Van den Hoogen & Lijster 2014		Creativiteit Existentie(rakend) Identiteit(sbevestiging) Kwalificering Onmaat Socialisering Subjectivering Zingeving	
Holden 2004 & 2006		Institutionele waarden Instrumentele waarden Intrinsieke waarden	
Lee e.a. 2011		Levenskwaliteit Publieke voorzieningen	
Luhmann 1995		Mogelijkheidszin	
McCarthy e.a. 2004		Cognitieve groei Economische groei Empathische vaardigheden Gemeenschapszin Gezondheid Individuele efficiëntie Plezier Sociaal kapitaal Sociale binding Vaardigheden Verbeterde toetsresultaten	
Van Maanen 2005		Gangbaarheid Uitdaging	
Vuyk 2011		Pluriformiteit	
WRR 2015		Verbeelden Verdiene Verspreiden	

	Publieke waarden die voor de maatschappij van algemeen van belang worden geacht (in blauw)	Publieke waarden die worden toegevoegd door de cultuursector (in rood)	Publieke waarden die worden toegevoegd door de natuursector (in groen)
Area Development e.a. 2013			Autonomie Bescheidenheid Bescherming Diversiteit Eigenheid Evenwicht Geborgenheid Gelijkwaardigheid Gemeenschap Heiligheid Herkenbaarheid Hiërarchie Nut Ongetemdheid Orde Puurheid Spiritualiteit Toegankelijkheid Verantwoordelijkheid Welzijn Zelfbehoud
Ehrlich & Ehrlich 1992			Ethische waarden Esthetische waarden Economische waarden
Huitzing 1995			Ecologische basis voor het bestaan Ecologische basis voor het bestaan van toekomstige generaties Inspiratiebron voor menselijke activiteiten Intrinsieke waarde Schepping van God
Keulartz e.a. 2002			Vreemdheid Veiligheid Vertrouwdheid
Sijsma 2013			Aantrekkelijkheid Biodiversiteit Functionaliteit
Van den Born 2007			Intrinsieke waarden Instrumentele waarden Waarde voor toekomstige generaties

Plagiaatformulier

Masteropleiding Kunst- en Cultuurwetenschappen

Docent voor wie dit document is bestemd:

Geert Drion, Edwin van Meerkerk

Cursusnaam:

Masterscriptie

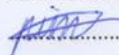
Titel van het document:

Waarderecreatie in het publieke domein

Datum van indiening: 05-08-2015

Het hier ingediende werk is de verantwoordelijkheid van ondergetekende. Ondergetekende verklaart hierbij geen plagiaat te hebben gepleegd en niet ongeoorloofd met anderen te hebben samengewerkt.

Handtekening:

Naam student:

W.J. (Pim) Coenen

Studentnummer:

4072413

Radboud Universiteit Nijmegen

